

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

İçindekiler Tablosu

I. Osmanlılar ve Değişim: III. Ahmed Dönemi	2
A. Gerileyen İmparatorluğu Kurtarma Çabaları Yenileşme Girişimleri	2
B. Prut Seferi ve Antlaşması	4
C. Venedik ve Avusturya Seferleri ve Pasarofça Antlaşması	7
D. Lale Devri veya Türk Rönesansı	10
E. İran Savaşları ve Osmanlı'daki Yansımaları: Patrona Halil İsyanı	13
II. Avrupa'ya Açılma: I. Mahmud Dönemi	16
A. Osmanlı Devlet Hizmetinde Avrupalılar	16
B. Osmanlı Devletinin Doğudaki Yeni Rakibi: Nadir Han	17
C. Rusya ve Avusturya Savaşları (1736-1739)	18
D. Osmanlı-İran Savaşlarının Sonu	21
E. Tecrit Dönemi: I. Mahmud'un Son Yılları ve III. Osman	21
III. Islahat Siyasetinin Gevşemesi: III. Mustafa Dönemi	22
A. Osmanlı Sulhperverlik Dönemi	22
B. 18. Yüzyıl Ortalarının Büyük Reformcusu ve Sadrazamı: Koca Mehmet Ragıp Paşa	23
C. Sonun Başlangıcı: Osmanlı-Rus Savaşı	26
D. Ruslar Akdeniz'de: Çeşme Faciası	27
E. Kırım'ın Ruslar Tarafından İşgâli	28
F. Osmanlı-Rus Savaşının Sonu	29
G. Avrupalıların Denge Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı Islahatlarına Bakışları	30
IV. Osmanlı Islahat'ında I. Abdülhamid Dönemi	31
A. Yeni Bunalımların Başlangıç Noktası: Küçük Kaynarca Antlaşması ve Şark Meselesi	31
B. Osmanlı Islahatlarının ve Islahatçılarının Babası I. Abdülhamid	32
C. Merkezi İktidarın Çözülüşü ve Taşradaki Güçlerin Yükselişi	35
D. Doğudaki Tehdidin Dirilişi: İran'la Yaşanan Güçlükler	36
E. Rusların Kırım'ı İlhaka Adım Adım İlerlemeleri	36
F. Osmanlı İmparatorluğu'nu Taksim Projesi: II. Rus-Avusturya İttifakı	38
Dipnotlar	42
Kaynaklar	47

Doç. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

I. Osmanlılar ve Değişim: III. Ahmed Dönemi

A. Gerileyen İmparatorluğu Kurtarma Çabaları Yenileşme Girişimleri

On altıncı yüzyılın sonları ile 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda belirgin bir şekilde siyasî, idarî, iktisadî, ictimai, ticarî ve askerî bakımdan duraklama ve arkasından da devletin bütün kurumlarında bozulma ile bir çözülme görülmekteydi. Köprülüler döneminde kısmen bazı alanlarda tekrar bir canlılık görülmesine rağmen 1683 II. Viyana kuşatmasında ve sonrasında yaşanan hezimet buna bir son nokta koymuştu.¹ Gerçi Osmanlılar, devleti ve toplumu bu kötü gidişattan kurtarmak için ciddi ve köklü tedbirler de almamıştı. Bu kötü gidişatin ilk sinyalleri coğrafi keşifler neticesinde Akdeniz havzasındaki iktisadî, ticarî ve kültürel merkezliliğin bundan sonra Atlantik'e kayması, diğeri ise Yüzyıl Savaşları'yla kıvılcımlaşp Protestan ihtilâliyle birlikte büyük ölçüde başta Batı Avrupa toplumları olmak üzere bütün Avrupa'yı tesiri altına alan ulus-devlet anlayışıydı. Bununla birlikte artık "Papalığın Evrensel Katolik Hıristiyan" dünyasının çözülmesiyle Avrupalı devletlerin ister Katolik ister Protestan olsun her birinin daha merkezîyetçi ve mutlakîyetçi olması karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumlarında bu değişen rakip/hasım saydığı dünyaya karşı tedbir alamamasıydı.² Diğer yandan da Doğu'da takriben 1000 yıl aradan sonra, Sasanîler sonrası İran'da kurulan ilk Şii- İslam karakterli millî İran devleti olan Safevililerle girilen çatışmalarda kesin bir sonucun elde edilmemesi de Osmanlıları hem Batı hem de Doğu ekseninde uzun ve yorucu savaşlarla karşı karşıya bırakmıştı.³ 16 ve 17. yüzyıllarda batı-doğu ekseninde yoğunlaşan savaşlara 18. yüzyılda üçüncü bir cephe de Kuzeyde; Ortodoks Hıristiyanlığın liderliğine oynayan Moskof knezliğinden doğan modern Rusya ile başlayacaktı.⁴

1683 Viyana bozgununu izleyen 16 yıl süresince Osmanlı İmparatorluğu, tarihinin ilk ve en büyük toprak kayıplarını verdiği Karlofça Antlaşması'nı 1699'da Kutsal İttifakın Katolik kanadıyla imzaladı ve 1700 yılında Rusya ile de İstanbul Antlaşması yapıldı. Gerçekten de 17. yüzyılı, Osmanlılar için hem içeride hem de dışarıda en buhranlı/bunalımlı yıllarını yaşadıkları bir dönem olarak kabul edebiliriz. Bu buhrandan ve yozlaşma döneminden kurtulmak için yeni ve kalıcı tedbirlerin alınmasına ihtiyaç vardı. Devlet kurumlarının ve toplumsal yapının değiştirilmesi ihtiyacı, belirgin bir şekilde, devlet erkânı tarafından da kabul görmeye başlamıştı. Bu değişimin eski sistemden farklı olması gerekmektedir ki bu yeni oluşturulacak sistemin "Nizam-ı Cedid" olarak faaliyete geçmesi lazımdı. Ancak İmparatorluğun içinde bulunduğu şartlar ve kaht-ı ricâl, yeni düzenin kolayca hayata geçirilmesine imkan tanımamaktaydı. Bu fikrî ilk defa iç düzen için Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa ortaya attı, ancak Sadrazamın şehit düşmesi üzerine unutuldu.⁵ Lale Devri'nde askerî birlik manasında tekrar kullanılmaya başlanan bu düşünce ancak çıkışı 100 yıl gibi uzun bir süreden sonra faaliyete geçecekti.⁶ Buna rağmen bazı alanlarda yeni düzenin ilk adımları cılız da olsa atılmıştı. 18. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Osmanlılar kaybedilen toprakları kazanmak arzusundaydılar. Osmanlı devlet yönetiminde savaşlardaki başarısızlıklar üzerine yavaş yavaş silah ehli olan askerî unsurun yani Paşalar, önemlerini kaybetmeye ve bunların yerine kalem ehli ve bürokrasinin hakimi olan Efendiler ön plana çıkmaya başlamıştı. 18. yüzyılın ilk yıllarında bürokrasinin temel taşları olan kalem ehlinin öne çıkmasında, dönemin Reisülküttabı (Reis Efendisi) Mehmed Rami Efendi'nin önemli bir rolü vardır. Mehmed Rami Efendi'nin Reisülküttablıktan Sadrazamlığa getirilmesiyle bu süreç giderek güçlenmeye başlamış oldu.⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk köklü ıslahat hareketleri 18. yüzyılın başlarında başladı.

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

Sultan II. Mustafa zamanında Karlofça ve İstanbul Antlaşmalarının yapılmasından sonra devlet işleri büyük ölçüde Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tesiri altına girmişti. Feyzullah Efendi'nin kendi yakınlarına ve çevresindekilere yaptığı iltimaslar neticesinde devlet erkânı arasında büyük bir huzursuzluk başgösterdi. Öte yandan Karlofça Antlaşması neticesinde Kapıkulu ocaklarında yapılan tenzilât neticesinde orduda büyük bir huzursuzluk vardı. Zira Kapıkulu takımı Karlofça Antlaşması'na karşı olup savaşın sürdürülmesinden yanaydı. Zaten savaş sürdükçe Kapıkulu hem sayı hem de itibar bakımından ön plana çıkmaktaydı. Huzursuzluğun bir nedeni olarak da İstanbul ile Edirne arasındaki payitahtlık mücadelesi görülmekteydi.⁸ Bu gelişen huzursuzluk Edirne Vakası denilen ihtilâlle neticelenecek ve II. Mustafa tahttan, Feyzullah Efendi ve yakınları da canlarından olacaktı. II. Mustafa'nın yerine kardeşi III. Ahmed 22 Ağustos 1703'te tahta çıktı. III. Ahmed ihtilâl yapan unsurları ve yandaşlarını beş ay süren bir mücadeleden sonra devlet yönetiminden uzaklaştırmayı başarak Ocak 1704'te idareyi tam olarak ele geçirmişti.⁹ Görüldüğü üzere II. Mustafa'nın devrilmesine neden olan Edirne Vakası doğrudan Karlofça'yla bağlantılı olmayıp, 1683'te başlayan felaketlerle ve sarsıntılarla dolu 20 yıllık bir sürecin sonucu olmuştur. Bu tarihten itibaren yavaş fakat radikal ıslahatların yapılmasına ortam hazırlanmıştır.

III. Ahmed döneminde izlenen politikaların esasını Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yaptığı tesirlerle açıklamak mümkün olacaktır. Zira Karlofça, Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece Hıristiyan Avrupa dünyasıyla olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmayıp, içerde iç duraklama ve bozukluklar devrinin ağırlaşması ve çöküş döneminin başlangıcı olarak görülür. Karlofça sonrasında imparatorluğun ayrılmaz parçaları olan geniş toprakların kaybedilmesi, Osmanlıların maneviyatını büyük ölçüde bozdu. Hatta bazıları devleti bu kötü durumdan kurtarma gayretlerinin bile imkansızlığına inanmaktaydı. Osmanlı devlet erkânı ve dönemin bazı aydınları, ilk kez Avrupalıların bu üstünlüğünün altında yatan sebepleri öğrenmek gerektiğini ve bunları yeni düzene uydurarak ıslahatlar yapılmasını, böylelikle değişimin yolunu açmanın gereğini belirtmeye başladılar. Nitekim önceleri ıslahatçılar, Avrupa devletlerinin askerî düzenleri ve silah teknolojilerinin benimsenmesiyle birlikte artık Batıdan tehlikeye karşı çıkılabileceğini düşünmekteydiler.¹⁰ Böylelikle gelenekçi ıslahat, yeni ile eskinin bir sentezi olarak ortaya çıktı. Ancak bunda istenilen başarı elde edilemediyse de bu hareket 19. yüzyıl başlarında II. Mahmud ile başlatılan modern ve radikal ıslahatların yolunu açması bakımından çok önemlidir.

18. yüzyıl başlarında başlayan bu ıslahatlar sınırlı bir değişimdi ve duraksayarak ilerleyip yer yer yenileşme hareketinin Osmanlı düzenini tamamen zayıflatacağını ileri sürenlerle de karşılaşılacaktı. Bundan dolayıdır ki, 18. yüzyılda yenileşme hareketleri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Aynı zamanda, yenilikçilerin büyük çoğunluğu, elde ettikleri başarıların meyvesini toplayamadan bu teşebbüslerini hayatlarıyla ödemek zorunda kalmışlardı. Ancak bunların açtıkları yolları izleyen sonraki ıslahatçılara model olup tecrübe ve deneyimlerini bırakmışlardı.¹¹

Osmanlı tarihinde Avrupa tarzında ilk yenileşme hareketi kuşkusuz III. Ahmed döneminde başlamıştır. en önemli sebebi; Avrupa'ya karşı, Osmanlı askerî düzeninin ve silah teknolojisinin iflas ettiğine olan kanaat olsa gerektir. Bu yüzden bu sistemleri onlardan almak gerekmektedir.¹² Avrupalıların Osmanlılara karşı ateşli silahların üretiminde kullanılan ham maddeleri ihraç etme sınırlaması, Karlofça antlaşmasından sonra -özellikle de Avrupa'da 1702 yılında çıkan İspanya Veraset Savaşı ile birlikte- tamamen olmasa bile büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Zira Osmanlılar, Karlofça sonrası Avrupalılar için tehlikeli olmaktan çıkmaya başlamışlardı. Özellikle İngiltere, Hollanda ve İsveç gibi Kuzey Batı

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASİ DÖNEMİ (1703-1789)

Protestan Avrupalılar ve onların dost oldukları diğer Avrupa devletleri Osmanlılarla iyi geçinmek ihtiyacını hissetmekteydiler. Artık Avrupalı Protestan dünyasında, Haçlı Seferi zihniyeti zayıflamaya başlamıştı. Bu yüzden yeni ortaya çıkan 'Büyük Güçler' arasındaki rekabette Osmanlı Devleti, güçler dengesi bakımından hangi Avrupa devleti ile işbirliği yaparsa o taraf mücadelede rahat bir nefes almaktaydı. Özellikle Fransa 16. ve 17. yüzyılda Osmanlıları kendi tarafına alması sebebiyle güçlü Alman ve İspanya Habsburglarına karşı üstün bir vaziyete gelmişti. Fransa'nın dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Akdeniz ve Osmanlı ülkelerindeki tesirini kırmak için, İngiltere ve Hollanda gibi denizcilikten sömürgeciliğe geçen devletler için Osmanlılarla işbirliği yapmak çok önemliydi. Osmanlılar da, Katolik Alman, İtalyan, Polonya ve Ortodoks Rusya ile olan mücadelesinde Fransa ile birlikte, başka batılı güçlerle işbirliği yapmanın gerekliliğine inanmaktaydı. Zira Osmanlılar, eskisi gibi birkaç Avrupalı devletle mücadele edecek kapasitede değildi. Babıâli bu yüzden son zamanlardaki savaşlarda Fransa'nın güvenilirliğini kaybetmeye başladığını idrak edip, doğrudan kendisiyle ciddi hiçbir problem yaşamadığı İngiltere, Hollanda ve İsveç ile siyasî alanda ilişkilerine daha fazla önem vermeye başladı. Osmanlıların izlediği bu yeni politikanın etkisi, 18. yüzyıl ve onu takip eden yüzyıllar için de bir model oluşturacaktı. 18. yüzyılda İngiltere, İsveç ve daha sonraları Prusya gibi Protestan ülkelerle olan ilişkiler, 19. yüzyılda Prusya Almanyası ve 20. yüzyılda da Amerika ile sürecektir. III. Ahmed bu politikaların belirlenmesinde doğrudan tesirli olmadıysa bile, izlenen politikaların takip edilmesine müsaade etmiştir. Zaten çok güçlü bir şahsiyete ve yeterli bir eğitime de sahip değildi. III. Ahmed 17. yüzyıl boyunca itibar kaybetmiş olan Padişahlık makamının ve Osmanlı hanedanının otoritesini tekrar kurabilmek için, bütün gücünü ortaya koydu.

Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlı hanedanına veya Osmanoğulları sülale geleneğine son vermek isteyen bazı gayr-i memnun/muhafiz kesimlerin olduğu, bizzat devrin Vakanüvis'i Naima tarafından belirtilmekteydi. Söz konusu kesimlerin düşünceleri toplumun büyük bir bölümünden ve Ulema tarafından destek bulmadığından bu hadise sadece sözde kalmıştı. İşte böyle bir ortamda Padişah olan III. Ahmed, mesaisini kendisinin ve hanedanın otoritesini kurmaya harcarken, kendi döneminde başlatılan ıslahat hareketlerinde ve dış politikada Sadrazamlarının gölgesinde kalmıştır.¹³

B. Prut Seferi ve Antlaşması

İspanya Veraset Savaşları dolayısıyla, Osmanlılar için Avusturya, Venedik ve Polonya (Lehistan) tarafından gelebilecek tehlikeli bir durum yoktu. Rusya ise İstanbul Antlaşmasıyla elde ettiği yerlerle yetinmeyip daha fazla toprak elde etmek için Avrupalı devletlerin, Osmanlılar üzerine gidilmesi gerektiğini söylemesine rağmen, İspanya Veraset Savaşları'nın arifesinde bu devletlerden olumlu hiçbir cevap alamamıştı. Bunun üzerine Rusya, şimdilik Osmanlılarla tek başına mücadele edemeyeceğini anladığından İsveç üzerine yürümenin kendi çıkarlarına uygun olduğunu gördü. İsveç 17. yüzyılda Avrupa kıtasındaki Protestan ülkelerin lideri olarak kabul görüp Baltık'ın askerî, siyasî, iktisadî ve ticarî bakımdan en güçlü devletiydi. Bu yüzden Baltık'a açılmak isteyen Rusya, Danimarka, Polonya-Saksonya, Avusturya ve Prusya İsveç'e karşı 1700-1721 arasında sürecektir olan Büyük Kuzey Savaşı'nın (Great Northern War) liderliğini üstlendi. Bu savaşta İsveç'i Fransa, Rusya'yı ise müttefikleri Avusturya, Polonya-Saksonya ile Baltık ticaretinden istifade etmek isteyen Danimarka ve Prusya destekleyecekti.¹⁴ Savaşın ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğu, kendisinin dışında seyreden bu olayda birden bire İsveç'le birlikte hareket etmeye başladı. Yukarıda belirttiğimiz gibi Padişah esasen kendi makamı ve hanedanın otoritesini tesis ve uzun yıllardan beri ülkenin içinde bulunduğu siyasî ve

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASİ DÖNEMİ (1703-1789)

iktisadî sıkıntılarla mücadele edebilmek için, Avrupa devletleri arasındaki savaşlardan faydalanmayı tercih etmemiştir. Bundan dolayı III. Ahmed, saltanatının ilk yıllarında barış siyaseti izlemek zorunda kalmıştı. Ancak bu barış dönemi çok uzun sürmeyecekti.

Hatta bu barış süreci sırasında 1702 yılında başlayan İspanya Veraset Savaşı sırasında Avusturya Habsburg orduları Batı Almanya'da, Ren havzasında Fransızlarla savaşmaya başlamalarından itibaren Ferenc Rakoczi'nin liderliğinde Macarlar, Macaristan'da direnmeye başlayıp, Osmanlılardan yardım talep etmişlerdi.¹⁵ Fransa'nın Macar direnişçilerine yardım etmesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu Macaristan'daki hadiselerle seyirci kalıp, Avusturya'nın bu zor durumundan istifade etmeyi akıl edememişti.

Osmanlıların izlemiş olduğu bu pasif barış süreci, Büyük Kuzey Savaşı'nın dönüm noktası olan 1709 Poltava meydan muharebesinden sonra değişmeye başladı. 1700 yılı başlarında başlayan bu savaşta 1709 yılına kadar İsveç Kralı XII. Şarl "Demirbaş Şarl"ın (Charles) rakiplerine karşı ezici bir üstünlüğü vardı. XII. Şarl kendisinin en tehlikeli hasmı olan Rusya'ya son darbeyi vurmak için hazırlıklar yaparken 1707'de Osmanlılarla işbirliği yapmak istemesine karşılık, Osmanlılardan net bir cevap gelmemesi üzerine Ukrayna Kazakları ile antlaşma yaparak Rusya'ya girdi. Kırım Hanı Devlet Giray'ın Rusların Karadeniz'in kuzeyindeki ilerlemelerini durdurmak için bazı telkinlerine hatta kışkırtmalarına karşın Osmanlı erkânı Büyük Kuzey Savaşı ile İspanya Veraset Savaşı'na karışmamakta kararlı gözükmekteydi. O tarihe kadar savaşlarda üstün olan XII. Şarl, Temmuz 1709'da Poltova'da Rus çarı I. Petro karşısında yenilip yanında Kazak Hatmanı Mazepa olduğu halde Osmanlı topraklarına girip Özi'ye sığındı. III. Ahmed ve Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın barışçı siyaset izlemek istemelerine karşılık Kırım Hanı'nın taraftarları ile XII. Şarl ve Fransız elçisinin faaliyetleri neticesinde Sadrazamın muhaliflerinin de savaşa meyilli olmaları İstanbul'u bir entrika merkezi durumuna getirdi.¹⁶

Özellikle Çorlulu Ali Paşa üzerinde etkili olan İngiliz ve Rus elçilerinin, barış için teşebbüsleri yeterli olmayacaktı. Buna ilâveten zengin Fenerli Rum ailelerin, Sadrazam ve bazı diğer devlet erkânına büyük miktarda rüşvet dağıtıp, Rusya üzerine yürümektense, Karlofça Antlaşması'yla Venediklilere kaybedilen Mora ve Dalmaçya kıyılarına sefer yapılarak eski zenginliklerine kavuşma arzuları devlet adamları arasında Rusya'ya karşı izlenen politika da ikilik yaratmaktaydı. Bu sıralarda Kazak Hatmanı olan Mazepa'nın yerine geçen Phillip Orlik'in Lehistan ve Rusya aleyhine bağımsız bir Kazak devleti kurma arzusu dahi XII. Şarl ve Kırım Hanı tarafından desteklenmekteydi. Zaten III. Ahmed; Rusya'nın, XII. Şarl'ın veya o olmazsa Mazepa'nın teslim edilmesi isteğini de ret etmişti.¹⁷ Rus elçisinin telkinleri altında kalan Çorlulu Ali Paşa'nın Haziran 1710'da görevden alınmasından sonra III. Ahmed, Rusya hakkındaki siyasetinde daha isabetli kararlar almaya başlamıştı. Baltacı Mehmed Paşa'nın, Ağustos 1710'de yaşlı Köprülüzade Numan Paşa yerine sadrazamlığa getirilmesiyle Rusya seferine çıkılmasının ilk sinyalleri verilmiş olup, askerî sınıf gibi Ulema sınıfı da Müslüman topraklarını kafirlerin elinden alacak her plana cevaz vermekteydi. Öte yandan I. Petro'nun Balkanlardaki Ortodoks Osmanlı tebaasını kışkırtmaya yönelik propagandaları ile, Rusların İstanbul Antlaşması'na aykırı olarak Dinyeper ve Azak cephelerinde yeni kaleler ile donanma yaptırılmaları ve Kırım başta olmak üzere, sınırlarda tacizde bulunmaları Osmanlı İmparatorluğu'nu 20 Aralık 1710 tarihinde ister istemez zoraki bir savaş kararı almaya itti.¹⁸ Böylece gelecek 300 yıl boyunca, Türkiye ile Rusya arasındaki Doğu ve Boğazlar Meselesinin temel çatışma alanlarının ilk savaşı başlamış oldu.

Eflak ve Boğdan voyvodalarının destek sözleri ile, Balkanlardaki Ortodoks Osmanlı

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

tebaasının isyanlar çıkarmasını uman Petro, XII. Şarl'ın, Osmanlı topraklarında bulunmasını ileri sürerek saldırıya geçti. Ancak I. Petro, başlangıçta izlediği saldırgan politikanın kendisine pahalıya mal olacağını da hesaba katmaya başlamıştı. Zira Avusturya ve Polonya'nın yardımı olmaksızın, Poltova neticesinde elde ettiği üstünlüğü kaybetme ihtimaline karşı savaşı geciktirmek isteyip, İstanbul Antlaşması üzerinden barış yollarını aradı. Ancak iş işten geçtiği için, Osmanlı İmparatorluğu uzlaşmaya yanaşmadığından, ani bir atakla Osmanlı ordusu Ukrayna'ya ulaşmadan önce, Boğdan üzerinden Osmanlı topraklarına saldırmak istemekteydi. Bu sıralarda 28 Ocak veya 5 Şubat 1711'de Kırımlılar ile Kazakların Ruslara karşı antlaşma yapmaları, Rus ordusunun yürüyüş hazırlıklarına tesadüf etmesi yüzünden I. Petro, daha savaş başlamadan diplomatik bir yenilgiyle karşılaştı. Bu antlaşma neticesinde Rus birliklerine karşı yapılan saldırılar, I. Petro'nun sefer planlarını alt üst ettiği gibi ordusunu istediği biçimde toparlayamamasına sebep vermiş, bu durum Osmanlılar için büyük bir avantaj sağlamıştır.¹⁹

Osmanlı ordusu Nisan 1711'de İstanbul'dan hareket ederken, Ruslar da Kırımlıların ve Kazakların saldırılarıyla ağır kayıplar vererek Ukrayna üzerinden 1 Temmuz 1711'de Boğdan'a ulaştılar. I. Petro, Boğdan Voyvodası Kantemir'in yardımıyla Boğdan'ın başkenti Yaş'tan Prut nehrini izleyerek güneye sarkarken, 20 Temmuz'da Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın idaresindeki ordunun beklenilenden çok daha hızlı geldiğini ve de çok güçlü olduğunu anlayınca geri çekilmek isterken kısaç altına alınıp kuşatıldı. Öte yandan Kırım, Kazak ve İsveç birlikleri de Rusları farklı yönlerden kuşatma altına almışlardı. Bu, tarihin kader anlarından birisi olup, I. Petro ve Rusya için en bunalımlı andı. Modern Rusya'nın kurucusu ve onun ordusu, Osmanlılar tarafından tarihin derinliklerine gömülmek üzere idi. Osmanlı ordusu Rus çarını ve askerlerini Prut bataklığında önce genel hücum, sonra top ateşi ile sindirmeye başladı. Ruslar erzak ve mühimmat bakımından büyük bir sıkıntı içerisinde eziliyorlardı. Baltacı Mehmed Paşa, modern Rusya'nın kurucusunu ve ordusunu yok etme fırsatını değerlendirecek kapasitede olmadığını gösterdi. Bunda, Sadrazamın beceriksizliği kadar, ordusunun uzun bir süre çarpışacak malzemesinin kalmaması, Yeniçerilere güvenememesi ile Kırımlıların sadakatından endişe etmesi de önemli bir etkendi. Öte yandan, Rusların, yok olma pahasına son kanlarına kadar mücadele edeceklerini göstermeleri ve kuzeyden kendi destek kuvvetlerinin gelip gelmeyeceğini tahminde zorlanan Baltacı Mehmed Paşa, Rusların barış istekleri karşısında fazla dayanamadı. Neticede Baltacı Mehmed Paşa, Osmanlılar için çok uygun bir durumda, şaşılacak kadar hafif şartlarda 23 Temmuz 1711'de Prut Antlaşması'nı imzaladı. Gerçekte ise Sadrazamın, ordusunun dağılacığından ve antlaşma kısa süre de imzalanmazsa her şeyi kaybedeceği endişesinden dolayı Osmanlı tarihinin yakalanmış en büyük fırsatlardan birisi kaçırıldı. Bu antlaşma çerçevesinde Ruslar işgal etmiş oldukları tüm topraklar ile İstanbul Antlaşması'yla kaybedilen yerleri Osmanlılara geri verecek, sınır kale ve istihkamlarını yıkacak Osmanlı iç işlerine karışmaktan da vazgeçeceklerdi. Rus tüccarların, Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapmalarına izin verildi.

Babıâli, Rusya ile İsveç arasında barış için arabuluculuk yapıp İsveç kralı XII. Şarl'ın ülkesine serbestçe dönmesini kararlaştırdı.²⁰

Başlangıçta Sadrazamın zafer haberleri İstanbul'da heyecanla karşılandı. Ancak seferde bulunan ve büyük bir fırsat kaçırıldığına inanan Kırım Hanı ve XII. Şarl Prut antlaşmasına büyük tepki gösterdiler. Baltacı Mehmed Paşa'nın Petro'dan rüşvet aldığı, hatta Çariçe Katerina'nın dil dökmesine kanıp Petro ve Rus ordusunun elden kaçırıldığı söylentileri yüzünden büyük tepkiler gelmesi üzerine III. Ahmed, Baltacı Mehmed Paşa'yı 20 Kasım 1711'de azletti. Sadrazam ise kendisini savunmak için savaşımaya gerek kalmadan Rus

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

tehlikesinin ortadan kaldırıldığını ifade etmekteydi. Baltacı Mehmed Paşa askerî bakımdan ordusunun üstün durumunu kavrayamadığı gibi antlaşma yapılmadığı takdirde çıkacak çatışmada Yeniçeri birliklerinin kötü bir sonuç almasından çekinmekteydi. Öte yandan, sefer sırasında Avusturya'nın çekingen tavırlarının da etkisi vardı. Zira Babîâli, Rusya'ya karşı sefer açtığı anda bu seferin Osmanlı toprak bütünlüğünü ve ülke içindeki egemenliğini korumak amacıyla yapıldığı hakkında Avusturya'ya güvence vermişti. Baltacı Mehmed Paşa'nın zaten Prut'ta I. Petro ve ordusu yok edilse dahi Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük toprak kazancına Avusturya'nın tepki göstereceğini göz önüne alması, onun Avrupa'daki siyasal ve diplomatik gelişmelerden çok iyi bilgi almadığını göstermektedir. Bütün bunlara rağmen, Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut'ta yeterince başarı elde edememesi, Karlofça'nın yarattığı ezikliğin ve sinikliğin bir uzantısı olarak görülmektedir. Öte taraftan Prut'ta büyük bir fırsat kaçırıldığına inanan Osmanlılar, Karlofça'dan beri süre gelen bezginliğin kaybolmasına ve sarsılmış olan kendine güvenin yeniden sağlanmasına sevindiler. Nitekim, Prut cehenneminden kurtulan I. Petro antlaşma şartlarına uymakta gecikince III. Ahmed bizzat Ruslara karşı yeni bir sefer hazırlamak üzere Edirne'ye hareket etti, ancak İngiliz ve Hollanda elçilerinin aracılığıyla Ruslar şartlara uyacaklarını belirtmeleri üzerine 17 Nisan 1712'de antlaşma yenilendi. Ancak bu kez de Rusya'nın işgal ettiği Lehistan'dan ordularını çıkartmakta acele etmeyeceğini anlayan III. Ahmed, İsveç ve Fransız temsilcilerinin şikayetleri üzerine tekrar Rusya seferi yapılması yönünde hazırlıklara girişti. İsveç'in batıda Ruslara karşı başarılı bir hareket yapınca da 30 Nisan 1713'te Rusya'ya savaş ilan edildi. İsveç kralı ve Kırım Girayı'nın bir an önce sefer yapılması hakkındaki bazı teşebbüsleri ve entrikaları III. Ahmed'i bu iki kişiden soğuttu. Neticede Kırım Hanı Sakız adasına sürgüne gönderilip XII. Şarl Edirne'de göz altına alındı. Nihayet 5 Haziran 1713'te imzalanan yeni bir antlaşmayla Rusların hemen Lehistan'ı terk etmeleri, XII. Şarl'ın ülkesine dönmesi ve Karadeniz kıyılarındaki işgal ettikleri toprakları terk etmeleri sağlanıp Rus sorunu kapanmış oldu.²¹

Prut Antlaşması ve sonrasında Ruslara karşı elde edilen başarılar, özellikle de dış politikada Osmanlıların şuur altında yatan Karlofça Antlaşması'ndaki kayıpların geri alınması, diğer cephelerde de aynı başarıların elde edilebileceği inancını güçlendirdi. Diğer taraftan Ruslarla işbirlikçilik yapan Eflak ve Boğdan'ın yerli voyvodaları yerine 110 yıl sürecek olan İstanbul'un Fenerli tüccar Rum ailelerinden seçilen idareciler atanmaya başlandı. Böylelikle voyvodalıklar sadece yerli liderlerini kaybetmediler aynı zamanda siyasal, kültürel ve dinî bakımdan da Rum tesiri altında kalmaya başladılar.²² Bundan başkaca, Balkanlar'daki Ortodoks Hıristiyan tebaanın Ruslar ile aralarındaki duygusal ve kültürel bağların kesin hatlarıyla ayrılmasına yol açtı. Osmanlı'nın Ortodoks tebaası Petro'nun somut yardımını görememiş olduğu gibi Ruslar da bunlardan bekledikleri desteği bulamamışlardı. Bu gelişmeler Rusların Balkanlar'daki nüfuzunu azaltmış ve Balkanlar'da çıkartmak istedikleri isyan çabaları büyük ölçüde darbe yemiştir. Ancak Rusların Balkanlar'da boşalttıkları yeri bu kez hemen Avusturya doldurmuştur. Prut Antlaşması, Osmanlıların Ruslara karşı ve Rusların da İsveç'e karşı üstünlüklerini gösterme imkanı olması sebebiyle her iki devlet için diplomatik bir zaferdi. Bu antlaşma ile modern Rus Devleti'nin kurucusu ve ordusunun kurtulmasından sonra artık Rusya, Osmanlı sınırlarından çok Baltık bölgesine, Kafkaslar'a, Azerbaycan, İran ve Türkistan'a doğru ilerlemeye başladı.

C. Venedik ve Avusturya Seferleri ve Pasarofça Antlaşması

Prut seferi sırasında Osmanlı ordusunun Ruslara karşı üstünlüğü ve Karlofça sonrasında elde edilen başarılarından sonra Osmanlı Devleti kaybedilen toprakların tekrar

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

kazanılacağına inandığı gibi Osmanlı ordularının çok kötü olmadığını göstermiş oldu. Bundan dolayı Osmanlıların kaybettikleri toprakların birer birer alınmasına karar verilmişti. Rusya seferi gösterdi ki Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerle teke tek kaldığında üstünlük kurabilmekteydi. Sıra Venedik'e gelmişti, zira Mora, Ege adalarının bir kısmı ile Dalmaçya kıyıları gibi ticarî ve iktisadî bakımdan zengin yerleri işgal etmekteydi. Zengin Fenerli tüccar Rum aileleri ve Venedik idaresinin Katolik baskısından yakınan Mora ve Ege adaları halkının şikayetleri ile Babıâli'nin önemli gelir kaynaklarının sağlandığı bu bölgelere öncelik verilmesi gerekmekte olduğu önemli sayıdaki devlet erkânınca hakim olan görüştü. Bu görüşün lideri olan Silahtar Ali Paşa'nın 27 Ağustos 1713'te Sadrazamlığa getirilmesi bu politikaları savunanların zaferi oldu.²³

Prut Savaşı'ndan önce I. Petro tarafından isyana teşvik edilen Karadağlılar tenkil edilmiş, ancak isyancı gruplar Venedik'e sığınmışlardı. Daha sonraları bunlar Venedik himayesi altında olmalarına rağmen Akdeniz'dekorsanlık faaliyetlerinde bulunup Doğu Akdeniz havzasında bulunan seyri sefer halindeki ticaret ve hac gemilerine baskınlar düzenlemekteydiler. Bu tarz hareketler Karlofça Antlaşması hükümlerini ihlal ettiğinden 8 Aralık 1714'te Venedik'e savaş ilan edildi ve Karlofça Antlaşması'nın genel havasının bozulduğu zannedilmesin diye bu gerekçeler 8 Mart 1715 tarihli bir mektupla Avusturya'ya bildirildi. Sadrazamın komutasında 1715 yılı yazında açılan ikisi kara, birisi deniz olmak üzere üç cepheden yürütülen seferler neticesinde Mora ve çevresindeki adalar alındı. Osmanlı kara ordusu ve donanmasının Venediklilere karşı büyük bir başarı kazanması Osmanlıların maneviyatını ve güvenlerini artırmıştı. Osmanlıların Mora ve adalarda Venedikliler'e karşı üstün gelmelerinde yerli unsurların Osmanlı düzenini tercih etmeleri buraların tekrar fethinin kolay olmasını sağlamıştır.²⁴

Başlangıçta Osmanlıların Venedik ile olan savaşlarına ses çıkarmayan Avusturya, cephenin Dalmaçya kıyılarına ve ardından sıranın kendisine geleceğini anladığında tarafsızlık görünümünden çıktı. Diğer taraftan Avusturya, uzun süren İspanya Veraset Savaşları neticesinde 1714 tarihinde imzaladığı Utrech Antlaşması'na kadar her yönden yorgun ve bitkin bir halde idi. Ayrıca halâ Batı cephesini emniyette hissetmediğinden dolayı suskunluğunu bozmamıştır. Ancak III. Ahmed'in fütuhat girişimleri ve Karlofça sonrası hasımlarını birer birer yenmesi Avusturya'yı korkutmuştur. Venedik'in güneydeki topraklarının alınmasında suskunluğunu bozmayan Avusturya, Osmanlıların Dalmaçya ve Hırvatistan taraflarına yönelmeleri üzerine Venedik ile 15 Nisan 1716'da antlaşma yaptı. Avusturya, Osmanlılardan zaptettiği yerlerden çıkmasını ve Venedik'e tazminat ödemesini isteyip Venedik'in yanında savaşa girmeye karar verdi. Aslında Babıâli, Avusturya'nın Venedik ile işbirliği yapmayacağına pek de ihtimal vermemekteydi ve ağırlıklı gücünü Venedik cephesini düşünerek hazırlıklarını yapmaktaydı. Ama her ne pahasına olursa olsun Sadrazam Silahdar Ali Paşa mutlaka muzaffer olacağına inanmaktaydı ve artık Avusturyalıları yenip Macaristan'ı kurtaracaktı. Hatta bazı devlet erkânının Prens Eugene karşısında alınan önceki yenilgileri hatırlatmaları ve buna karşı tedbirler alınmasına yönelik tavsiyeler bile Sadrazam tarafından dikkate alınmamıştı. Mora'daki başarı Sadrazamı gereğinden fazla güvenli yapmıştı. Öte yandan Sadrazam, Avusturya'nın Erdel ve Macaristan'ı işgal etmesi üzerine Fransa'ya sığınan II. Rakoczi Ferenc ile haberleşerek Avusturya cephesinde Macar halkından da istifade etmeyi düşünmüştü. Savaş sırasında olası bir Rus saldırısına karşı geride Kırım Tatarlarını bırakmıştı. Korfu'yu da ele geçirerek Venedik'e güneyde son darbeyi atmayı planladığından donanmayı da Korfu'ya sevk etmişti. Böylece beklenmedik bir zamanda Venedik ile savaşırken Avusturya cephesinin de açılması üzerine istenilen hazırlıkların tamamı gerçekleştirilmeden 100.000 kişilik bir ordu ile sefere çıktı. Her iki taraf Tuna kıyısında Petervaradin'de karşılaştılar. Ancak tecrübeli

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

Prens Eugene karşısında taktik hatalar yapan Osmanlı kuvvetleri 5 Ağustos 1716'da bozguna uğradı, Sadrazam ise şehit düştü. Osmanlı kampı Viyana bozgunundan sonra bir kez daha Avusturyalıların eline geçti. Sırbistan, Bosna, Temeşvar, Eflak ve Boğdan güzergâhları açıldı. 1716'daki yenilgiler 1717'de ard arda devam ederek Temeşvar ve Batı Eflak'ı geri almak için planlar yapılırken Avusturyalılar daha atik davranarak 20 Ağustos 1717'de Orta Avrupa'ya düzenlenen seferlerin merkezi olan Belgrad'ı işgal ettiler. Askerlerinin büyük bir kısmını şehit ve tutsak verip, silah ve mühimmatların düşmanın eline geçmesi Osmanlıları giderek zor duruma sokmuştu. Sadece, Bosna savunma kuvvetleri Drina ve Una nehirlerinde tutunabildiler. Diğer taraftan, Papalık ve Malta Şövalyelilerinin yardımıyla Venedikliler Preveze'yi alıp Dalmaçya'ya asker çıkararak arkadan saldırmışlardı.²⁵

Öte yandan, İspanya'nın Bourbon kökenli ilk kralı V. Philip'in Fransa tahtında ve Utrecht Antlaşması'yla İtalya üzerinde Avusturya'ya kaybettikleri topraklarda gözü olduğundan Avrupa'da gergin bir hava vardı. Papa'ya gönderilen İspanyol temsilcisinin Milan'da hapsedilip elindeki evrakların alınmasından sonra Ağustos 1717'de V. Philip'in Sardunya'yı işgali ve Utrecht Antlaşması'yla kaybettikleri yerleri alacağını beyan etmesi Avrupa'daki bütün güçler dengesini altüst etmişti. Özellikle de Avusturya İmparatoru VI. Charles bu gelişmelerden rahatsızlık duymaya başladı.²⁶ Avusturya cephelerinde alınan feci yenilgiler İstanbul'da tesirini gösterdi ve 26 Ağustos'ta Sadrazamlığa getirilen Damat İbrahim Paşa barıştan yana tavır sergilemeye başladı. Avusturya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal edeceğinden korkulduğundan daha fazla kayıplar verilmeden barış yapılmasına Osmanlıların çoğunluğu inanmaktaydılar. Böylece Eylül ve Ekim 1717'de Osmanlı tarafından sulh görüşmelerinin ilk adımları atıldı. 21 Temmuz 1718'de İngiliz ve Hollanda elçilerinin yardımıyla Pasarofça Antlaşması imzalandı ve herkesin işgal ettiği toprak kendi elinde kaldı.

Osmanlıların Karlofça kayıplarını geri alma girişimleri ayrı ayrı girdiği savaşlarda Rusya ve Venedik'e karşı başarılı olmuştu, ama devlet Avusturya-Venedik ikilisiyle giriştiği savaşlarda Avusturya cephesinde başarısız olup çok önemli lojistik ve stratejik merkezleri kaybetmek zorunda kalmıştır. Belgrad ve Semendire dahil Kuzey Sırbistan ve Kuzey Bosna, Temeşvar ve Batı Eflak gibi önemli toprak kayıplarının yanında Katolik papazlara Osmanlı topraklarında geniş ayrıcalıklar veriliyordu. Ticarî imtiyazlarla Avusturya yabancı tüccarları koruyacak, imparatorluğun dilediği yerinde konsolosluklar açabilecek, istediği gibi kışkırtıcı faaliyetlerde bulunabilecekti. Bu antlaşma ile Venedik'in kaybettiği toprakların Avusturya tarafından teyit edilmesi ilginçti, zira Avusturya savaşa Venedik için girmişti. Venedik'ten alınan Mora, Osmanlılarda kalacaktı. Venedik Bosna Hersek ve Preveze'de ele geçirilen kaleler, Dalmaçya kıyıları ve birkaç ada ile yetinecekti.²⁷

Pasarofça Antlaşması gösterdi ki yenilgi çok büyük değilse de önemliydi. Osmanlılar yalnız toprak ve insan kaybetmemişler, saygınlık ve morallerine de büyük bir darbe inmişti. Artık bu yenilgiler Osmanlıların cılız ıslahat hareketlerinin ordu konusunda ne kadar başarılı olsalar da Avrupa'nın yeni topçu ve piyadesi karşısında çok zayıf kaldıklarını göstermiştir. Yeniçeriler eski klasik dönemde olduğu gibi Avrupa'nın korkulan ve savaşlarda 'terör estiren' muharip sınıfılığından çıkmışlardı. Hatta her geçen gün disiplin ve eğitimden de uzaklaşıyorlardı. Sadece ordu değil aynı şekilde hükümetin de ıslahat alanında basit ıslahatlarla değil köklü ve ileriye matuf yeniliklere açık olması gerekmektedir. Ne yazık ki, Osmanlı devlet erkânı sınıfı değiştikçe her biri çağdaş ve modern sistemleri yerleştirmek yerine kendilerine özgü idarî sistemler yerleştirmek gayretindeydiler. Pasarofça'dan sonra artık Avrupa'ya karşı izlenecek dış politikada gaza yerine savunma prensibine dayalı

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

politikalar izlemeye başlandı. Bundan böyle Babıâli Avrupa devletleriyle girişeceği savaşlarda daha dikkatli olmak zorunda kalıp kaybedilen yerleri kurtarma ümitleri ortadan kalkmıştı. Avrupa'ya karşı dış politika da barışçı tutum giderek yer etmeye başladı. Zira Pasarofça sonrası Osmanlıların artık Venedikliler ile hiç savaşmamasının en önemli nedeni artık Avusturya'nın Akdeniz'de İtalyan limanlarına sahip olmasıyla birlikte Akdeniz havzasında Venedik'in tarihte işgal ettiği konuma sahip olmasıydı. Avusturya'nın sadece Akdeniz'de değil Baltık ve Atlantik havzasında da açık denizlere ulaşması onu büyük bir deniz gücü haline getirmeye başlamıştı.²⁸

D. Lale Devri veya Türk Rönesansı

Damat İbrahim Paşa Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasını sağladıktan sonra kuzeyde Rus- İsveç savaşına karışmayacağına dair I. Petro'ya güvence verdi. Kırım Tatarlarının Lehistan topraklarına saldırmayacağına dair de Lehistan ve Avusturya ile antlaşmalar yaptı. Öte yandan Kırım Tatarlarını da Rusya ile savaşa yol açacak hareketlerde bulunmamaları için baskı altında tuttu. Pasarofça Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı sınırlarında yeni bir denge oluşturduğu kanaati hakim oldu. Böylece, Babıâli Avrupa cephelerinde genişleme siyasetini bırakıp başta Avusturya, daha sonra Rusya'nın Osmanlılar aleyhine genişlemelerine set vuracak savunma tedbirleri almaya başlamıştı. Böylelikle Avrupa sınırlarını güvence altına aldı, zaten Sadrazam ve Padişahın da artık kaybedilen yerleri kurtarma ümidi kalmamıştı. Osmanlı erkânı tarihinde ilk defa savaştan çok barışı kurmak ve korumak amacıyla Avrupa siyasetiyle yakından ilgilenmekteydi. Özellikle de, Damat İbrahim Paşa, Avrupa'yı tanımanın Osmanlı dış politikası ve ticareti için önemli olduğuna inanan ve fiilen adımları atan ilk sadrazamıydı. Bu doğrultuda İstanbul'daki Avrupa ülkelerinin diplomatik temsilcileriyle düzenli bir ilişki kurdu.²⁹

Osmanlılar Karlofça'dan Pasarofça'ya kadar diplomatik arenada ve bu sıralarda yapılan müzakerelerde sadece hasım olan Avusturya, Rusya, Lehistan ve Venedik ile değil arabulucu hatta zaman zaman danışman olarak Fransız, İngiliz ve Hollanda diplomatlarıyla da çok yakın temas halindeydiler. Öte yandan, Avrupalı olan İsveç Kralı XII. Şarl ile İmre Tökeli ve Ferenc Rakoczi gibi Macar soyluları ve bunların çok sayıdaki maiyetleri yıllarca Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldılar. Buna mukabil Türk erkânının batıda uzun bir süre esaret altında bulunan Temaşvarlı Osman Ağa'nın Hatıratı ile Viyana'ya elçi gönderilen ve göz hapsinde tutulan Zülfikar Paşa'nın takriri de Batı hakkında bilgi edinmenin ve Osmanlıların aydınlanmasının tek taraflı olmadığını göstermekteydi.³⁰ Artık 18. yüzyıl başlarında Osmanlılarla Avrupalılar karşılıklı olarak çok yakından tanışır oldular. Pasarofça sonrası Damat İbrahim Paşa sadaretinde eskiye nazaran dışarıya gönderilen elçilerin ve temsilcilerin sayıları ve icraatlarında artışlar görüldü. Paris, Viyana, Varşova, Lehistan ve Rusya'ya giden bu elçiler yalnızca diplomatik ve ticarî görüşmelerde değil Avrupa diplomasisi, kültürü, sanatı, sanayii, tarımıyla birlikte askerî ve teknolojik gücü hakkında bilgi edinmeye ve bunları birer rapor halinde sunmaya başladılar. Bu ülkelere giden elçilerden Osmanlı İmparatorluğu'nun aydınlanmasında en tesirli rapor Paris'e (1720-1721) giden Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'ninkidir. Özellikle bu rapor tesirini hızlı bir şekilde gösterip Osmanlı demir perdesindeki ilk ve en önemli gedik olarak anılacaktır. Sadece üst düzeyde değil aynı zamanda Osmanlıların önemli ticaret merkezi olan Avrupa şehirlerinde de konsoloslukların açılması da bu sadrazam devrinde karara alındı. Bundan böyle Osmanlılar kendilerini Avrupa'dan tecrit etmeyerek onların iç gelişmelerinden haberdar olup doğu batı arasında bir entegrasyonun ilk adımlarını da atmaya başladılar.³¹

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

18. yüzyıl başlarından itibaren sadece Osmanlılarda siyasî, askerî, ticarî, iktisadî ve kültürel alanlarda değişim yaşanmamaktaydı. Osmanlıların bazı yönüyle takip etmeye başladıkları Avrupa'da bu yüzyıl başlarından itibaren de büyük bir değişim içerisindeydi. Avrupalılar her yönüyle her şeyi keşfetme ve icat etme peşinde akıl ve bilim doğrultusunda hareket ederek bir bilinçlenme sürecine girmişti. Avrupa'da düşünce akımlarında ve siyasal yapısındaki bu bilinçlenme devri 'Aydınlanma Çağı' olarak adlandırıldı. Böylece 18. yüzyılda Avrupalı aydınlar kendilerinin dışındaki toplumları ve medeniyetlerini daha itinalı bir şekilde gözlemeye ve araştırmaya başladılar. Özellikle de Avrupa'nın Protestan ülkeleri ve Katolik Fransa bu hususta en önde gelenleriydi. Avrupalıların dış dünyaya olan bakış açılarındaki bu değişiklikten Osmanlılar da istifade edip, 18. yüzyıl boyunca başlangıçta tedirgin ve endişeli olarak Avrupalılarla bazı alanda işbirliği yapmaya başladılar. Başlangıçta bunların ihtida edenleri tercih edilmekteyken daha sonraları bu da aranmamaktaydı.³²

Hem Avrupa'da hem de Osmanlılarda eski devirlerden birbirlerine karşı kalma tabular yavaş da olsa yıkılmaya başlamıştı. Bundan dolayı Damat İbrahim Paşa uzun bir süreden sonra ilk defa çok uzun sadarete kalma başarısını sağladı ve bu süre zarfında da Avrupa ülkeleri ile barış siyaseti izleyebilmişti. Başlangıçta bazı grupların muhalifliğine rağmen zamanla bütün devlet mekanizmasını kontrolü altına almayı başarmıştı. III. Ahmed'in dikkatlerini başka yönlere çekmeyi başardı ve onun eğlence düşkünlüğünden de yararlandı. Buna ilâveten, Damat İbrahim Paşa Padişahın eğlenmesi için Sadabad sarayını inşa ettirdi. Zira burası eski saraydan uzakta olup Kağıthane'deydi. Osmanlıların model aldığı Fransa'nın en yeni modern sarayı da XIV. Louis tarafından yaptırılan Versay (Versailles) sarayı idi ve o da Paris'in şehir dışındaki bir yerde yapılmıştı. Özellikle de Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris'ten getirdiği Fontainebleau sarayı resimleri ve diğer mimari sanatsal değerdeki teyzinat ile Fransa kralı ve çevresindekilerin hayatları model olarak alınmaya başlanmıştı. Zaten 18. yüzyıl başlarından itibaren Fransa da, Osmanlı İmparatorluğu kadar çok kötü durumda olmasa bile nekahet ve gerileme dönemine girmişti. Damat İbrahim Paşa'yı örnek alan birçok Osmanlı ileri gelen devlet erkânı ve zenginleri Boğaziçi ve Haliç çevresinde yeni konaklar, köşkler ve saraylar inşa ettirmeye başladılar. Bu yeni oluşan muhitteki saray ve köşkların bahçelerinde ince zevkin ve yüksek kültürün süs bitkileri, işlemeli çeşmeler ve şadırvanlar yapıldı. Süs bitkileri arasında özellikle lale çiçeği yetiştirilmesine o kadar önem verildi ki o döneme Lale Devri denildi. Öte yandan bu devir Osmanlı başkentinde Avrupa'ya karşı uyanan merakı da göstermesi bakımından önemliydi. Osmanlıların daha önceleri Avrupa görenek ve davranışlarına karşı duyarsız kalmalarına karşın bu dönem bazı zengin zümrelerin Avrupalı tarzında ev eşyaları ve giysiler ile resim ve tabloları kullanmaya başladıkları bir dönemdir. Bu tür girişimlerin hepsi Osmanlı İmparatorluğu'nda aşırı bir savurganlık döneminin de başlangıcı olmuştu.³³

Osmanlılarda Damat İbrahim Paşa'nın başlattığı bu hareketlilik sadece saraylar, köşkler ve eğlence alemleriyle sınırlı kalmadı. Edirne, Bursa, İznik, Kütahya, Konya ve kendi memleketi olan Nevşehir'de de imar faaliyetleri olup birçok güzide mimari eserler yapılmıştı. Aynı zamanda bu devir Osmanlı düşünce uyanışının başlangıcıydı. Ancak bu uyanış ve Avrupa siyaseti ve kültürüne karşı beliren ilgi küçük bir idareci grubu ve zengin zümreler için geçerli olup Osmanlı toplumunun büyük bir kısmını kapsamamaktaydı. Yine bu dönemde başta edebi eserler olmak üzere kültürel ve bilimsel eserlerin Arapça ve Farsçadan Türkçeye çevrilmesi için bir heyet oluşturuldu. Bu sayede Türkçe lügat kullanılmasının yaygınlaşması da sağlanmış oldu. Bu heyetin çevirmenlerinin birkaç Batılı tarih, felsefe ve astronomi eserini de Türkçeye tercüme ettiği görülmektedir.³⁴ Bu gibi sınırlı

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

çeviriler geleneksel Osmanlı toplumunun zihinlerine belli bir ölçüde etki yapmıştı. Ancak hiç birisi Osmanlı diplomatik temsilcileri olan elçileri veya murahhas heyetleri kadar etkili olamamıştı. Zira bunlar Avrupalılarla ve onların askerî gücüyle savaş alanlarında karşılaşan veya elçi olarak onların başkentine giden Müslüman Türklerdi. Bunlardan Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Babiâli'ye sunduğu sefaretnamesi Batı uygarlığının en gelişmişlerinden birisi olan Fransa ve Fransız toplumu, kültürü, sanatı, sanayii, ekonomisi, tarımı, ticareti, sağlık kuruluşları ve askerî eğitimi dahil birçok bilgiler Osmanlılar üzerinde derin etkiler bıraktı.³⁵

Devletin diğer elçilerinden de bu kadar süslü ve zengin olmasa bile yine de özgün ve aydınlatıcı bilgiler gelmekteydi. Sadece Osmanlı elçileri veya onların yazdıkları raporları değil asıl Osmanlı İmparatorluğu'nun aydınlanmasında yollarında götürdükleri genç maiyetlerin önemi daha belirgindir.

18. yüzyıl içerisinde bu genç ve bilgili şahıslardan ilki Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in oğlu Mehmed Said Efendi, diğeri ise ilk daimi ikamet elçisi olarak Londra'ya giden Yusuf Ağah Efendi'nin sırkatibi Mahmud Raif Efendi'dir. Mehmed Said Efendi Fransız dilini konuşan, Mahmud Raif Efendi ise Fransızca eser yazan ilk Osmanlı Türk'üdür. Bu iki gencin Osmanlı toplumu, kültürü ve devlet idaresi alanlarında getirdikleri yenilikler Osmanlı toplumunun batıyla olan entegrasyonunda ilk adımların atılmasında önem arz etmekteydi. Bunların sayesinde birçok geleneksel tabular yıkılmaya başlanacaktı. İlki Lale Devri'nin Avrupai tarzdaki yenileşmenin öncüsü, diğeri ise Nizam-ı Cedid'in Avrupai tarzdaki yenileşmesinin öncüsü ve ilk şehidi idi.³⁶

Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat ve değişim süreci devletin başındakiler ve onlara yakın olanlar tarafından yapılmaktaydı ve bir halk hareketi olarak görülmemekteydi. Osmanlıların yenileşmesinde Osmanlı diplomatları ve maiyetlerinin yeri inkar edilemeyecek kadar önemlidir. Lale Devri'nin en önemli icraatı Türkçe eserler basacak olan matbaanın girişidir. Osmanlı Türkleri arasında ilk matbaanın girişi yine Yirmisekiz Çelebi Mehmed ve oğlu Mehmed Said tarafından gerçekleştirildi. Osmanlı gayrimüslim toplulukları kendi dilleri olan İbranice, Rumca, Latince ve Ermenice gibi dillerde eserlerini matbaalarda basmalarına karşın Türkçe bir matbaa yoktu. Mehmed Said Efendi Paris'te iken matbaaları dolaşırken kitap baskısının İstanbul'da da gerçekleştirileceğine kanaat getirmişti. İstanbul'a döndükten sonra matbaa meselesini Macar mühtedisi olan İbrahim Müteferrika ile görüşmüştü. Kendisinin Osmanlılara katılması hakkında birçok rivayetler olmasına karşın İbrahim Müteferrika 18. yüzyılda ihtida edip, devşirmelerden farklı olarak Avrupa'nın düşüncelerini, bilgilerini, teknolojilerini ve eserlerini de birlikte getiren bir zümre muhtedilerin öncüsüydü. Bunu müteakiben muhtedi olarak 18. yüzyıl boyunca Osmanlı hizmetinde çok yararlı olan Davud Gerçek, Humbaracı Ahmed Paşa, Muhtedi Osman, Seyyid Ali, İngiliz Selim, Resmi Mustafa Efendi gibi birçok değerli şahsiyet zikredilebilir.³⁷

Matbaanın kurulması için Müteferrika tarafından kitab basımının faydaları hakkında Vesiletü't- tıbaa adlı bir risale ile Mehmed Said Efendi ve İbrahim Müteferrika birlikte Sadrazam İbrahim Paşa'ya müracaat etmişlerdi. Matbaa konusunda muhtemel tepkileri ve itirazları önlemek amacıyla Sadrazamın da tesiriyle dini eserler haricindeki kitapların basılması için Şeyhülislam da fetva verdi. Böylece matbaa meselesi bir uzlaşma yöntemiyle halledilip bütün kesimlerin desteği ile yayın faaliyetine geçmiş oldu. Sadrazam ve Müteferrika matbaanın ordu için ne kadar önemli olduğunu göstermek amacıyla ilk basılan eserler haritalar oldu. Bunu müteakiben ilk ciddi ve kapsamlı eser olan Türkçe

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

sözlük Vankulu'nun basılması anlamlıdır.³⁸ Zira, Damat İbrahim Paşa Anadolu'nun önemli şehirlerinde yeniden imar faaliyetlerinde bulunduğu gibi Anadolu halkının güvenlik ve asayişi içinde önem vermekteydi. 17. yüzyıl Anadolu Türklüğü'nün ihmale uğratılmasının yaraları İbrahim Paşa'nın gayretiyle bir ölçüde olsa telafi edilmekteydi. Muhtemelen bunun en önemli nedenlerinden birisi mutemadiyen Avrupa'da toprak kayıpları üzerine İmparatorluğun asıl çıkış yönü olan Anadolu'nun önem kazanması ve Balkan kökenli devşirmelerin giderek azalması ve gözden düşmesi de bunda etkili olmuştur. Artık İmparatorluk kendi asli unsurları olan Türk diline, tarihine, sanatına, kültürüne ve insanına daha fazla değer vermesi yine bu devirde başlamıştır. Müteferika matbaasında basılan eserler coğrafya, tarih, askerî, bilim ve teknoloji konularını içeren eserlerdi. Bu eserlerin bir kısmı Arapça ve Batı dillerinden çeviriler olmakla birlikte ilk Osmanlı Vakanüvislerinin tarihleri de basılmıştı. Müteferika matbassının sayesinde Osmanlı toplumunun gözlerini dünyaya açışında ve aydınlanmasında çok etkili oldu. Lale Devri'nin en kalıcı ve tesirli mirası olan matbaa Osmanlı uyanışının devam etmesi ve Osmanlı aydınlanmasının sürekli olmasını da temin etmesi bakımından da önemliydi.

E. İran Savaşları ve Osmanlı'daki Yansımaları: Patrona Halil İsyanı

Damat İbrahim Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nda zedelenen birçok temel taşları yerine koymuştu. Viyana sonrasında beri ilk defa her alanda bir kalkınma ve disiplin görülmeye başlanmıştı. Ancak İstanbul'daki eğlence alemlerinde yapılan savurganlık neticesinde yeni vergilerin konması ülkede sağlanan sosyal ve iktisadî dengeleri sarsmaya başlamıştı. Anadolu ve Rumeli'de tekrar eşkiyalık ve isyan hareketleri çıkmaya başladı. Ülkede enflasyon, kıtlık ve salgın hastalık ve asayişsizlik dönemine girilmesine rağmen Sadrazam idaresindeki hükümet bunları önlemek için de hiçbir şey yapmamaktaydı ve her geçen gün giderek kötüleşmekteydi. Bu kötü gidişat III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa dönemini İran cephelerinde sefer açılması ve bu seferlerin yarattığı sıkıntılar dolayısıyla sona erdirdi. İran 18. yüzyıl başlarından itibaren karışıklıklar içerisindeydi ve bu nedenle Damat İbrahim Paşa, izlediği savurganlık politikasının neticesi olarak Osmanlı tebaasının vergi yükünü hafifletebilmek için bir savaş arzu ediyordu. Savaş küçük ama elde edilen kazanç çok olmalıydı. İşte bu sıralarda İran'ın içinde bulunduğu konum dolayısıyla bu şansı yakalandığını hisseden Sadrazam harekete geçmek için fırsat kollamaktaydı. Safevilerin en son hükümdarı olan Şah Hüseyin'in (1694-1723) zamanla iktidarı zayıflamaya başlayıp İran'ın bazı yerlerinde iç karışıklıklar çıkmaya başlamıştı. Nihayet Kandahar eyaletindeki bir Afgan aşireti Mahmud Han'ın önderliğinde 1712 yılında Kandahar'daki Safevi valisini öldürdü ve sonra da 1723 yılında İran'ın başkenti İsfahan dahil birçok yeri ele geçirdi. Şah Hüseyin esir düşmesine karşın oğlu Tahmasb Tebriz'e kaçarak orada kendisini II. Şah Tahmasb olarak ilan etti.³⁹

Safevi zulmü ile birlikte Hristiyan Gürcülerin tehditleri altında yaşayan Kafkasya'nın Sunnî Müslümanları özellikle de Şirvanlılar (Dağıstanlılar) Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesi altına girmek istemektedirler. Aynı zamanda Tahmasb da kendisinin Osmanlılar tarafından Şah olarak tanınmasını istemişti. Kafkasya'da Osmanlılar lehine güçler dengesinin değiştiğini anlayan Çar I. Petro bölgedeki bu durumdan istifade ederek ordusunu kuzeyden Kafkasya'ya indirdi ve 1723 yılı sonbaharında Derbent ve Bakü'yü işgal etti. Babiâli, Rusya'nın bu atakları karşısında Kafkasya gibi İran'ın da Rus işgaline maruz kalabileceğinden korkmuşlardı.

Bundan dolayı Sadrazam Damat İbrahim Paşa bir an önce harekete geçip çöken ve parçalanmakta olan Safevi Devleti'nden pay almak istemektedir. Zaten 1721 yılında

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

Safevilerin karışıklık vaziyetini ve Afganlıların Safeviler üzerindeki hareketlerini öğrenmek maksadı ile Dürrî Ahmed Efendi adındaki Osmanlı elçisi Sadrazam tarafından Safevi başkentine gönderilmişti. Osmanlılar 1723 Nisan'ından itibaren savaş hazırlıklarına başladı. 1723 ve 1725 yılları arasında üç koldan İran üzerine sefer yapıldı. Bu yıllar arasında Kars merkezli Kafkas cephelerinden hareket eden Osmanlı orduları sırasıyla Tiflis ve Gori'yi aldılar ve Rusların Bakü'yü işgali üzerine daha doğuya giden Osmanlılar Revan, Nahcivan ve Gence'yi ele geçirdiler. Orta yol olan Van üzerinden Tebriz ve Güney Azerbaycan ve Erdebil ele geçirildi. Güney cephesinde Bağdat üzerinden Kirmanşah ve Luristan bölgeleri ele geçirilmişti. Böylece Osmanlılar bölgedeki bazı Sunnî halkın da kendilerine yardım etmeleriyle Batı İran'ı ele geçirmeleri Babiâli nezdinde ve İstanbul halkı üzerinde büyük bir memnuniyet ve coşku yaratmıştı. İki yıl gibi kısa bir sürede Safevi İran'ın en önemli merkezleri ele geçirilmişti ki Osmanlıların en parlak zamanlarında bile İran coğrafyası üzerinde böyle olağanüstü bir başarı gösterilememişti. Batı da kaybedilen toprakların yerine Doğuda yeni toprakların kazanılması Osmanlıların maneviyatını tekrar yükseltmişti.⁴⁰

Ancak Batı İran'da Rus varlığı Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'yı karşı karşıya getirmişti. Özellikle de II. Tahmasb Osmanlılardan umduğu yardımın ulaşmaması üzerine Rusya'ya meydedip Derbent ve Bakü'nün işgalini kabul etmişti. Buna ilâveten II. Tahmasb'ın Ruslara Afganlıları kovalayarak kendi tahtını ele geçirip yardım etmeleri karşılığında Gilan, Mazenderan ve Esterabad'ı vereceğini taahhüd etmesi, Osmanlıların Güney Kafkasya'daki durumunu sarsma anlamına geldiği gibi Rusya'nın İran'ın iç işlerine karışmasına imkan tanınması anlamına da gelmekteydi. Rusların Azak denizi ve Özi nehri boylarında birtakım emeller peşinde koşarken ani bir şekilde Hazar Denizi'nin kuzey batısından İran'a doğru kaymaları Osmanlılarla Rusları tekrar farklı bir coğrafyada çatışmaya sürüklemekteydi. Rusya'nın Güney Hazar ve Güney Kafkasya bölgelerinde üstünlük kurma girişimlerinden rahatsızlık duyan Babiâli Rusya'ya karşı sertlik politikası izlemeye başladı. Doğuda Rusya ve Osmanlılar arasındaki gerginlikten, doğu ticareti hayatının tehlikeye girmesinden endişe eden Fransa'nın İstanbul elçisi Marquis de Bonnac vasıtasıyla tarafların diplomatik temsilcileri bir araya getirmeyi başardı. Görüşmelerde Rus elçisi İwan Nepluyeff yaptığı teklifte Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırları için geçerli tehlikenin Rusya'nın güney bölgeleri için de geçerli olduğunu belirtip İran topraklarının Osmanlılar ile taksimatını teklif etmekteydi. Uzun müzakerelerden sonra 24 Haziran 1724'de yapılan İran Mukasemenamesi Antlaşmasıyla Osmanlılarla Ruslar İran'ın taksimi için anlaşıldılar. Bu antlaşma gereğince Osmanlılar Gürcistan, Şirvan ve Azerbaycan'ı ellerinde tutup, Rusya'nın'da Kafkasya'nın Hazar bölgesinde, Gilan, Mazenderan ve Esterabad'daki varlığı tanınmıştı. Her iki tarafta II. Tahmasb'ı şah olarak tanımaktaydılar. Diğer maddeler ise Afganlıların İran'daki varlıklarının tehlikeli boyutlara varması halinde tarafların bu tehlikeyi bertaraf etmesi için işbirliği yapmaları hakkında idi.⁴¹

Genel olarak bu antlaşma ile Rusya ve Osmanlılar birbirleriyle savaşmaktan kurtuldukları gibi Batı İran topraklarını istekleri doğrultusunda ele geçirmenin sevincini paylaştılar. Ancak Sunnî Müslümanların çoğunlukta buldukları Bakü dahil Hazar civarındaki yerlerin Ruslara terki, Şiîlerin yoğun olduğu güney batı İran havalisinin Osmanlılara düşmesinden dolayı Damat İbrahim Paşa tenkide uğramaya başladı. Öte yandan Tahmasb da kendi ülkesinin batı topraklarının iki devlet tarafından paylaşılmasına rıza göstermeyeceğini belirtmişti.

Her şeye rağmen Osmanlı erkânı ve İstanbul halkı doğuda Şiî Safeviler üzerine galip gelinmesinden kendi dertlerini bir süre unutup hoşnuttular. Ama İran'ın iç dengesi ve

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

dolayısıyla dış siyaseti yeniden değiştirmeye başlamıştı. İran'daki bu hızlı değişiklikler kısa zamanda mevcut durumları değiştirmeye yol açacak cinstendi ve hem padişahın hem de sadrazamın düşmesine sebep olacaktı. II. Tahmasb Afganlılarla giriştiği mücadelelerde başarısızlığa uğramaktaydı. Tam bu sıralarda Afganlılarla mücadele eden Horasan Türkmen aşiretleriyle işbirliği yapmak için Horasan'a gitti.

Horasan Türkmenlerinin İran'da II. Tahmasb'ın yanında mücadeleye girmesi üzerine Mahmud Han'ın yerine geçen amcazadesi Eşref Han Osmanlılara büyük ödünler vererek 4 Ekim 1727'de Hamedan Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma neticesinde tarihçi Mehmet Raşid Efendi paşalık payesiyle Ağustos 1728'de İsfahan'a elçi olarak gönderilmişti. Neticede II. Tahmasb, Horasan'da Kayar boyu lideri Fetih Ali Han ve Afşar boyu lideri Nadir Han'ın yardımlarıyla Afganlıları yalnız İran değil Afganistan'dan da çıkardı. Böylece 1729'da II. Tahmasb bunların himayeleri altında Safevi tahtına çıktı. Nadir Han komutasındaki İran ordularının Batı İran havalisinde Osmanlıların elinden bazı yerleri alması Osmanlıları zor durumda bıraktığı gibi, II. Tahmasb Osmanlılardan ve Ruslardan da İran topraklarından çıkmalarını talep etmişti. Bu durum İstanbul'da gizliden gizliye Damat İbrahim Paşa'nın uygulamalarına ve sefahat hayatına beslenen kin, bu sarsıntıdan istifade edilerek kendini göstermişti. Sadrazama karşı olanlar derhal harekete geçerek halkı kışkırtmaya başlamışlardı. Durumun ciddiyetini gören ve savaştan kaçınan Sadrazam Damat İbrahim Paşa Haziran 1729'da İran'la anlaşarak Safevilerin Tiflis, Revan, ve Şirvan'ı Osmanlılara bırakıp Kirmanşah, Tebriz, Hamedan ve Luristan'ı geri vermekte uzlaştılar. Ancak Nadir Han bu şehirleri boşaltan Osmanlıları izleyerek Farahan'ı aldı ve Osmanlı ordusunu Tebriz yakınlarında yenilgiye uğrattı. Son birkaç yıl içerisinde Nadir Han'ın önderliğinde bütünleşen İran askerleri karşısındaki gerileme ve sonunda Tebriz'in de düşmesi üzerine alınan İran seferine çıkılmasına karar verilmesine rağmen başta III. Ahmed ile Damat İbrahim Paşa'nın kararsız ve isteksiz tutumları gözle görülür bir şekildeydi. Zaten İstanbul'da Lale Devri'nin zevk ve lüks savurganlığıyla suçlanan idarecilerine karşı sert ve hiddetli bir hava esmeye başladı.⁴²

İran seferi için ordunun büyük bir bölümü Üsküdar'da hazırlık yaparken bir kısım yeniçerinin başlattığı ayaklanma hareketinin başında Patrona Halil adında Arnavut bir yeniçeri vardı. 28 Eylül 1730'da Patrona Halil ve yandaşlarının başlattığı isyan hareketi yüzlerce sivil ve askerın bunlara iltihakıyla genişledi. Sadrazama gücenik ve muhalif olan bazı ulema ve idareciler de bu isyana katılıp desteklemişlerdi. Sadrazam Damat İbrahim Paşa ve yakınlarını hedef alan hareket karşısında 29 Eylül 1730'da III. Ahmed Sadrazam ve yakınlarını azlettirip boğdurtmasına rağmen isyan yatışmayınca III. Ahmet tahttan feragat etti ve 1 Ekim 1730'da yerine II. Mustafa'nın oğlu I. Mahmud tahta çıkartıldı. Ayaklanmanın lideri olan Patrona Halil ve taifesi İstanbul'a dağılıp eski idarenin siyasî ve kültürel simgesi olan Saadabat ve benzeri saraylar ve köşklerle donatılmış mekanlar Lale Devri sona ersin diye yerle bir edildiği gibi önlerine gelenleri öldürmüşlerdi. Ancak yapılan bu maddi tahribatlara rağmen bu devirde başlayan genel uyanış ve aydınlanma artık bastırılmayacak kadar çok yayılmıştı. Zaten I. Mahmud isyancıların ıslahat ve yenilikleri ortadan kaldırma ve eskiye dönüş isteklerini hiçbir şekilde tasvip etmemekteydi. Patrona Halil ve yandaşları isyan başarılı bile olsa I. Mahmud'un ilk fırsatta kendilerini yok edeceğinden de korkmaktaydılar. Bundan dolayı güçlerini mümkün olduğu kadar sürdürmek amacıyla önemli devlet makamlarının itimat ettikleri kişilere verilmesi için mücadele verip halkı daha fazla soyup ezme yoluna koyulmuşlardı. Neticede I. Mahmud İranlılara açılacak seferi konuşmak üzere Patrona Halil ve yandaşlarını saraya çağırıp ve burada 25 Kasım 1730'da boğdurdu. Patrona Halil'in arta kalan yandaşları dağılıp İstanbul tarihinin en tahripkâr ayaklanmasından kurtuldu ve Patrona İsyanı sonuçlanmış oldu.⁴³

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

II. Avrupa'ya Açılma: I. Mahmud Dönemi

A. Osmanlı Devlet Hizmetinde Avrupalılar

Patrona Halil ayaklanmasının sonuçlanmasından sonra I. Mahmud devlet idaresine tam hakimiyet kurdu. Zira babası II. Mustafa Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye amcası III. Ahmed de Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya devlet işlerini büyük ölçüde havale ettiklerinden dolayı kanlı ayaklanmalar vesilesiyle devrilmişlerdi. Bu hataya tekrar düşülmemesi için devlet erkânı arasında denge sağlayıp onları sık sık değiştirerek kendi iktidarını kuvvetli kılmıştı.⁴⁴ I. Mahmud amcası III. Ahmed döneminde başlatılan yenilik hareketlerinin daha azimli ve planlı bir şekilde yürütülmesini sağladı. III. Ahmed zamanında De Rochfort adındaki bir Fransız Huguenot (Fransız Protestanı) subayı çağrılıp Osmanlı ordusunun islahı için bir rapor hazırlatıldığı gibi, kendisi de Avrupa'nın gelişmiş ve üstün askerî yöntemleri ve tekniklerine göre yetişmiş Osmanlı askerî erkânı olmadığını bildiğinden, bir Avrupalı askerî danışman getirtmeye karar verdi.⁴⁵ Bundan sonraki yüzyıllarda Osmanlılar Avrupa ile bu teknik ve askerî uzmanlar aracılığıyla bağ kuracaklardı. I. Mahmud'un bu işler için kullandığı danışman Bonneval Kontu Claude Alexander'dır. Bir Fransız soylusu iken bazı anlaşmazlıklar sebebiyle Fransa'dan ayrılıp Avusturya hizmetine girmesine rağmen orada da geçinemeyerek Saraybosna'ya giderek Osmanlı İmparatorluğu hizmetine geçmek istediğini bildirmişti. Osmanlılarda Avrupalı gayrimüslim birisinin doğrudan devlet hizmetinde çalıştırılması geleneği yoktu. Zaten ülke yeni bir ayaklanmadan çıkmış olup dinini değiştirmemiş bir Hıristiyan'ın hizmeti kabul edilecek bir hadise gibi gözükmemekteydi. Formül ise Bonneval'in İslâmiyetli kabul etmesiydi. Nitekim Bonneval'ın ihtida ederek Ahmed adını almasıyla mesele çözülmüş oldu. İstanbul'a gelerek geri hizmetlerde çalışmaya başladı ve Sadrazam Topal Osman Paşa'nın da dikkatini çekti. Özellikle Topal Osman Paşa Avrupa taktikleri, disiplin ve silahları ile donanmış modern bir piyade kuvveti kurulmasına taraftardı ve bu yönde I. Mahmud'un ilgisini çekmeyi başarmıştı.

Eski Humbaracı ocağını islah için seçilen Ahmed büyük bir başarı sağladı ve bundan sonra Humbaracı Ahmed Paşa olarak anılacaktı. Bu atama ile sonraki gelenekçi islahatların sık sık baş vurdukları bir örnek ortaya çıktı: tutucu muhalefet ile çıkarıcıları ayağa kaldırmamak için eski yapının biçimi içinde yeni teşkilatların kurulmasıydı. Humbaracı Ahmed Paşa, tüm askerî kurumları Fransız ve Avusturya modellerine göre yeniden kurmak için I. Mahmud'a bir plan sundu ancak bozuk ve düzensiz Osmanlı askerî sistemini kökünden değiştirecek olan bu plan Yeniçeri muhalefetine takılıp engellenmesi üzerine tüm gücünü bir yüzyıl sonra Yeniçeri ocağını topa tutacak olan ve Osmanlıların ilk askerî alandaki yenileşmesinin simgesi ve buna paralel olarak diğer yan kurumları da tesiri altına alacak olan topçu birliklerinin kurulmasına harcadı.⁴⁶

Humbaracı Ahmed Paşa'ya talimgâhlar ve kışlalar tahsis edildi. Bunlara ilâveten modern yapılanmanın gereksinimi olan başarılı ve çağdaş topçu ocağı için gerekli bir mühendis okulu olan "Hendesehane" kuruldu. Humbara ocağı mensupları düzenli aylıklı, disiplinli ana okullu olarak askerliği meslek haline getirmiş modern anlamda Avrupalı tarzdaki Osmanlı kurumunun ilk örneği olarak kabul edebilir. Bu ocak Fransa ve Avusturya askerî yöntemleri örnek alınarak teşkilatlandırılıp, üniformaları dahi klasik Osmanlı kıyafetlerinden farklılık göstermekteydi. Humbaracı Ahmed Paşa'nın işi çok zordu. Bu yüzden kendisi askerî ve teknik alandaki çalışmalarında ihtida eden üç Fransız subayı, İrlandalı ve İskoçyalı paralı askerlerden de yararlandı. Diğer yandan bu ocağa alınacak askerî öğrenci

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

seçiminde de titizlik gösterilmiş her hangi bir olaya sebebiyet vermemek için Saray muhafızı Bostancı birliklerinden ve diğer eski birliklerden de öğrenci alınmasıyla muhtemel huzursuzluklar giderilmişti. Humbaracı Ahmed Paşa'nın oluşturduğu modern birliklerin 1736'da Avusturya'ya karşı çıkarılması ve başarıları teknik açıdan geri kalmışlıklarının bilincinde olan Yeniçerilerin muhalefetiyle karşılaştı. Humbaracı Ahmed Paşa kısa bir süre görevden uzaklaştırıldıktan sonra tekrar göreve iade edildi ve 1747'de vefatına kadar hizmet etti. Ölümünden sonra evlatlığı Milanolu Süleyman Ağa adındaki bir mühtedi tarafından da bu iş sürdürülmeye çalışıldı. Ancak giderek artan Yeniçerilerin muhalefeti yüzünden bu faaliyet 1750'de durdurulmuştur. Humbaracı Ahmed Paşa sadece askerî alanlarda değil aynı zamanda I. Mahmud'a dış işlerinde fikir vererek imparatorluğun savunmasının askerî güce olduğu kadar ekonomik güce de dayandırılmasını tavsiye etmekteydi. Bunlara ilâveten, saray teknik hizmetlerinin modernleştirilmesi için katkıda bulundu. Top dökümhanesi, baruthane ve tüfek fabrikası kurdu. Öte yandan topçu ocağı dışındaki askerî unsurlar da ıslahat yapılması gerektiğini bilmekteydi. Diğer birliklerde köklü bir yenilik yapamayıp ancak onları daha çok disiplin ve düzenli yapmaya çalıştı.⁴⁷ Padişah çok geniş çaplı ıslahatlar yapmak niyetindeydi fakat yeni bir isyan korkusu özellikle de yeniçerilerin muhalefeti bunda en önemli rol oynamaktaydı. Gelenekçi tarzdaki ıslahat ve yenilik hareketleri orduyu daha kuvvetli kılmakla birlikte ilerleme ruhunu kıpırtacak ve üstlerinden ölü toprağını kaldıracak bir esin kaynağı olamamıştı.

Bu dönemde geleneksel ıslahat anlayışının bir devamı niteliğinde Lale Devri'nde başlatılan kültürel faaliyetler bizzat I. Mahmud'un sayesinde daha da pekiştirildi. Müteferrika matbaasına maddi destekte bulunup, şair, yazar ve sanatçılara yardım edildi. İstanbul'da halk kütüphaneleri açılıp, ülkenin her yerine görevliler gönderilip önemli kitap ve elyazmaları toplatıldı. Devrin uyanış ve aydınlanma hareketine paralel olarak kağıt ihtiyacını karşılamak için Yalova'da ilk kağıt fabrikası kuruldu. Bu fabrikayı işletmek için Polonya'dan işçiler getirtilip, bu üretime ek olarak Fransa, Venedik ve Polonya'dan da kağıt ithal edilmesi bu hususta Padişahın ne kadar yenilikçi ve Osmanlıyı modern ve çağdaş dünya devleti haline sokma gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir. Öte yandan, İstanbul'un bazı bölgelerinin su meselesini kökünden çözmek için yeni bir sistem oluşturulmuş, 150 yıl ilerisine kadar İstanbul'da ciddi bir su sıkıntısı yaşanması engellenmiştir.⁴⁸

B. Osmanlı Devletinin Doğudaki Yeni Rakibi: Nadir Han

I. Mahmud tahta çıktığında Osmanlıların Nadir Han ordusuyla olan çatışması sona ermemiş, ancak Patrona Halil ayaklanması neticesinde Osmanlılar karşılık verememişlerdi. İlk çarpışmalar Nadir Han'ın Herat civarında Afganlılarla mücadelesi sebebiyle Şah Tahmasb komutasındaki İran ordusunun Osmanlıların elinde bulunan Revan'a 1731 baharında saldırmasıyla başladı. Neticede Osmanlılar Azerbaycan ve Irak cephelerinde Şah Tahmasb'ın ordularını feci şekilde yendiler ve Tebriz, Kirmanşah ve Hamedan zaptedildi. Şah Tahmasb'ın barış istemesi üzerine 10 Ocak 1732'de Ahmed Paşa Muahedesi olarak bilinen barış antlaşmasıyla savaş sona erdi. Ancak Tebriz başta olmak üzere Batı İran ve Azerbaycan İran'a bırakılmış sadece Kafkasya Osmanlılarda kalmıştı.⁴⁹ Osmanlıda halâ diplomasi anlayışının yerleşmediğini ve murahhas olarak askerî erkânın kalem ehli kadar başarılı olmadığını en iyi örneğini bu antlaşma olarak görebilmekteyiz. Gerçekten de Osmanlı askerî erkânlarının yürüttükleri barış müzakerelerinde Osmanlıların savaşta kazanmalarına rağmen masa başında kaybettiklerini görmekteyiz.

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

Bu antlaşma her iki tarafı da tatmin etmiş değildi. I. Mahmud Tebriz'in terk edilmesine yetki vermediği halde İran'a bırakılmasına içerlemişti. Doğuda Afgan meselesini halleden Nadir Han bu antlaşmayı tanımadığını bahane ederek Tahmasb'ı tahtan indirdi ve 7 Temmuz 1732'de yerine bir yaşından bile küçük oğlu Abbas'ı geçirip İran'da iktidarı tam olarak ele geçirdi. Nadir Han en büyük amacının Osmanlılara kaybedilen toprakları kurtarmak olduğunu beyan etti. Nadir Han 1733 yazında Osmanlıları gafil avlayarak Irak yerine Kafkasya'ya saldırıp Rusların yardımıyla Şirvan'ı aldı. Tiflis'i kuşattı ise de alamadı. Ancak Nadir Han 14 Temmuz'da Bogaverd civarında Arpaçay muharebesinde Osmanlı Şark Seraskeri Abdullah Paşa komutasındaki orduyu yenilgiye uğratması üzerine Gence, Tiflis ve Revan'ı işgal etti. Artık 1735 yılı ortalarında Kafkasya'daki başarılar gibi Irak cephesinde Kerkük, Derne ve Şehrizar gibi yerlerin işgaliyle Nadir Han büyük ölçüde hedefine ulaşmıştı ve Osmanlılarla barış yapmak istediğini bildirdi.⁵⁰ 1733'de Rusya ile Avusturya arasında Osmanlılar aleyhine yapılan ittifak neticesinde Kuzey komşularının savaşa hazırlanmalarını sezdiğinden Nadir Han'ın teklifi Babıâli tarafından hemen kabul edilmişti.⁵¹ Nadir Han Osmanlıları ve Rusları kendi ülkesinden çıkararak muzaffer bir kurtarıcı olarak nam salmış ve çocuk Şah Abbas'ın ölümü üzerine İran halkının ileri gelenlerinin temsilcilerini toplayarak kendisini 6 Mart 1736'da Şah ilan ettirmiştir. Böylece 236 küsur yıllık Safevi hanedanı sona erip yerine Afşar hanedanı geçmiş oldu. Yapılan müzakerelerde 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla belirlenmiş olan sınırlarda mutabakata varılmasına rağmen Şifî Caferî mezhebinin beşinci mezhep olarak kabulü üzerinde uzlaşma sağlanamadı. Ancak Nadir Han'ın Şah olarak tanınması üzerine barış tesis edildi. Nadir Han'ın İran'da Sunnîliği resmen tanıması ve Caferî din adamlarının gücünü azaltması her iki ülke arasındaki sorunları büyük ölçüde azaltmaya yönelikti. Zira Nadir Şah'ın batıdaki kuvvetlerini Afganistan ve Hindistan üzerine sevk ederek Hindistan'ı ilhak etme arzusunun gerçekleştirilmesi için bu barışın yapılması onun işine de yarardı.⁵²

C. Rusya ve Avusturya Savaşları (1736-1739)

Rusya, Avrupalı bir devlet olabilmek için çevresindeki açık denizlere inmek amacıyla 15. yüzyılın ikinci yarısından beri gayret etmekteydi. Ancak bu hedefi I. Petrü zamanında önce Azak'a ulaşması sonra da İsveç Kralı XII. Şar'ı yenerek Baltık'a çıkmasıyla gerçekleştirdi. Baltık'ın doğusunda İsveç'in 1721 Nystad Antlaşmasıyla saf dışı edilmesi üzerine Rusya Karelya, Ingirya, Estonya, Livonya ile Finlandiya'nın güney batısını alarak Doğu Baltık'ın elde edilmesiyle Kuzey Batı Avrupa'dan istediğini koparıp 'Batıya açılan ilk kapıyı' açmıştı.⁵³ Ancak I. Petro'nun Prut Antlaşması sonucunda Azak ve Karadeniz'e inme hayalleri sona ermesine karşın kendinden sonrakilere hedefi de işaret etmişti. Osmanlılar ise 1723'te başlayan İran savaşları sebebiyle batı ve kuzey sınırlarında meydana gelecek bir çatışmadan kaçınmaktaydılar. Hatta onlar İran meselesi sebebiyle Kafkasya'da birkaç kere savaş durumuna gelmelerine rağmen anlaşmışlardı. Osmanlılar Batı ile herhangi bir şekilde çatışmama arzusunun rağmen 1736 yılında tam İran savaşının durakladığı bir sırada Avusturya ve Rusya ile savaşa girmek zorunda kaldı. Şubat 1733'te Polonya Kralı ve Saksonya Elektörü I. Frederick August'ün ölümü ve yeni kral seçimi yüzünden Doğu Avrupa'da gerginlik baş gösterdi. Lehistan krallığı mücadelesinde Avusturya ve Rusya'nın ortak adayına karşın Polonya kendi soylularından Stanislas Leszczinski'yi destekledi ki bu şahıs Fransa Kralı XV. Louis'in kayınpederi olduğundan dolayı Fransa'da bu mücadelenin içine girmek zorunda kalmıştı.⁵⁴

Öte yandan 1733 yılında sadece Lehistan meselesinde değil aynı zamanda Avusturya ve Rusya gizli bir antlaşma ile Avusturya bir Rus-Osmanlı savaşına katılmayı ve savaş sonunda elde edilecek toprakların yarı yarıya bölünmesini kabul etmişti. Bu gizli ittifak

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

neticesinde hemen harekete geçen Rusya ve Avusturya kendi destekledikleri I. Frederick August'un oğlu prens II. Frederick August'ı Ekim 1733'te Fransız adayı yerine Lehistan tahtına çıkardılar. Fakat Babiâli İran savaşı sebebiyle Avrupa'daki bir savaşa girmemekte kararlı olduğundan Lehistan tahtı için Fransa'nın ısrarla yanında savaşa katılması yönündeki tekliflerine rağmen savaşa katılmadı. Lehistan meselesini büyük ölçüde halleden Rusya ve Avusturya Osmanlılar üzerinde bir toprak paylaşımı anlaşması yapıp savaşa hazırlandılar. Rusya başta Kırım ve Azak'ı, Avusturya'da başta Bosna-Hersek'i işgal edeceklerdi. Rusya, Osmanlıların Kırım Tatarlarının akınlarını önleyemediğini bahane ederek I. Mahmud'a bir ultimatom göndererek Prut Antlaşması'nı tanımadığını bildirip bazı ağır taleplerde bulundu. Osmanlılar ne kadar savaştan sakınmak istediyseler bile, kendilerini korumak için de kaçınmayacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine İngiltere ve Hollanda barış önerdilerse de, Fransız elçisinin önerileri Babiâli'ce daha makul görülmekteydi. Zaten 10 Nisan 1736'da Rusların Azak kalesine taarruzları ve Kırım'a yönelik saldırılarının başladığı haberlerini alan Babiâli de 2 Mayıs 1736'da savaş ilan etti. Ancak Avusturya'nın savaşa hazır olmaması yüzünden Osmanlılara aracılık yaparak zaman kazanmak istemelerine inanan bazı idareciler yüzünden Osmanlı İmparatorluğu savaşa hazırlıksız yakalandı. Böylece 1736'da bir seri yenilgiler alıp Ruslar Kırım ve Azak'ı işgal ettiler ancak bölge halkının büyük bir direnişi ile zor şartlar altında kalıp Kırım'dan geri çıktılar.⁵⁵

1737 yılında Avusturya'nın oyalama taktiğinin bir parçası olan barış müzakereleri sırasında Ruslar Bender'e saldırıp püskürtülmelerine karşın Özi ve Kırım'ı işgal ettiler. Aynı sırada Avusturya'da üç koldan Eflak, Sırbistan ve Bosna üzerine saldırıp büyük başarılar elde ederek güneye doğru ilerlemeye başlamalarına karşın yaz sonunda kendilerini toparlayan Osmanlılar karşı saldırıya geçip Niş, Bükreş ve Banyaluka'da Avusturya birliklerini geri püskürttüler. Avusturya'nın yenilgileri üzerine Rus orduları geri çekilmeye başladığında Osmanlılar Özi'yi geri aldılar. Osmanlıların bu başarıları devlet erkânına mücadele azmi verip kış mevsiminde Fransızların arabulucu teklifleri dahi reddedildi. Özellikle Avusturya cephesindeki büyük başarılarından sonra Osmanlılar, 1738 ve 1739 yıllarında Tuna boyunca ilerleyip Belgrad, Semendire, Orsova ve diğer birçok irili ufaklı şehir, kasaba ve kaleleri almıştı. Böylece bu cephede iki yıl üst üste kazanılan savaşlar neticesinde 20 yıl önce kaybedilen yerler geri alınıp Tuna savunma hattı tekrar kurulmuştu. Avusturya idaresindeki Berg Düklüğü'nün Prusya tarafından işgalini tanıyacağına dair Mart 1739'da Prusya kralı I. Frederick William ile Fransa Başbakanı Kardinal Fleury arasında gerçekleştirilen bir gizli antlaşma ayrıca Avusturyalıların savaşın ancak Ruslara yarayacağını anlamaları, 18 Eylül 1739'da imzalanan Belgrad Antlaşması'yla Pasarofça'da kazandıkları tüm kazançları kaybetmiş oldular. Böylece Tuna ve Sava yine iki imparatorluk arasında sınır oldu.⁵⁶

Son iki yıl boyunca Osmanlı ordusunun ana kısmı Avusturya cephesinde çarpışırken, Ruslara fazla ehemmiyet verilmediğinden dolayı da Kırım başta olmak üzere Boğdan ve Eflak Ruslara karşı savunmasız bırakılmıştı. Rusların Münnich komutasındaki orduları Osmanlıları zor durumda bırakmak için önce 1738'de Balkan Ortodokslarını isyan ettirmeye çalıştı ve bir yıl sonra da kendisi harekete geçerek, Lehistan'la yapılmış olan bir antlaşmaya dayanarak Polonya topraklarından ordusunu geçirterek Hotin, Bender ve arkasından da Boğdan'ın merkezi Yaş'ı işgal edip Eflak'a saldırmayı planladığı sırada Belgrad Antlaşması haberi Rusların bütün planlarını alt üst etti. Avusturya'nın barış antlaşması yapması üzerine yalnız kalan Rus komutan Münnich üzerinde korku ve panik yarattı. Zira bu sıralarda İsveç-Fransa ittifakı, Osmanlılar ile Prusya arasında antlaşma müzakerelerinin yürütülmesi ve Osmanlılarla İsveç arasında ticaret antlaşmaları için yapılan müzakereler Rusları tedirgin etmekteydi. Osmanlıların bütün güçlerini bu cepheye

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASİ DÖNEMİ (1703-1789)

kaydırıp karşı saldırıya geçeceklerinden korkmaktaydı. Balkanlı Ortodokslar ile Boğdanlılardan da umduğu yardımı göremeyen Münnich, 1736'da Kırım'da uğradıkları gibi bir yıkıma yol açacak zayıflıkla karşı karşıya kalmıştı. Böylece 3 Ekim 1739'da Münnich'de Fransızların aracılığını ve barışı kabul etmesiyle Belgrad'a temsilci gönderilip İkinci Belgrad Antlaşması da Ruslarla aktolundu. Neticede Ruslar bütün isteklerinden vazgeçmiş oldular.⁵⁷

Yapılan antlaşma neticesinde Ruslar, Azak'ı ve diğer işgal ettikleri bütün yerleri geri verip, Azak Denizi ve Karadeniz'de askerî ve ticarî gemi bulundurmayacaklardı. Kazak baskınlarının sona ermesine karşılık Kırım Tatarları da Rus topraklarına akınlar düzenlemeyeceklerdi. Ruslar Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanlığın kutsal yerlerini ziyaret edebilecekleri gibi ticaret de yapabileceklerdi. Ancak diğer yabancılara verilen imtiyazlarla tanınan vergi muafiyeti ve diğer tavizler onlara verilmeyecekti. Böylece Osmanlılar bu savaşta batı cephesinde olduğu kadar doğu cephesinde de kayıplarını yeniden elde etmiş olmaktadır. Büyük kayıplara rağmen Ruslar Avusturya'ya göre bu savaş neticesinde daha kârlı çıkmış gibi gözükmekteydi. Azak'ı kaybetmelerine rağmen gelecekteki Kırım baskın ve akınlarının mesuliyetini Osmanlılara yükleyip Kırımlılar büyük ölçüde pasifize edilmiş olup Osmanlı'nın Kuzey sınırlarının emniyeti gelecekte zayıflatılmış oldu. Kutsal yerlerin ziyaret ve ticaret izniyle daha önceden olduğu gibi Osmanlı topraklarındaki Ortodoksları kışkırtmaya devam edebileceklerdi. Öte yandan Avusturya'ya nazaran Rusların savaş alanlarındaki başarıları Avrupa'da kendilerine önemli bir ün kazandırmış ve I. Petro'nun başlattığı Rusya'nın modernleşme girişimlerinin halefleri tarafından da olumlu bir biçimde sürdürüldüğünü göstermişti. Bundan dolayı Avrupalı güçler arasında Rusya'nın hatırı sayılır derecede itibarı ve kredisi artmıştı. Hatta Rusya geri çekilmesine rağmen işgal ettiği coğrafya ve topluluğu tanıdığından dolayı gelecekteki saldırılarının alt yapısını öğrenip daha ciddi bir şekilde hazırlanacak bir saldırının temellerini atmış oldu.⁵⁸

Belgrad Antlaşmalarıyla Osmanlılar 1699'daki Karlofça sonrası ilk defa iki güçlü devletle başa çıkabilmiş ve onları geri çekilmeye mecbur etmişti. Bu durum Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları ile kaybedilen zararların bir kısmının telafisi anlamına gelip Osmanlı halkı tarafından sevinçle karşılanmıştı. Gelenekçi ıslahatçılar Avusturya ve Rusya savaşlarındaki başarıların, yeniliklerin değerinin inkar edilemeyecek kadar önemli olduğunu vurgulamaktaydılar. Yapılan antlaşmalar gereğince taraflar dostluklarını pekiştirmek amacıyla karşılıklı elçilik teatisinde bulunmaları sebebiyle 1740 yılında Canikli Ali Paşa Viyana'ya ve Mehmed Emni Efendi de Petersburg'a gönderildiler.⁵⁹

Osmanlıların Belgrad Antlaşması'ndan üstün bir şekilde çıkması sonucu Avrupa'daki itibar ve kredisinin arttığını görmekteyiz. Daha önce İsveç'le başlatılan savunmaya yönelik ittifak antlaşması 22 Aralık 1739'da imzalandı.⁶⁰ Buna ilâveten Osmanlılar 7 Nisan 1740'da İki Sicilya Krallığı ile dostluk ve seyrisefain antlaşması imzaladı.⁶¹ Belgrad Antlaşmalarında faal bir rol oynayan Fransa elçisi Marquis de Villeneuve Babiâli nezdinde fevkalade bir nüfuz kazandı. Aslında Fransız elçisinin kendi ülkesinin siyasî, iktisadî ve ticarî çıkarlarına yönelik olan bu hizmetlerine karşılıklı 28 Mayıs 1740'da Fransız kapitülasyonlarının genişletilerek yenilenmesinde başarılı oldu.⁶²

1683'ten beri hem Avrupa'daki uzun ve yorucu savaşlar hem de İran'daki savaşlar sebebiyle bozulmaya başlayan Osmanlı sosyo-ekonomik hayatı Anadolu ve Rumeli'deki halkın vergi yüklerinin giderek artmasını tırmandırmıştı. Köylülerin bir kısmı topraklarını terk ederek şehirlere doğru göçmeye ya da soygunculuğa başlamışlardı. Böyle bir dönemde doğup gelişen ayanlık kurumu ile III. Ahmed ve özellikle de I. Mahmud

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

döneminde devletin içinde bulunduğu sıkıntıları fırsat bilen bazı bölgelerdeki ayanlar kendi özel ordularını kurup daha geniş alanlara hakim olma mücadelesine başlamışlardı. Devlet giderek eyaletlerde merkezi otoritesini mahalli unsurların temsilcilerine kaptırmaktaydı. Rumeli ve Anadolu'nun dışındaki Osmanlı topraklarında devlet hakimiyeti yerel veya valilikte uzun bir süre kalan ailenin elinde kalarak vali sülaleleri diledikleri gibi yönetiyorlardı. Giderek Cezayir, Tunus, Trablusgarb Ocakları ve Mısır'da Çerkez Memlukuluları ile Arabistan'da Vahhabi gibi yeni bir grubun ortaya çıkması İmparatorluğun taşradaki otoritesinin pamuk ipliğine bağlı olduğunu göstermekteydi. Ayanlar bunlara göre merkeze yakınlıkları da göz önüne alındığında daha sadık ve yararlı işler de yapmaktaydılar. Hatta 18. yüzyılda Osmanlı taşra ordusunun bel kemiğinin ayan ordularından oluştuğu kanaati yaygındır.⁶³

D. Osmanlı-İran Savaşlarının Sonu

Osmanlılar batıda Avusturya ve Rusya ile çarpışırken Nadir Şah'ta doğuda 1737-1741 arasında dört yıl boyunca önce Afganistan sonra da Hindistan seferiyle oyalanıp sınırlarını genişletmişti. Böylece daha güçlü bir konuma gelen Nadir Şah, bu sefer yönünü Osmanlı İmparatorluğu'na çevirdi. Zira Osmanlılara yönelik eski düşüncelerinde pek fazla bir değişiklik de yoktu. Nadir Şah Nisan 1741'de ilk önce Şirvan'a yöneldiyse de büyük bir direnişle karşılaştı ve çaresiz kalarak onlarla uzlaştı. Tam bir yıl sonra Nisan 1742'de Caferlik meselesini öne sürdü ve kutsal mekanların idaresinde eşit hak istedi. Bunu ne Sultan Mahmud ne de Sunnî ulema kabul edebilirdi. Nadir Şah'ın isteklerine I. Mahmud savaş açarak karşılık verip savaş hazırlıklarına girişti. Ayrıca, Nadir Şah yerine İran şahı olarak Safevi şehzadesi Şah Saffi'yi tanıdığını bildirdi. Tarafların birbirlerine karşılık vermesi üzerine Eylül 1743'te çok kanlı bir savaş dönemi başladı. Nadir Şah'ın Kerkük, Musul ve Bağdad üzerine yaptığı saldırıları çok ağır kayıplar verdirilerek püskürtüldü. Savaş her iki tarafın sınır boylarında birbirlerine saldırmalarıyla sürdü. Ancak savaşın her iki taraf için çok düzensiz bir biçimde sürmesi üzerine I. Mahmud'un Kırım ve Mısır'dan yardımcı kuvvetler çağırarak İran meselesini halletmek istemesi Nadir Şah'ı fevkalade endişelendirdi. Buna ilâveten, bazı İran han ve beylerinin kendinden yüz çevirmesiyle birlikte değerli ve sadık adamlarını ortadan kaldırmasıyla giderek itibarını kaybetmeye başladığını idrak etmişti. Böylece Nadir Şah'ın barış teklifi girişimleri Babıâli'ce kabul gördü.⁶⁴ İran'la barış müzakerelerini yürütmek üzere 1746'da Mustafa Nazif Efendi elçi olarak İran'a gönderildi. Nihayet Kerden'de 4 Eylül 1746'da Kasr-ı Şirin Antlaşması esasları çerçevesinde bir antlaşma yapıldı. Ancak bu antlaşmada Kasr-ı Şirin'den farklı olarak üç madde ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, İranlı hacıların Osmanlı hacıları gibi Mekke Emiri'nin himayesinden yararlanmalarıdır. İkincisi her iki tarafta üç yılda bir değişmek suretiyle karşılıklı maslahatgüzar seviyesinde temsilcilerin teatisiydi. Üçüncüsü ise her iki tarafta savaş esirlerinin memleketlerine gönderilmesi sağlanacaktı. Sonuç olarak, bu dönem Osmanlı-İran savaşları aralıklarla 24 yıl sürmüş olup her iki taraf için de Kanunî döneminde şekillenen siyasî, iktisadî ve jeo-politik dengeyi bozmadığı görülmekteydi.⁶⁵

E. Tecrit Dönemi: I. Mahmud'un Son Yılları ve III. Osman

I. Mahmud yenilikçi ve barış taraftarı olan bir padişah olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu iç ve dış musibetlerden uzak tutmayı büyük ölçüde başarmıştı. Ancak Osmanlı topraklarına göz diken ve saldırılarda bulunan yabancı güçlerle cesaretle savaşmak için her türlü fedakârlığı da yapmıştı. Onun döneminde Avusturya, Rusya ve İran'la yapılan savaşlar karşı taraflarca çıkartılmıştı. I. Mahmud ülkenin içinde bulunduğu gerilikten kurtulmak ve

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

çağdaş bir dünya devleti olabilmek için askerî ıslahatlar kadar eğitim ve kültürel faaliyetlere de önem vermişti. Bu yüzden İstanbul başta olmak üzere önemli bazı merkezlerde kütüphaneler açılıp binlerce kitapla donatılmaya çalışıldı. Bizzat I. Mahmud matbaanın düzenli çalışmasıyla ilgilenip kağıt ihtiyacı için her türlü tedbir de alınmasını sağladı. Askerî alandaki yeniliklerde sadece silah ve mühimmatla yetinmeyip askerlerin eğitimi için ilk mühendislik dersleri onun modernleştirdiği Humbaracı ocağında verilmeye başlanmıştı. Yine I. Mahmud zamanında hem askerî hem de teknik alanlarda yabancı uzman/danışman kullanımına başlanması da Osmanlı erkânı ve toplumunda giderek Avrupa ile her alanda işbirliğinin artmasını sağlamıştı.⁶⁶

I. Mahmud'un izlemiş olduğu barışçı dış politikanın fırsatları değerlendirmek açısından Osmanlı İmparatorluğu için pek fazla bir faydasının olmadığını görmekteyiz. I. Mahmud'un hükümdarlığının ilk dönemlerinde giriştiği yenilikleri son döneminde gevşetmesine paralel olarak dış politikadaki yanlışlardan ilki 1740-1748 yılları arasında bütün Avrupa'yı tesiri altına alan Avusturya Veraset Savaşlarında hiçbir siyasî, ticarî ve diplomatik kazanç elde etmeksizin Avusturya'ya güven verilmesiydi. Diğerisi ise yine 1747'de İran'da Nadir Şah'ın öldürülmesiyle İran yaklaşık olarak yarı yüzyıl bir karışıklık dönemi sürecinin de değerlendirilmediğini göreceğiz. I. Mahmud'un izlemiş olduğu bu dış politika kendisinden sonra gelen III. Osman ve III. Mustafa döneminde de sürecek ki bu savaşlardan tecrit ve uyuşukluk politikasının kötü neticelerini 1768'de çıkan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlılar çok pahalı bir şekilde ödeyecekti. Zira Osmanlı'nın bulunduğu coğrafi ve jeo-politik konum gereğince ordunun zinde olması için sık olmasa bile gaza ve seferin önemi büyüktü.⁶⁷

I. Mahmud'un 13 Aralık 1754'te vefat etmesi üzerine kardeşi III. Osman 56 yaşında tahta çıktı. 18. yüzyıl padişahları arasında en kısa süreli hüküm sürdü. İç ve dış politikada herhangi bir müspet politikası olmadığı gibi sık sık sadrazam değiştirmekle meşhurdur. Uzun yıllar yaşadığı kapalı hayatın tesiri ile bedenen ve ruhen de zayıf bir kişiliğe sahipti. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nu idare edebilecek kapasitede olmadığı gibi I. Mahmud döneminde yapılmış iyi işleri beğenmeyip tenkit de ederdi. Dengesiz bir hal ve tavır sergileyip devlet işlerine el atması fayda yerine zarar getirmekteydi. Zaten pek fazla tahtta durmadan şirpençe hastalığı olduğundan bir süre hasta düştükten sonra 30 Ekim 1757'de ölmesiyle Osmanlı İmparatorluğu tabir yerindeyse uğursuz bir padişah idaresinden kurtuldu.⁶⁸

III. Islahat Siyasetinin Gevşemesi: III. Mustafa Dönemi

A. Osmanlı Sulhperverlik Dönemi

III. Osman'ın vefatından sonra III. Ahmed'in oğlu III. Mustafa 41 yaşında tahta çıktı. 1746'da İran'la yapılan Kerden Antlaşması'ndan beri süre gelen tutarsız ve dengesiz iç ve dış politika III. Mustafa döneminde de devam etti. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en uzun kesintisiz barış döneminin milâdı da olan bu tarih süreci III. Mustafa'nın saltanatının ilk dönemlerini de kapsayıp 1768 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'yla noktalanacaktı. Bu barış devrinin uzun ve kesintisiz olmasının sebebi olarak üç madde ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki; Avrupa devletlerinin Avusturya Veraset Savaşı (1740-1748) ve sonra da Yedi Yıl Savaşıyla (1756-1763) meşgul olmaları, ikincisi; Osmanlı İmparatorluğu'nun ezeli ve en güçlü hasmı olan Avusturya'ya karşı gene Alman olup Protestan Prusya'nın orta ve doğu Avrupa üzerinde izlediği yayılmacı siyaset nedeni ile

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

hem Avusturya hem de Rusya'nın meşgul edilmesi, Sonuncusu; İran'da 1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra İran'ın yarım asır gibi bir müddet fetret devri yaşamasıyla doğu sınırlarındaki tehlikenin olmayışı idi. Sonuç olarak, bu dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu tarafsızlık politikası izleyip kendisini dünyadaki çatışmalardan uzak tutan Padişahlar ve Sadrazamlar kadrosuyla İmparatorluğu güçlendirmeden çökertecek olan dış bağlantılardan imtina ediyorlardı.

Batı'da 1739, Doğu'da ise 1746'dan beri Osmanlıların dış politikada izledikleri barışçı siyasetin temel nedenlerinden birisini de Padişahların kendi otoritelerine karşı çıkabilecek yüksek mevkiideki devlet adamlarını sık sık değiştirerek iktidarlarını muhafaza etme telaşlarında olmasında aramak gerekir. Gerçekten de bu dönemde Koca Mehmed Ragıb Paşa'nın 6 yıl 3 ay gibi uzun süren sadareti haricinde hiçbir sadrazamın 3 yıl kadar bile sürmeyen sadaretleri sırasında elbette İmparatorluğun hem içeride hem de dışarıda istenilen bir şekilde temsil edilmesi mümkün gözükmemekteydi. Yine bu dönemde bir dış saldırı tehdidi olmadığından dolayı, yapılmış olan askerî ıslahatlar başta olmak üzere pek çoğu giderek zayıflamaya ve hatta ortadan kalkmaya başlamışlardı. Bunun neticesinde matbaa ve Humbaracıbaşı Ahmed Paşa'nın topçu birlikleri ve okulu ortadan kalkmıştı. Osmanlı erkânı uyuşukluğa ve rehavete düşüp, Osmanlı düzeninin düşmanı caydırıcı bir güç olduğunu zannetmeye başlamışlardı. Artık devlet nizamı ve otoritesi her yerde sarsılmaya başlayıp, memurluklar satılıyor, iltimas ve rüşvet isteniyordu. Enflasyon, salgın hastalıklar özellikle veba, kıtlık, kalabalıklaşan şehirler, işsizlik ve eşkıyalık ve emir dinlemeyen memurlar imparatorluk boyunca yayılmıştı. Özellikle de İmparatorluğun uzak eyaletleri olan Mısır, Arabistan, Irak, Suriye ve Kuzey Afrika'da mahalli askerî birlikler denetimi ele geçirerek büyük bir ölçüde bağımsız hareket etmekteydiler. Ayrıca kendi çıkarlarını kaybetme korkusu nedeniyle her türlü değişime ve ıslahatlara karşı çıktıkları da görülmeye başlanmıştı.⁶⁹

B. 18. Yüzyıl Ortalarının Büyük Refomcusu ve Sadrazamı: Koca Mehmet Ragıb Paşa

Bütün bu kötü gidişat Koca Mehmet Ragıb Paşa'nın sadaretiyle belli ölçüde dizginlenecek ve devlet otoritesi ve nizamı tekrar sağlanacaktı. Zira III. Mustafa ile Sadrazamın birçok görüşte hemfikir olmaları bunda etkiliydi. Sadareti zamanında hükümetin iyi çalışması ve etkin idaresi sayesinde halkın refah seviyesini artırmak için büyük çabalar sarf etti. Düzenli ve adil vergi alınması sağlanıp halk üzerinde ayan ve eşkıya baskısı kaldırılmaya çalışıldı. Yine bu dönemde devlet erkânı kütüphaneler, camiler ve imarethaneler yaptırarak halkın temel ihtiyaçlarına yönelik hizmetlerde bulunmuşlardı. Taşrada eşkıyalık yapan leventler ile güçlenen ayan ve derebeylerini bastırmak için tedbirler de alındı. Ancak bütün bu iyi niyetli çalışmalara rağmen ülkenin içinde bulunduğu temel sosyal ve ekonomik meseleleri kökünden değişikliğe gidilemediğinden alınan bu iyi niyetli tedbirler kısa vadede faydalı olmakla beraber meseleleri çözemediği için çabalar boşa çıkmaktaydı. Özellikle Mehmed Ragıb Paşa'nın izlediği dengeli ve tutarlı politikalar meyvesini verecekti. Hazine gelirleri artmıştı, zira sulhperverlik siyaseti gereği askerî harcamalar azalmıştı. Vakıflara, tımarlara ve iltizamlara sıkı denetlemeler getirildi. Ticareti geliştirmek için paranın değerini eski haline getirmeye çalıştığı gibi saray masraflarında da tasarrufa gidilmesini sağladı. Sosyal, idarî ve iktisadî alanların dışında Mehmed Ragıb Paşa'nın askerî alanlarda da belli ölçüde ıslahat hareketlerinde bulunduğunu görmekteyiz. Donanmada gemilerin bir kısmı yelkenliye dönüştürüldüğü gibi cephanelik de yeni baştan düzenlenmişti. Koca Mehmed Ragıb Paşa'nın başarıları kendi üstün meziyetleri, sadakati ve uyumlu oluşundan kaynaklanmaktaydı. Bu yüzden III. Mustafa'nın dul kızkardeşi Saliha Sultan'la evlenerek 18. yüzyılda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın elde etmiş olduğu üstünlük ve kudrete

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

sahip olması sayesinde de büyük işler başardı. Sadrazamlığı sırasında siyaset işleri tam manasıyla elinde tutabilmek için III. Mustafa'yı askerî birliklerin teftişi, savaş gemilerinin denize indirilmesi ve top dökümü merasimleri, Sakarya-İzmit körfezi kanal projesi gibi faaliyetlere yönlendirmişti.⁷⁰

Mehmet Ragıp Paşa da kendinden on sene önce başlamış olan barış siyasetini benimsemişti. Bu yüzden Avrupa devletlerine karşı başarılı bir şekilde barış siyasetini takip ederek sadareti zamanında devleti savaştan uzak tuttu. Kendisinin sadarete getirilmeden birkaç ay önce Prusya- İngiltere ikilisine karşı Avusturya, Rusya, Fransa, İspanya ve İsveç'in dahil olduğu Yedi Yıl Savaşları çıkmıştı. Sadrazamın Yedi Yıl Savaşları'nda tarafsızlık siyasetini takip etmesinin en önemli nedeni olarak artık klasik anlamda ittifaklar sisteminin çökmesi neticesinde Avrupa devletlerinin sık sık müttefik değiştirmesiyle bunlara güven duymamasıydı. Avrupa'da güçler dengesinin değişmesinin ilk sinyalini orta Avrupa'da Prusya'nın yayılcı siyaseti verdi.

Savaş 1740 yılında Avusturya İmparatoru VI. Charles'ın yerine oğlu olmadığı için geçen Marie Theresa'yi tanımadığını beyan eden Prusya Kralı Büyük Friedrich'in Silezya'yı işgal etmesi üzerine çıktı. Neticede Prusya kralı Silezya'yı Maria Theresa'da tahtını garantileyen 1748 Aix-la-Chapelle Antlaşmasıyla Avusturya Veraset savaşı sona erdi. Ancak Maria Theresa hem bunun intikamını almak hem de Prusya'dan ileride gelmesi muhtemel yeni saldırılarını önlemek için çevresindeki ülkelerle diplomatik alanda ataklar yapmaya başladı. Avusturya Rusya'nın sayesinde ezeli hasmı olan Fransa'yı ikna edip kendi saflarına katmayı başarması üzerine Fransızlarla kolonilerde 1754'ten beri savaşan İngiltere'de hem krallarının memleketi olan Hanover Elektörlüğünü güven altına almak hem de kıta Avrupa'sında yalnız kalmamak için Prusya ile ittifak yapmaya yöneldi. Neticede 16 Ocak 1756'da İngiltere ile Prusya arasında Westminster Antlaşması ve 1 Mayıs 1756'da Fransa ile Avusturya arasında Versailles Antlaşması yapıldı ki, bu hadise Avrupa diplomasi tarihinde 'Diplomatik İhtilâl' olarak adlandırıldı.⁷¹ Babiâli bu gelişmeler karşısında şaşkın kalmış ve ürkemeye başlamıştı. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun kadim dostu Fransa'nın ortak düşman olan Avusturya ile ittifak yapması hayret ve endişe ile karşılandı. Gerçi 1740'lardan itibaren Fransa'da bazı devlet adamları Osmanlıların, Avrupa'dan bir Haçlı seferi ile atılmasına yönelik projeler hazırlamaktaydılar. Bazıları da dağılma veya parçalanma eğilimini gösteren Osmanlı İmparatorluğu'ndan Mısır'ın alınmasını gündeme getirip Süveyş kanalı işini ortaya çıkarmaktaydı. Zaten 18. yüzyılda Fransa'nın doğuda ilişkilerinin çok iyi olduğu ülke olan İsveç, Polonya ve Osmanlı'nın gerileme ve parçalanma sürecine kani olan XV. Louis ve 1758-1770 yıllarında Dışişleri vekilliğini yapan Duc de Choiseul, Mısır'ın Fransa tarafından ilhakını ciddiyle düşünmeye başlamıştı.

O, Fransa'nın İngiltere'ye kaybettiği Amerika ve Hindistan'daki ticarî imkanların Mısır'ın işgali ile telafi edileceğini düşünmüştü. Bu düşünceler Fransa'da giderek yayılmakta ve Türkiye'deki diplomatik temsilciliklerinden bu mesele hakkında bilgiler istenmekteydi. Ancak Yedi Yıl Savaşları ve Avrupa'daki bazı gelişmeler Fransızların bu politikayı yüzyılın sonunda, Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgaline kadar rafa kaldıracaktı.⁷²

İşte Avrupa'da diplomasi alanında kaygan bir zemin üzerinde kendisini bulan Mehmet Ragıp Paşa, Avrupa ülkeleri arasında çıkan Yedi Yıl Savaşları'na karşı tarafsızlık politikası izlemiş, her sahada, özellikle de askerî bakımdan zayıf ve kendisini yenilemeyi başaramayan bir ordu ile savaşa girmeyi düşünmemişti. Hatta 1755'te Fransa'nın İstanbul'a gönderdiği elçisi Vergennes vasıtasıyla güneye ve batıya yayılma istidadında olan Rusya'ya ve daha sonra da Avusturya'ya karşı kurmak istedikleri ittifak teklifine de

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASİ DÖNEMİ (1703-1789)

sıcak bakmadı. Nitekim Fransa, ani bir dönüşle önce Avusturya daha sonra da Rusya ile ittifak yapacak ve Osmanlılara Avrupa siyasetinin ne kadar kaygan bir zeminde cereyan ettiğini gösterecekti. Gerçi, Fransa Karadeniz ve Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını korumak ve daha fazla istifade etmek için Avusturya ile yaptığı ittifakın Osmanlılara karşı olmadığına dair garanti vermişti ama Osmanlılar bir kere tedirgin olmuşlardı. Bu yüzden kendilerine Avrupa'da yakın bir müttefik ülke arayıp güçler dengesindeki yerini almaya çalışacaktı. Değişen bu güçler dengesinde Osmanlılar, Avrupa'nın ortasında yalnız olan ve İngiltere'den de umduğu güçlü desteği bulamayıp çıkış arayan Prusya'ya yaklaştı. Prusya kralı II. Friedrich de Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa meselelerinde kendi safına çekmek istemekteydi. Bu amaçla Yedi Yıl Savaşı sırasında elçisi Rexin'i İstanbul'a gönderdi. İlk ittifak teşebbüsü sonuçsuz kalmakla birlikte iki yıl sonra 1757'de Rexin tekrar İstanbul'a saldırı ve savunma amaçlı bir ittifak teşebbüsü için gönderdi. Bu yolla Rusya'ya açılacak bir cephe ile Rusya'nın nüfuzunu kırmayı planlıyordu. Ancak Mehmet Ragıp Paşa Avrupalı devletlerin kendi çıkarları lehine Osmanlıları kullanmak istediklerini anladığından müzakereler neticesinde 22 Mart 1761'de askerî antlaşmadan ziyade iki devlet arasında dostluk ve ticaret antlaşması yapılabildi. Askerî alanda yapılmak istenilen antlaşma için yapılan görüşmeler ise 5 Ocak-9 Temmuz 1762'de, kısa bir süre Rus çarı olan III. Petro ile II. Friedrich arasında barış görüşmelerinin duyulması üzerine ertelenmişti. Ancak bütün bunlara rağmen Mehmet Ragıp Paşa Osmanlıları Avrupa meseleleri ve savaşlarından uzak tutmak amacındaydı. Halbuki uzun bir süredir OrtaAvrupa'da Rusya'nın da dahil olduğu savaşlardan istifade ederek Osmanlılara karşı her ortamda saldırgan tavırlar sergileyen Rusya üzerine gidilmesinde Osmanlıların yararına olabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu bu fazlasıyla temkinli sadrazamın fırsatları değerlendirememesini daha sonra pahalıya ödeyecektir. Onun bu çekinikliğinin arkasında Osmanlı İmparatorluğu'nu bu asırda tırnakları sökülmiş bir aslana benzetmesinin etkisi de vardır.⁷³

Mehmet Ragıp Paşa'nın 7 Nisan 1763'te vefatıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği dış politikada değişiklikler olmaya başladı. Mehmet Ragıp Paşa gibi yetenekli bir Sadrazamın vefatından sonra III. Mustafa devlet idaresinde ve dış politikada tek başına söz sahibi olmaya başladı. Zaten 15 Şubat 1763'te Yedi Yıl Savaşları'na son veren Hubertsburg barış antlaşması II. Friedrich için büyük bir başarı sayılmakla birlikte, dostu III. Petro'nun Alman kökenli karısı II. Katerina tarafından devrilmesinden sonra Rusya'nın Polonya üzerindeki emellerinden endişelenmekteydi. Bu yüzden Osmanlı ve Prusya karşılıklı olarak birbirleri ile diplomatik ilişkileri halâ aktif biçimde sürdürmeye muhtaçtı. Zira Osmanlı Devleti kendisi için Rusya'nın yayılcı politikalarına ancak güçlü bir Avrupa devletinin desteği ile baş edeceğini düşünmekteydi. Öte yandan 1739'da 27 yıl müddetle imzalanmış olan Belgrad Barış Antlaşması'nın sona ermek üzere olması III. Mustafa'yı endişelendirmekteydi. Diğer taraftan Avrupa'dan gelen Prusya ve Rusya arasında Polonya'nın geleceği hakkında bazı görüşmelerin yapıldığına dair haberler alınıyordu. Bunun üzerine III. Mustafa da karşı atağa kalktı. Bu yüzden, İstanbul'daki Prusya elçisinin her iki devlet arasında siyasî ve diplomatik faaliyetlerine ilâveten, Ahmed Resmi Efendi'yi 1763 yılının yaz başlarında Berlin'e gönderdi. Böylece ittifak görüşmelerinin bu dönemdeki ikinci safhası başladı. Daha Ahmed Resmi Efendi yolda iken, 1763 Ağustos başında Rus-Prusya ittifak anlaşması görüşmelerinin başlaması Babiâli'yi Lehistan meselesini dikkatle izlemeye itti.

Devlet yabancı bir kimsenin Lehistan tahtına geçmesini ve Lehistan'ın bağımsızlığına dokunulmasını istememekteydi. Ancak taraflar Lehistan tahtına II. Katerina'nın namzedi Stanislas Ponyatovski'yi geçirmeye karar verip anlaşmışlardı. Öte taraftan İstanbul ve Berlin'de Osmanlı-Prusya ittifak görüşmeleri devam etmekteydi. Fakat Prusya kendisi için Rus tehlikesinin bittiğini ve Yedi Yıl Savaşları sırasındaki sıkıntıların sona erdiğini

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASİ DÖNEMİ (1703-1789)

bildiğinden dolayı II. Friedrich'in sadece Avusturya'yı hedef alması işleri ve müzakereleri karıştırmaktaydı. Zira Osmanlılar tehlikenin Avusturya'dan çok Rusya'dan geleceği kanaatine sahiptiler. Neticede II. Friedrich yalnızca Avusturya'ya yönelik olacak bir ittifakta ısrar etmişti. Diğer yandan da Prusya, Rusya ile komşu olmadığından ve büyük bir donanmaya da sahip bulunmadığından, Osmanlı-Rusya arasında dengeleri değiştirecek durumda değildi. Bu mülahazalarla, yaklaşık 10 yıl kadar bir süre müzakereler, 1765 yılı baharında kapandı.⁷⁴

C. Sonun Başlangıcı: Osmanlı-Rus Savaşı

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Osmanlıların takip ettiği barışı korumak adına izlediği politikaya rağmen Rusya ile daima bir ihtilaf vardı. Babıâli barışı sürdürmek amacıyla hadiselerin büyümesine imkan vermemekteydi. II. Katerina gibi çok hırslı ve saldırgan bir liderin altında Rusya, Osmanlı toprakları üzerinde beslediği emelleri her ortamda giderek aleni bir biçimde ortaya atmaya başladı. Bundan dolayı Gürcistan'ın iç işlerine karışıp yerli halkı isyana kışkırttığı gibi, Balkan Ortodoks Hıristiyanları arasında da taraftar kazanmaya çalışmaktaydı. Diğer taraftan da antlaşmalara aykırı olarak hudut boylarında yeni kaleler ve istihkamlar inşa edilip askerî yığınaklar yapılmaktaydı. II. Katerina'nın komşu devletlere karşı izlediği saldırgan ve yayılmacı siyaseti sonucunda Orta ve Güneydoğu Avrupa cadı kazanı gibi kaynamaya başladı. Lehistan kralı III. August'ün ölümünden sonra Katerina askerlerini Lehistan'a gönderip aşığı ve dostu Stanislaw Poniatowsky'nin kral seçilmesini sağlamıştı. Poniatowsky yetenekli bir hükümdardı, ancak Katolik olmayanlar için dini eşitlik sağlama çabaları neticesinde çıkan huzursuzluk Lehistan'ı nüfuzu altına alan Ruslar tarafından acımasız bir biçimde cezalandırılıyordu. Bunun üzerine harekete geçerek Mart 1768'de Podolya'da Bar'da toplanan Leh milliyetçileri (vatanseverleri) bir direniş heyeti (konfederasyonu) adı altında teşkilatlanıp Osmanlı İmparatorluğu'ndan himaye ve yardım istediler. Bu gelişmeye paralel olarak Kırım Hanı ve Fransızlar da Rusların yayılmacı politikaları karşısında Babıâli'nin Rusya'ya karşı harekete geçmesini arzulamaktaydılar. Aynı zamanda bazı devlet erkânı Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği pasif ve çekingen dış politikadan kurtulup tekrar 1739'da Avrupa'da elde edilen başarıların tekrarlanması için fırsat da kollamaktaydılar. Hatta Osmanlılarla Rus ilişkilerinin iyice gerginleşmeye başladığı sıralarda Mart 1765'te Sadarete serhat boylarında muhafızlıklarda tecrübeli olan Muhsinzade Mehmed Paşa getirilmişti. Ancak Sadrazam Rus sınır boylarındaki savunma mevkiilerinin harap ve düzensiz olduğunu bildiğinden savaş açılmasına taraftar değildi. Savaşın hiç olmazsa tehir edilmesi gerektiğini savunduğundan azledildi. Bütün bu gelişmeler karşısında Osmanlıların Rusya'nın Lehistan'dan çıkması isteğinin Katerina tarafından reddedilmesi üzerine artık Rusya'ya savaş açılması kaçınılmaz görünüp 4 Ekim 1768'de Lehistan'ı himaye maksadıyla Rusya'ya sefer başlatıldı. Bu sıralarda Rusların takibine uğrayan Bar Milliyetçi Heyeti güçleri Osmanlı topraklarına sığındı. Ruslar da onları takip ile Osmanlı sınırlarını geçerek Balta kasabasına saldırıp burayı yakıp yıktılar. Katliam haberleri İstanbul'a da ulaştı.⁷⁵

Böylece Osmanlı-Rus savaşı Kırım Hanı Kırım Giray'ın 31 Ocak 1769'da Rusya'ya akını ile başladı. Ancak Hanın ölmesi üzerine yerine geçen yeteneksiz Devlet Giray Han değil Padişaha yardım etmek, Kırım Tatarlarının savunmalarını bile imkansız hale getirmişti. Muhsinzade Mehmed Paşa'nın yerine siyasî hile ve entrikalarla Sadrazam olan askerî ve taktik bakımdan yeteneksiz ve iradesiz Mehmed Emin Paşa orduyu toparlayamadığı gibi Rus saldırılarına karşı herhangi ciddi bir plan da hazırlayamamıştır. Rusların Hotin'e hücumu daha Sadrazam yoldayken Moldovancı Ali Paşa ve Kırımlılar tarafından püskürtülmüştü. Sadrazamın ordu sevk ve idaresinden anlamadığından dolayı yerine

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASİ DÖNEMİ (1703-1789)

Sadrazam olarak Moldovancı Ali Paşa atandı. Ancak Osmanlı ordusunun sefere iyi hazırlık yapmadan çıkması, yiyecek ve erzak sorunları ile aylıkların zamanında ödenmemesi askerinin disiplinini bozdu. Benzer sorunla karşılaşan Osmanlıları artık karanlık günler beklemekteydi. Ruslar Osmanlılara daha hazırlıklı ve orduları da disiplinli idi. 1736'dan beri aralıklarla Avrupa'da çıkan savaşlarda baş rol oynamaya ve kendisini göstermeye çalışan Rus ordusu ve komuta kademesi çok dayanıklı ve tecrübeli olmuştu. Buna mukabil 1739'dan beri Avrupa cephesinde savaş yüzü görmeyen Osmanlı ordusu ve komuta kademesi uzun bir barış sürecinden sonra artık gaza ruhundan uzak bir görünüm arz etmekteydi. Rus orduları Ukrayna, Azak ve Kafkasya'nın kuzeyinden olmak üzere üç yönden saldırmak için beklemekteydiler. II. Katerina tekrar Balkan Ortodokslarını kışkırtmaya başladı. Sırbistan, Karadağ ve Eflak ile Boğdan voyvodalıklarında ayaklanmaları teşkilatlandırdı. Voyvodalıklarda büyük toprak sahibi olan Boyarlar Rusların işgaliyle başlarındaki Rum voyvodalardan kurtulup yerli bir boyarın liderliğinde daha serbest bir idare arzulamaktaydılar. 1769-1770 kışında Rus orduları Ukrayna'dan Tuna'ya kadar ilerleyip Boğdan ve Eflak'ın başkenti Bükreş dahil işgal edildi. Ruslarla birleşen ve ayaklanan yerli Ortodokslar, binlerce Müslüman ahaliyi acımasızca katletmişlerdi. Artık başarısız görünen sadrazamın her bir yenilgisinden sonra yerine yenisinin atanması da fayda yerine daha fazla zarar vermektedir. Ancak savaşın dönüm noktası, Osmanlıların yeni Sadrazam İvaz Paşazade Halil Paşa'nın Rusların üstüne gidemeyerek savunmaya çekilmesi üzerine 1 Ağustos 1770'de Kartal sahrasında büyük bir bozguna uğranılması olsa gerektir. Zira, burada 100.000 üzerindeki Osmanlı askerinin üçte biri savaş alanında şehit düşmüş, bir o kadarı da kaçarken Tuna'da boğulmuşlardı. Mühimmat, top ve erzak da Rusların eline geçmişti. Böylece Eflak ve Boğdan'ın tümü Ruslar tarafından işgal edilmiş oldu. Artık Tuna kalelerinin de düşmesi ile Bulgaristan üzerinden İstanbul'a yürüme ihtimali olan Rusları durduracak önlerinde hiçbir güç de kalmamıştı.⁷⁶

D. Ruslar Akdeniz'de: Çeşme Faciası

II. Katerina, Osmanlıların Kuzeyinde büyük gedikler açan savaşı Akdeniz'e çekmeyi de başarak Osmanlıları güneyden de vurmaya başlamıştı. Rusya'nın Karadeniz ve Azak'ta donanması olmadığından Osmanlılarla karada çarpışmak zorunda kalıp Karadeniz'in güneyine saldırma imkanına sahip değildi. Ayrıca Karadeniz'in bir Türk gölü niteliğinde olması sebebiyle Osmanlıların dostu olan devletler burada ticaret yapma üstünlüğüne sahipti. Ayrıca İngiltere'nin 1766'da Rusya ile yaptığı ticaret Antlaşması'yla Baltık üzerinden Rusya ile geniş ticarî imtiyazlara sahip olması, Fransa için Karadeniz'in önemini bir kat daha artırmıştı. Bundan dolayı Fransa 18. yüzyılın ikinci yarısında Babiâli'nin Fransız ticaret gemilerine Karadeniz'de ticaret izni vermesine çalışmıştı. Zira İngiltere'nin Yedi Yıl Savaşları sonucunda Kolonilerde ve uzak denizlerde diğer bütün Avrupalı rakip ve dostlarına karşı büyük bir üstünlük kurması, özellikle de çok hatırı sayılır yerleri İngilizlere kaptırması ile Fransa Doğu Akdeniz ve Karadeniz'in dost bir ülkenin elinde olmasını yeğlemekteydi. Bu yüzden 1756 yılında Fransa-Avusturya arasındaki ittifakla Osmanlıların Fransa'ya olan güveni sarsılmasına rağmen Fransızlar, 1763 Paris Antlaşması'yla kolonilerinin çoğunu kaybetmesi, Polonya Meselesi ve 1766 İngiliz-Rus ticaret antlaşmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun hasımları arasında paylaşılmasından ziyade bütünlüğünün korunmasını kendi menfaatlerine uygun bulmaktaydılar. Bundan dolayıdır ki 1764'ten itibaren Osmanlıları Rusların yayılcı politikasına tedbir alması için uyarmakta ve yardımı olmaktadır. Gerçi Osmanlılar üzerinde artık eskisi kadar Fransa'nın tesiri olmadığı görülecektir. Bütün bunlara karşılık Fransa Osmanlıların savunması için askerî alanda teknik uzman ve danışmanlar grubunu Rusya'nın güneye inmesinden korktuğu için ısrarla göndermek istediğini Babiâli'ye bildirmişti. Ancak Babiâli'nin hiçbir

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

Avrupalı devlete güvenemeyeceğini bildiğinden bu gibi teklifler nereden gelirse gelsin tereddütle karşılanmıştı.⁷⁷

II. Katerina daha savaş başlamadan birkaç yıl önce Balkanlardaki yerli Ortodoks halkı kışkırtmaya başlamıştı. Bu yerlerden birisi de Balkanların en güneyinde olan Mora'dır. Mora'da propaganda faaliyetlerinin meyvelerinin görülmeye başlanması ve bütün Ortodokslar için Rusların büyük kurtarıcı olacağı gününün yaklaştığı inancının yayılması II. Katerina'ya Baltık donanmasındaki bir filoyu 1769'da harekete geçirmeye yöneltti. Rusya'nın amacı Atlantik üzerinden Akdeniz'e sokacağı bu filo ile Osmanlıları umulmadık bir anda ve yerde yumuşak karnından vurmaktı. 1763 Paris Antlaşması ile sömürgelerde ve denizlerde üstün olan İngilizlere karşı bütün Avrupa devletlerinin hasmane tutumları sebebiyle Ruslarla İngilizler arasında her yönden sıkı bir dostluk gelişmeye başladı. Zira İngiltere Avrupa'nın batısında Rusya ise doğusunda saldırgan politikaları yüzünden yalnız kalmışlardı. Avrupa'daki meselelerde Rusların desteğine ihtiyacı olan İngiltere, Doğu Akdeniz'de Fransızların üstünlüğünü sona erdirmek için Ruslara yardım ettiler. Bundan dolayı İngiltere ile yaptıkları 1766 ticaret antlaşması çerçevesinde Portsmouth Limanı'nda eksikliklerini tamamlayan Rus filosu amiral Alexsey Orlov komutasında ve İngiliz amiral Elphinstone'nun sevk ve idaresinde Akdeniz'e açıldı. Mart 1770'te Mora'ya geldiklerinde Rus casusları tarafından kışkırtılmış olan halk isyana başlamıştı. Ruslar silah yardımı yapmak üzere karaya çıkıp Mayna ve civarında binlerce Müslüman halkı katlettiler. Zanta ve Kefolonya adalarındaki Rumlar da Osmanlı kalelerine ve Müslüman halka karşı saldırıya geçince isyan Mora'nın dışına da sıçradı. Ruslar ve Rumların ortak hareketi başlangıçta pek parlak görülüp ve büyük ümitler vermekteydi. Ancak Rusların yeteri kadar asker gücü, silah ve mühimmat yardımı sağlayamaması sayesinde toparlanan ve karşı atağa geçen Osmanlı kuvvetleri karşısında isyancılar bastırılıp Ruslar da kaçmak zorunda kaldılar. Böylece, Rumlar daha önce Sırp, Karadağlılar ve Boğdanlıların deneyimlerini yaşamış olarak Rusların sözlerine itimat edilemeyeceğini öğrenmiş oldular.⁷⁸

Osmanlı donanmasının Akdeniz'deki Rus saldırıları karşısında sergilediği kararsız ve ağır hareket hayreti şayan olup Osmanlılar bunu çok pahalıya ödeyecektir. Birkaç kere iki donanma karşı karşıya gelmesine rağmen kesin bir sonuca ulaşılmadı. Ancak iki donanma Sakız Adası açıklarında karşılaştıklarında Kaptan-ı Derya Hüsameddin Paşa ile kurmayları düşmanın taktiklerine karşı koymadaki yeteneksizliği neticesinde Osmanlı donanmasının tümünü Çeşme limanına sığdırdı.

Takibe koyulan düşman donanması 1770'te 6-7 Temmuz'u birbirine bağlayan gece Osmanlı donanması üzerine ateş gemileri sevk ederek tüm gemileri kundaklayarak yakıp batırdı ve çok büyük sayıda Osmanlı denizcisi yok oldu. Çeşme hadisesinden sonra bütün doğu Akdeniz Rusların saldırısına açık kalmıştı. Ruslar başta Limni adası olmak üzere Midilli, Rodos ve Eğriboz adalarına da saldırmışlarsa da Hasan Paşa'nın ani bir saldırıyla Limni'de Ruslara baskın vermesi üzerine ada kurtarıldığı gibi düşman Çanakkale Boğazı'ndan da uzaklaştırılmış oldu. Bundan sonra Ruslar diğer Ege adalarını da terk etmeye başladılar. Öte yandan Rusların Mısır ve Suriye'deki isyancılara yapmaya kalkıştıkları yardımda akamete uğradı. Bundan sonra birkaç yıl daha Ege Denizi'nde bazı çıkarmalar yaptılarsa da tutunamadılar, ancak savaşın sonuna kadar Sporrad adalarında kalabildiler. Neticede Osmanlılar güneyde çarpışmakla birlikte Rusların Akdeniz'deki bu faaliyetleri neticesinde Doğu Akdeniz'deki ticaretine büyük bir darbe indirilmiş oldu.⁷⁹

E. Kırm'ın Ruslar Tarafından İşgâli

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

Kırım Giray Han'ın 1769'da güneyden Rusya'ya saldırması II. Katerina'yı bu cephe üzerine çok yönlü eğilmek zorunda bırakmıştı. Zaten Kırım düşmediği takdirde diğer yerlerde alınan başarıların pek de önemi yoktu. Böylece Kırımlıları bölmek için iki yol izledi. Birincisi, Kırım asilzadeleri olan Mirzaları birbirine düşürmek; ikinci ise, Kırım tatarları ile Tuna ile Dniester arasında yaşayan Nogay Tatarlarının arasını açmak oldu. Osmanlıların Kırım hanlarını istedikleri gibi tayin ve azledebilmesi, hanlar için kabul edilmesi zor bir şeydi. Bunların Kırımlılara idari muhtarlık vereceklerini söylemeleri Han sülalesi arasında ikilik oluşmuştu. Diğer taraftan, Karlofça ve İstanbul Antlaşmaları'ndan beri akınlarının büyük bir kısmı engellenen Tatarlar eski cengaverliklerini kaybettikleri gibi zaman zaman kendi topraklarını dahi korumakta zorluk çekmeye başlamışlardı. Rusların 1769 ve 1770 yıllarında hanlar birbiri ardına değişti ve Kaplan Giray'ın da voyvodalıklara açılan seferlere katılması sırasında Kırım'ı savaş süresince korumasız bıraktı. Bunu fırsat bilen Katerina, Nogaylarla Tatarlar arasında ihtilaf çıkartıp Nogaylar üzerinde etkili olunca da 1771'de Kırım'ı işgal etmek için harekete geçti. Zaten Kırım ordusunun büyük bir bölümü de Voyvodalıklarda olduğundan ve bir kısım Kırım asilzadeleri de bunu fırsat bilerek Rusların kazanacaklarını düşündüklerinden büyük bir direniş ile karşılaşmadan Kırım'ın kilidi mevkiinde olan Or-Kapı üzerinden Ruslar Kırım'ı işgale etmeye başladılar. Rusların Sahip Giray'ı başa getirerek Han ilan etmeleriyle artık Osmanlı varlığı Kırım'da fiilen bitmiş olup Ruslar kendilerinin hakimiyeti altında muhtar bir Tatar devleti kurdular. Diğer taraftan da Kırım Tatarları, Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimleri ve Nogaylar üzerinde hakimiyet kurmak istemeye başladıkları gibi Rusların Kırım'da asker bulundurma hakkı istemelerine de karşı çıkmaya başladılar.

Bunun üzerine Rus işgaline karşı din adamlarının başını çektiği bir dizi ayaklanmalar başlatmasına karşın Ruslar tarafından ezildiler.⁸⁰

II. Katerina'nın Kırım ve Eflak-Boğdan'ı işgal etmesiyle hedeflerini büyük ölçüde gerçekleştirmesi ve de III. Mustafa'nın Osmanlı-Rus savaşına karşı olan sabık sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa'yı sadarete getirmesiyle iki tarafın da barışı arzulamaları neticesinde Yergöğü'nde 30 Mayıs 1772'de altı aylık bir mütareke imzalandı.⁸¹ Zira Rusya'nın Güneydoğu Avrupa'da umulanın üzerinde başarılar kazanması üzerine Prusya ve Avusturya II. Katerina'nın ilerlemesine karşı harekete de geçmişlerdi. Bu devletlerin bölgede Rus nüfuzunun artmasından korkmaları üzerine taraflar 25 Haziran 1772'de Lehistan'ın birinci taksimini gerçekleştirip Rusya; Beyaz Rusya ve civarını, Prusya; Polonya Prusya'sını, Avusturya'da Galiçya ve civarını aldılar. Böylece Polonya nüfusunun yarısını ve topraklarının üçte birini kaybetmiş oldu.⁸² Osmanlıların Ruslardan Lehistan'ı kurtarmak amacıyla başlattıkları savaş sonunda Ruslar Osmanlılara karşı her yerde zafer kazanmışlardı. Öte yandan değişen güçler dengesinin muhafaza ve sürdürülmesi amacıyla da, Rusya ile birlikte Prusya ve Avusturya, Osmanlı toprakları yerine Lehistan topraklarını paylaşmışlardı. Doğu Avrupa'da bütün dengeleri sarsacak olan bu hadiseden sonra artık Prusya ve Avusturya II. Katerina'nın Osmanlılardan da toprak kopartmak istemelerine ve Rusların daha fazla yayılmalarına direnç göstermeye başladılar. Bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı ve kaderi giderek artan bir oranda Avrupa büyük devletlerinin aralarındaki kuvvet ve menfaat dengelerine bağlı olmuştur.

F. Osmanlı-Rus Savaşının Sonu

1772'de Osmanlı-Rus mütarekesi sonunda Prusya ve Avusturya'ya Lehistan'ın paylaşımından aldıkları topraklar sebebiyle II. Katerina büyük ölçüde bu iki devleti yanında tutmayı başarmıştı. Polonya'nın bu taksimiyle amacına ulaşan Prusya artık Rusya'nın

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

Osmanlı üzerine yayılmasından pek de endişe etmemekteydi. Zira II. Friedrich'e göre gelecekte Rusya'nın güneye yayılması Rus- Avusturya çatışmasına dönüşecekti. Ayrıca II. Fredereich bu savaşı "körlerle tek gözlülerin savaşı" olarak tanımlamasıyla da savaşın sürmesi Prusya'nın lehine gelişen bir hadiseydi. Böylece, Lehistan topraklarını daha çabuk asimile ederek gelecekteki paylaşımlardan da daha büyük pay almayı düşündüğü gibi Ruslar da güneyde Osmanlılarla yaptıkları savaşlarla yorgun ve bitkin düşecekti.⁸³ 1772 mütarekesinden sonra yapılan müzakerelerde Osmanlılar, Rusların Eflak ve Boğdan'dan çekilmek suretiyle Karadeniz kıyılarında toprak taleplerini ve Osmanlı topraklarında Rus konsolos ve tüccarlarına yeni haklar verilmesini kabul etmekteydi. Ancak taraflar Kırım konusunda bir anlaşmaya varamadı. Bunun üzerine 1773 baharında Ruslar Osmanlılara şartlarını kabul ettirmek için saldırıya tekrar başladı.⁸⁴ Rus birlikleri Kafkasya cephesinden, Tuna boyunda ve Akdeniz'de arta kalan donanmasıyla saldırmaya başladılar. 1773 yılındaki saldırılarında Ruslar Tuna havzasında pek başarılı olamadılar ve savaş genellikle denk bir biçimde sürdü. Ancak savaşın ileriki safhalarında II. Katerina'nın bu cepheye Rusların askerî dehası olan General Aleksendar Suvorov'un ataması üzerine her şey altüst olmaya başladı. Tam bu sıralarda savaşın bütün acılarını yaşayan sıhhati büsbütün bozulan ve cephelerden gelen son acı haberler ile hastalığı ilerleyen III. Mustafa 21 Ocak 1774'te vefat etti. Yerine I. Abdülhamid tahta çıkmıştı. Savaşta bir değişiklik olmayıp Ruslar Tuna'yı aşip Hacıoğlu Pazarı'na girerek Osmanlı ordusunu Kozluca mevkiinde bozguna uğrattılar. Bunun üzerine Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa barış istemek zorunda kaldı ve müzakereler Bulgaristan'da Tuna'nın güneyinde Küçük Kaynarca'da başladı.⁸⁵ Öte yandan Ruslar da Osmanlılar kadar barışı arzu etmekteydiler. Zira Rus donanmasının işlevini kaybetmesi, ordularının bir kısmını İsveç ve Polonya sınırına kaydırması, Ural ve Volga vadilerinde yaşayan köylülerle Don kazaklarının katıldıkları Pugaçev ayaklanmaları, veba salgınının sürmesi ve savaş ekonomisi yüzünden çıkan malî buhran da Rusları içerde zor durumda bırakmıştı.⁸⁶

Gerçi III. Mustafa yıllardır süren bu savaşın Osmanlı İmparatorluğu için kötü bir dönüm noktası olduğunu idrak etmiş ve son birkaç başarı ve az zararla bu savaştan çıkmak niyetindeydi. III. Mustafa Koca Mehmed Ragıb Paşa'nın vefatından sonra dirayetli ve kabiliyetli iyi bir devlet adamı ve cephede ise iyi bir kumandan bulma açısından pek de iç açıcı bir durumda değildi. III. Mustafa'nın Koca Ragıb Mehmed Paşa gibi değerli bir sadrazamı kaybedip, yerine aradığı nitelikte devlet erkanı bulamaması yani kaht-ı ricâl üzerine yazdığı dörtlük durumun vehametini belirtmektedir: ⁸⁷

*Yıkılıptur bu cihan sanma ki bizde düzele
Devlet-i Çerh-ı denî verdi kamu mübtezele
Şimdi ebvâb-ı saâdette gezen hep hezele
İşimiz haldı heman merhamet-i lemyezele*

Ancak aradığı meziyetlerin bir kısmını Muhsinzade Mehmed Paşa'da bulmuş olup son bir hamle için ona güvenmekteydi. Bütün halkın maddi ve manevi desteği ve fedakârlığına rağmen bir türlü istenilen başarı sağlanamıyordu. Halkın asker ve malzeme hususunda hiçbir tereddüt göstermeden yardımlarına rağmen askerlerin uzun zaman gerektiren eğitimleri tamamlanmadan hemen cephelere sürülmesinden dolayı bunlar kuru bir kalabalıktan öteye gidemiyorlardı.⁸⁸

G. Avrupalıların Denge Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı Islahatlarına Bakışlar

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

III. Mustafa kendinden önce başlatılmış olan ıslahatları devam ettirdi. Kendisi yenilik taraftarı olup özellikle de askerî alanda Avrupa tarzı ıslahatlar yaptırmıştır. III. Mustafa kendinden önceki padişahlar gibi Yeniçeri Ocağı'nın ıslaha ihtiyacı olduğunu bilmekle birlikte bunun güçlüğü ve hatta imkansızlığını da bildiğinden dolayı topçu ocağı ile işe başlamıştı. Zaten topçu ocağının tanzim edilip geliştirilmesi için içerdeki ve dışarıdaki şartlar müsaitti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecine girmesiyle Rusya'nın Osmanlılar aleyhine büyümeye yönelik politikalarını bilen Fransa, Osmanlı topraklarındaki menfaatlerini korumak ve daha fazla imtiyaz kopartmak istemekteydi. Bundan dolayı Fransa'nın menfaatleri bakımından Osmanlı İmparatorluğunu hasımlarına karşı askerî bakımdan kuvvetlendirmek gereğini bildiğinden dolayı bir heyetle ıslahat yapmak istemişti. Ancak, Fransa'nın böyle bir hareketi Babiâli'yi şüpheye düşürmüştü, zira Yedi Yıl Savaşları arefesinde Fransa ile Avusturya arasında bir yakınlaşma olduğundan yapılan teklif kabul edilmemişti.⁸⁹

III. Mustafa döneminde askerî alanda yapılan ıslahatlarda göze çarpan en önemli şahıs Baron de Tott'dür. II. Ferenc Rakoçi ile birlikte Türkiye'ye gelip daha sonra Fransa'ya yerleşen bir Macar soylusunun oğlu olarak 1733'te Fransa'da doğdu. Babası gibi askerliği tercih edip 1754'te teğmen oldu. Eniştesi olan Vergennes'in 1755'te Osmanlı İmparatorluğu'na elçi atanmasıyla birlikte elçilik sekreteri sıfatıyla İstanbul'a geldi. Bu tarihten sonra birkaç kez farklı görevlerle Türkiye'de bulunan Baron de Tott hem III. Mustafa hem de I. Abdülhamid dönemlerinde Osmanlı hizmetinde bilfiil çalıştı.

Baron de Tott Tophaneyi ıslah ile ağır toplar yerine beygirlerle çekilebilen hafif toplar döktürdü. Özellikle de Osmanlı-Rus savaşının şiddetlendiği sırada artan top ihtiyacını gidermek amacıyla Hasköy'de de modern bir top dökümhanesi kurulmasına öncülük etti. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının savunması ve Boğaziçi kalelerinin planlarını tanzim ve inşalarına nezaret etti. Orduda kullanılan kayık köprü sistemlerinin tadili ile top arabalarının şekillerinin değiştirilmesi işlerinde çalıştı. Bunlara ilâveten, III. Mustafa Baron de Tott'e tersanede yeni gemi inşa ettirmiştir. Baron de Tott, Çeşme faciasından sonra Çanakkale boğazının savunma tahkimatı ve topçunun savunma tertibatı işlerinde de faal bir rol oynadı. Bunlardan başka Haliç'te tersane yanında 1773'te bir hendesehane açıp burada dersler de verdi. Baron de Tott'ün icraatlarındaki gelişmelerden memnun olan Babiâli eski tedirgin ve şüpheli yaklaşımları bir kenara bırakarak 1773'te ıslahat işini daha geniş bir alana çıkarmak amacıyla Fransa'dan yeni uzman ve teknisyenler getirilmesini talep etti. III. Mustafa Tophane'ye giderek top dökümlerine nezaret ettiği gibi bazen de top talimlerini takip ederek askerî alanda yapılan ıslahatları yerinde görmekteydi. Nitekim III. Mustafa döneminde Baron de Tott'un teşebbüsleri ile başlatılan ıslahatlar semeresini I. Abdülhamid zamanında verecektir. Artık 1770'li yılların başlarından itibaren Fransızlarla başlatılan geçici süreler için yabancı uyruklu uzman ve teknisyenlerin Osmanlı hizmetinde istihdam edilmelerinin yolu açılmış oldu.⁹⁰

IV. Osmanlı İslahat'ında I. Abdülhamid Dönemi

A. Yeni Bunalımların Başlangıç Noktası: Küçük Kaynarca Antlaşması ve Şark Meselesi

Osmanlılar Belgrad Antlaşması'ndan sonra kendine güvenip tecrit politikası izleyerek

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

diplomasi yoluyla Avrupa'daki hasımlarına karşı sulhperverlik siyasetiyle de barışı sürdürebileceğini düşünmüştü. Hele bu tarihten itibaren uzun süre hareketsiz kalmış veya rehavete dalmış olan Osmanlı erkânı, ordusu ve donanması bu süre zarfında gelişen, güçlenen ve yayılan Rusya karşısında hem kara hem de denizde kolay yenilgilerle karşılaştılar. Rusların kazandığı bu savaş, silahlarının mutlak üstünlüğünden değil Osmanlıların daha perişan bir durumda olmasından kaynaklanmaktaydı. Neticede 21 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması devletin 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra imzalamak zorunda kaldığı en ağır antlaşmadır. Bu antlaşma toprak kayıpları bakımından çok büyük olmamakla birlikte hukuk, ticaret, ve diplomasi alanında Osmanlı tarihinin en ağır belgesidir. Bu antlaşmaya göre, Aksu (Bug) nehri iki devlet arasındaki yeni sınırı teşkil edecekti. Kırım Hanlığı, Bucak Tatarları ve Koban siyasi bakımdan bağımsız, olacak ama dini konularda "halife" olarak Osmanlı padişahını tanıyacaktı. Ancak Ruslar işgal ettikleri Aksu ile Koban nehirleri arasındaki bölgeleri alıp Azak, Yenikale ve Kılburun gibi önemli limanlara sahip olmakla artık Karadeniz'de sağlam bir şekilde yerleşmişlerdir. Ruslar Eflak, Boğdan, Kafkasya ve Ege'de işgal ettiği adalardan çekilecekti. Antlaşmanın bir başka önemli konusunda Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodoks tebaanın haklarının koruyuculuğunun Ruslara verilmiş olması şeklinde yorum bulan maddeleriydi. Buna göre Ruslara İstanbul'da bir Ortodoks kilisesi kurma ve koruma hakkı tanınmaktaydı ki daha sonraları Rusya bu maddelere dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale etme hakkını kendinde görmüştü. Ayrıca Ruslar İstanbul'da daimi bir elçilik açıp diledikleri şehir ve kasabalarda konsolosluk açacaktı ve Boğazlardan Rus ticaret gemilerinin serbestçe geçişine de müsaade edilmekteydi. Diğer bir maddede ise Rus hükümdarlarına gönderilecek nemelerde 'Rusyalıların padişahı' diye hitap edileceği kabul olunmuştu. Son olarak da Osmanlılar Rusya'ya üç yılda on beş bin kese (4 milyon) ruble savaş tazminatı ödeyecekti.⁹¹

Görüldüğü üzere Lehistan'ı kurtarmak amacıyla girdiği savaşta, Osmanlı İmparatorluğu Rusya, Prusya, ve Avusturya tarafından taksime uğramıştı. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın en ağır maddesi Kırım'ın kaybedilmesi olup artık Osmanlıların kuzey Avrupa politikasının beyni olan ve çok uzun süreden beri devam eden Kırım askerî yardımı sona ermişti. Böylece Karadeniz'in kuzeyinden güneylere doğru sarkacak olan Rusların etkinliğine karşı mani olacak hiç güçlü bir direniş de kalmamış oldu. Yapılan bu ağır antlaşmadan sonra, Avusturya'nın Boğdan voyvodalığının bir parçası olan Bukovina ve civarını 1775'te ilhak etmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da bu duruma seyirci kalıp itiraz edemeyerek Avusturya ile bir antlaşma yapması, imparatorluğun içinde bulunduğu içler acısı ezikliği ve bitkinliği göstermesi bakımından önemliydi.⁹² Bütün olup bitenlerden sonra artık Osmanlılar disiplinsiz, derme çatma ordularla hasımları karşısına çıkamayacağı gerçeğinin farkına varmıştı. Zira diğer Avrupa orduları kadar düzenli ve disiplinli olamayan Rus ordusu karşısında uğranılan yenilgiler devletin ve ordunun zafiyetini bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermişti. Artık Osmanlı İmparatorluğu Avrupa siyasetinde hasta adam olarak anılacak, Doğu Sorunu ve Boğazlar Meselesi ile sık sık gündeme gelecekti.

B. Osmanlı İslahatlarının ve İslahatçılarının Babası I. Abdülhamid

I. Abdülhamid Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtulması için ıslahatlara ihtiyaç olduğunu idrak edip kendinden önce başlatılan yenileşmelere hız kazandıran ve yeniliklere öncülük eden on sekizinci yüzyıl padişahlarının en güçlülerinden birisidir. İktidarı kendi kontrolü altında tutabilmek için muhalif grupları birbirine düşürmek gibi geleneksel Osmanlı siyasetini uygulamasına ve sık sık sadrazam değiştirmesine rağmen kendisi gelenekçi Osmanlı İslahat hareketlerini canlandırıp yeni bir ivme de kazandırmıştı. Artık ıslahatlar daha geniş

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

çaplı ve daha geniş bir kadro ile yapılmaya başlanmıştır. I. Abdülhamid cephelerde Avrupa ordularıyla mücadele edebilmek için yeni askerî teknik, eğitim ve silah ihtiyaçlarının giderilmesinde kendinden öncekilere göre daha ileri gitmiştir. Bu yüzden bu dönemde çok sayıda yabancı askerî danışman ve uzman getirilip bunların ihtida etme veya Osmanlı üniforması giyinmeleri gerekliliği de kalkmıştı. I. Abdülhamid artık kendinden sonraki köklü ıslahat hareketlerine girişecek olan III. Selim, II. Mahmud ve Tanzimat dönemleri için yapılan yeni reformların keskin dönüşünü başlatan ilk Padişah veya Osmanlı İslahatlarının ve İslahatçıların Babasıdır. I. Abdülhamid ıslahatları kendi yönetiminde ve denetiminde yürütmesi yanı sıra sadrazamları Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa, Halil Hamid Paşa, Koca Yusuf Paşa ve Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ile de işbirliği yapmıştır.⁹³

Yine askerî ıslahatlarda bu dönemde en belirgin şahıs Baron de Tott'dür. III. Mustafa Devri'nde kurulan sürat topçularının sayılarının artırılmasına gayret edildi. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra ileride Rusya ile çıkması muhtemel bir savaşta hazırlıklı olabilmek için Rumeli ve Kafkas sahilleri ile Boğazlarda tahkimat işlerinde bulundu. 1773'te açılan hendesehane 1776'da yenilikler yapılarak genişletilip daha sonra kurulacak olan mühendishanenin temelini atmış oldu. Baron de Tott'ün Türkiye'den ayrılmasından sonra onun yardımcıları olan İngiliz Resmi Mustafa Efendi ile Fransız Aubert bu alanda istihdam edilmişlerdi. Bir süre Süratçi Topçu birlikleri ile Hendesehanenin yeniçeri baskısıyla dağıtılmasına karşın daha sonra Halil Hamid Paşa'nın sadaretinde tekrar çalışmalarını sürdürmeye başladılar. Bu hadiseler şunu göstermektedir ki Yeniçerilerin muhalefetine karşı ne padişahlar ne de sadrazamlar direnebilmekteydiler. Osmanlı İslahatçılarının askerî alanda yapmak istedikleri yeniliklerin en büyük hasmı Yeniçerilerdi. Bununla birlikte bu dönemin en başarılı ıslahatlar, donanma alanında idi. 1770 Çeşme faciasından sonra Osmanlı donanması teşkilat olarak büyük ölçüde darbe yediğinden dolayı, kara ordusunda yapılan ıslahat hareketlerinde karşılaşılan iç muhalefet ve tepki diye bir mesele olmadığından yenileşme hareketi burada çok daha başarılı ve hızlı olmuştur. Gazi Hasan Paşa'nın 1774'te Kaptan-ı Deryalığa getirilmesiyle modern savaş gemilerinin yanı sıra Avrupai tarzda subay ve erlerin disiplinli bir biçimde yetiştirilmesine dikkat edilip deniz savaşlarının yeni tekniklerini öğrenmenin önemini de kavramışlardı. Yeni tersaneler inşa edilip Fransa'dan mühendis, teknisyen ve ustalar getirilip Osmanlı işçilerini yeni tekniklere göre eğittiler. Öte yandan Gazi Hasan Paşa denizciliği bir meslek haline getirmek için tedbirler alıp, tersane kışlalarında ve deniz üsleri olan limanlarda sürekli bir eğitim ve disiplin uyguladı. Donanmaya subay yetiştirmek için de, Baron de Tott'ün hendesehanesi Mühendishane-i Bahr-i Hümayun adıyla kapsamlı ve programlı bir okula dönüştürüldü. Başta Tott, İngiliz Mustafa ve diğer Osmanlı ve yabancı uzmanlar burada geometri, haritacılık ve diğer dersleri veriyorlardı. Gazi Hasan Paşa on yıl içerisinde donanmayı modernleştirmekte başarılı olmakla birlikte subay ve denizci yetiştirmekte aynı oranda başarılı olamamıştır. Bazen atamaların yetenek gözetmeksizin rüşvet ve iltimasla yapılması sebebiyle az sayıda ve kalitesiz subaylar da yetişmekteydi. Gemilerde disiplin bozulup başı bozukluklar görülmekteydi. Bütün bunlara rağmen Gazi Hasan Paşa yılmadan çalışmalarını sürdürdü ve kendisinden sonra yapılacak daha önemli ve kapsamlı ıslahatların çekirdeğini oluşturmuş oldu.⁹⁴

Görüldüğü üzere Osmanlı ıslahatları belirli aralıklarla ilerlemekte ve belli bir süre sonra yasaklanmakta veya tekrar yeni bir ruhla başlatılmaktaydı. Osmanlı ıslahatlarının önündeki en büyük engel ise çıkarları zedelenen kesimlerdi ki bunların başında yeniçeri ve diğer askerî unsurlar geliyordu. Bu grupların maddi yönden kayba uğrayan halkın temsilcileri olan esnaf teşkilatları ve ulema ile de işbirliği yapmaları neticesinde İslahatlar dönem dönem durmaktaydı. Hatta siyasetin en tepesinde bulunan kimseler ıslahatçı olmalarına

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

rağmen kendi menfaatleri icabı rakip ıslahatçılara karşı muhalefet etmekteydiler. Muhalefet etmenin en büyük kozu her zaman ve her yerde İslam ve Osmanlı ananelerini savundukları gerekçesiyle büyük halk kitlelerinin desteklerini kazanmalarıydı. Diğer yandan Osmanlı ıslahatçılarının en büyük eksiklikleri ise yönetime hakim oldukları sürece halktan kopuk olup halkı yenileşme süreci içine dahil edememeleri hatta ıslahatlara meyilli olan bir orta tabakayı bile teşkil etmeye istekli olmamalarıdır. Ancak ıslahatçıların en büyük desteği bunalımlar, buhranlar ve imparatorluğun içinde bulunduğu durumdu. Halkın her kesimi ister muhafazakar ister yenilikçi olsun imparatorluğu kurtarmak arzusunda olup bazı değişikliklerin yapılması taraftarıydı. Ancak bunalımlar sona erince çıkarları zedelenenler yeniçerilerin gücüne dayanarak halkın desteğini elde edip yenilikçileri iş başından uzaklaştırdılar. Yapılan ıslahatlar böylelikle belli bir süre rafa kaldırılmış oluyordu.⁹⁵

18. yüzyılda askerî ıslahatlarda isim yapan en önemli devlet ricâlinden birisi de Sadrazam Halil Hamid Paşa'dır. Kalemiyeden yükselerek geldiği için devlet mekanizmasının işleyişi hakkında bilgi sahibi olduğu kadar dış politikaya da çok vakıftı. Bu yüzden Kırım meselesi yüzünden Rusya ile çıkması kaçınılmaz olarak görünen savaşa hazırlıklı olmak gerektiğinden ilk etapta ordu, donanma ve sınır boylarına düzen verilip tedbirler alındı. Halil Hamid Paşa ordunun tümüyle modernleştirmedikçe ve desteklenmedikçe bu teşebbüslerin başarısızlıkla sonlanacağını bildiğinden dolayı eski ile yeni arasındaki ikilemi sona erdirmek için iki grubu birleştirmeyi ve eski birliklere yeni birlik ve okulların düzen, disiplin ve silahlarını vermeyi denedi. Ancak bu teşebbüs kendinden önceki ıslahat hareketlerinden pek de farklı değildi. Tott'ün sürat topçuları birlikleri canlandırıldı ve Fransız teknisyenlerin ve uzmanların yardımıyla hendesehane mühendishaneye çevrildi. Fransız teknisyenleri mühendishanenin öğretim kadrolarını doldurdular. Fransız tahkimat uzmanları belli başlı sınır kalelerini yenilediler. Fransız ders kitaplarının Türkçe çevirilerini yayımladılar ve bir istihkam okulu kuruldu. Hatta Gazi Hasan Paşa aralarındaki siyasî çatışmaya rağmen Halil Hamid Paşa'nın ıslahatlarının yanında yer aldı.⁹⁶

Halil Hamid Paşa'nın Osmanlı ordusunu çağdaşlaştırma çabalarının yanında geleneksel kurumları canlandırma alanlarında da başarılı işler yapılmıştı. Tımarlı sipahilerin durumlarının düzeltilmesine yönelik ciddi tedbirler alındı ve eğitim yapmaları ve çağrıldıklarında orduya katılmalarını sağlamak için taşraya denetçiler gönderildi. Yeniçerilerde disiplin altına alınmaya çalışıldı, düzenli ve belli ölçüde de disiplinli bir hale getirildiler. Bu yeni düzenlemeler doğrultusunda hem yeniçeriler hem de sipahilerin Avrupaî tarzda piyade ve topçu taktiklerini ve silahlarını öğrenmeleri sağlandı. Halil Hamid Paşa ekonomik, ticarî ve kültürel alanlarda karşılaştığı meseleleri belki askerî alanda yaptığı uygulamalardan farklı gibi gözükse de tümüyle geleneksel Osmanlı politikalarına göre tanzim etti. Bu alanlarda modernleşme hareketi seleflerinin uygulamalarından pek de farklı değildi. Örneğin uzun bir süredir kullanılmayan ve ilgisizlikten dolayı da fonksiyonunu kaybeden ve Müteferrika matbaası tekrar canlandırılmaya çalışıldı. Nizam-ı Cedid'in beyin takımından devrin beylikçisi Mehmed Raşid Efendi'ye 1782'de matbaanın canlandırılması görevi verildi.⁹⁷ Bu geleceğin büyük yenilikçilerinin nasıl bir ortamda yetiştiklerini göstermesi bakımından önemlidir.⁹⁸ Osmanlılarda geleneksel ıslahatlar kişilere bağlı olduğundan Halil Hamid Paşa'nın kazandığı saygınlığı kıskanan rakiplerinin entrikaları ve komplolar sonuç vermekte gecikmedi. Zira Halil Hamid Paşa şehzade Selim'i I. Abdülhamid'in yerine tahta çıkartacağı söylentileri üzerine azledildi ve I. Abdülhamid'in emriyle 27 Nisan 1785'te idam edildi.⁹⁹ Böylece Halil Hamid Paşa zamanında başlatılan yenilikler onun şahsi gayretleri ve gücünden kaynaklandığından yenilikler de durmuştu. Avusturya ve Rusya ikilisinin Osmanlıları paylaşmak için yaptıkları ittifak neticesinde 1787'de Fransa'da XVI. Louise'den Avusturya prensesi olan karısı Marie Antonette'nin

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

tesiriyle Fransız subay ve teknisyenlerini geri çekti. Bütün bunlara rağmen I. Abdülhamid devrindeki teknik teşkilat ve ıslahat III. Selim zamanındaki Nizam-ı Cedid'e esas olmuştur.

C. Merkezi İktidann Çözülüşü ve Taşradaki Güçlerin Yükselişi

Askerî alanda birçok ıslahat ve yenilik yapılmak istenmesine karşın I. Abdülhamid döneminde devlet hakimiyet ve kontrolü özellikle de eyaletlerde zayıflamaya başlamıştı. Balkanlar ve Anadolu'da ayanlar ve Mısır, Suriye ve Irak'ta memluk grupları, Arabistan'da ise Vahhabilik mezhebinin hamisi Suud ailesi muhalefetlerini ve bölgede nüfuzlarını arttırdılar. Osmanlı merkez idaresinin hâkimiyeti buralarda bir formalite durumuna geldi. Bunlar askerlerini cepheye almasından yararlanarak kendi ordularını, malîyelerini ve yönetimlerini istedikleri gibi güçlendirmişlerdi. Anadolu'da en güçlü ayan aileleri şunlardı: Orta Anadolu'da Çapanoğulları, Ege havalisinde Karaosmanoğulları, Kuzeydoğuda Canikli Ali Paşaoğlu, Tuzcuoğulları ve Şatıroğulları mevcuttular. Balkanlarda ise: Tuna kıyısında Niğbolu ile Rusçuk arasında Tirsiniklioğlu İsmail Ağa, Arnavutluk'da Yanyalı (Tepedelenli) Ali Ağa, Kuzey Arnavutlukta Buşatlı ailesi ve Edirne havalisinde Dağdevirenoğlu vardı. Balkanlarda bunlara ilâveten muhtariyet elde edebilmek için hem Avusturya hem de Rusya'dan yardım alan Karadağlı ve Sırp soyluların da faaliyetleri göze çarpıyordu.¹⁰⁰

Arap ülkelerine gelince burada da Osmanlıların bıraktığı politik boşluk, aynen Anadolu ve Balkanlardaki ayanlarda olduğu gibi, halk desteğine sahip mahalli memluk köleleri ve kimi zaman da bedevi aşiretlerinden yardım gören Osmanlı'nın taşradaki ikinci derecedeki idarecileri tarafından doldurulmaktaydı. Memlûklar ise Mısır başta olmak üzere Suriye, Irak ve Filistin havzasında etkin olmaya başlamışlardı. 1681'den itibaren Mısır'da memlûklar askerî ve idarî kadroların çoğunu ele geçirmişlerdi. Memlûk grupları arasında ciddi bir rekabet ortamı olmasından dolayı Mısır'daki Osmanlı valileri bu rakip grupları birbirine düşürerek Mısır yönetiminin tümüyle memlûk hakimiyetine geçmesini önleyebilmekteydiler. Bu gösteriyor ki Mısır'da giderek Osmanlı otoritesi zayıflamaya başlamış olup buranın asıl hakimi olarak idarede memlûklar vardı. Ancak memlûk gruplarının rakiplerini ortadan kaldırıp da tam olarak idareyi ele geçirmesi bölgenin tam manasıyla Osmanlı iktidarının otoritesini sıfırlaması anlamına gelmekteydi ki buna 1760'tan itibaren sıkça rastlanmaktaydı. İkin 1760-1773 arasında Ali Bey-ül Kebir ve daha sonra 1780'li yılların başında Murad ve İbrahim Bey'in Mısır'ı tam olarak denetimlerine geçirmeleri üzerine Babıâli doğrudan doğruya askerî bir güçle müdahale etmekteydi. Öte yandan Mısır üzerinde Rusya İskenderiye konsolosu vasıtasıyla memlûkluları Osmanlılara karşı kıskırtmaktaydılar. Bu yüzden Babıâli Mısır'daki memlûkluları hakimiyetine almak için 1786'da donanmayla Gazi Hasan Paşa bunların üzerine sefer düzenlemiştir. Gerçekten de bu sefer tesirini göstermeye başlamıştı ki 1787 Rusya-Avusturya ile yeni bir savaşın çıkması yüzünden memlûkluları yerinden atamamış, fakat onları bölerek tekrar Osmanlı hakimiyetini tanımalarını sağlamıştı. Suriye, Filistin ve Lübnan'da hakimiyet kuran memlûk lideri Cezzar Ahmed Paşa olup 1804 yılına kadar hüküm sürmüştü. Irak havalisindeki memlûkların lideri 1764-1780 arasında Ömer Paşa ve 1780-1802 arasında ise Büyük Süleyman Paşa idi. Arabistan yarımadasındaki en büyük ayaklanma Necd bölgesinde ortaya çıkan Vahhabi mezhebinin başlattığı harekettir ki Suud ailesinin ordularıyla birleşmesinden sonra etkin olmaya başladılar. Bölgede Osmanlı hakimiyeti ve saygınlığı tehdit altına girdi.¹⁰¹

I. Abdülhamid döneminde taşrada merkezî iktidarın tam anlamıyla bir çözülüş yaşadığı görülmekteydi. Padişah ve hükümetleri merkezî iktidarın böyle genel bir çözülüşü karşısında ayanlar ve diğer mahalli idarîcileri kontrol altına alabilmek için bazı köklü

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

olmayan çarelere başvuruyordu: Birincisi, onları resmi mevkilere tayin ederek devlete sadakatlerini artırmaya çalışmaları; İkincisi bağılıkları karşısında rüşvet vermeleri, üçüncüsü, birbirlerine düşürmeye çalışmaları; sonuncu olarak da üzerlerine asker sevk edilmesiydi. Devlet sonuncu şıkkı en son çare olarak görmekteydi, zira üzerlerine asker sevk edilen ayanlar veya diğer idareciler kendi hizmetlerinde bulunan askerlere daha çok para ve imkan sağladıklarından dolayı askerler onlara katılmaktaydılar. Taşradaki çözüme neticesinde devletin en verimli topraklarının denetimi ayan ve memlûk yönetimlerine geçtiğinden hazine gelirleri azalmakta ve İstanbul başta olmak üzere bütün büyük şehirlerde yiyecek sıkıntısı çekilmekteydi. Hayat şartları giderek zorlaştığından salgın hastalıklarda, özellikle de veba salgınında büyük bir artış olması sebebiyle binlerce insan ölmekteydi. Tarım ve ticaret büyük ölçüde sekteye uğramaya başlamıştı. Bütün bu ağırlaşan şartlara karşı I. Abdülhamid ve devlet ricâli durumu düzelterek bir şey de yapamaktaydılar.¹⁰² İçerdeki çözümlüğe paralel olarak başta Rusya olmak üzere Avusturya ve Fransa'nın Osmanlıları parçalamak için harekete geçmeleri karşısında Osmanlı İmparatorluğu çaresizlik içerisindeydi. Tarihinde de böyle bir duruma düşmemişti. Her halde hiçbir Osmanlı padişahı I. Abdülhamid kadar kötü ve şansız bir dönemde tahta çıkmamıştır. Zira içerde merkezi otoritenin zayıflamasına paralel olarak yükselen taşradaki mahalli idareciler ortaya çıkardıkları sorunlar ve doğu İran'la olan sıkıntılarının tekrar başlaması, kuzeyde Rusya, Batıda Avusturya ve arkadan da kadim dost olan Fransa'nın Avusturya lehine hareket etmesi gibi hadiselerin hepsinin I. Abdülhamid dönemine tesadüf etmesi Padişahın büyük ve kalıcı siyaset yapmasına da engel olmaktadır. Ancak I. Abdülhamid bütün bunlara rağmen ümitsiz değildi ve İmparatorluğu kurtarmak için ıslahatları sürdürdüğü gibi İmparatorluğu dış tehditlere karşı savunmak için elinden geleni yapacaktı.

D. Doğudaki Tehdidin Dirilişi: İran'la Yaşanan Güçlükler

İran'da 1747'te Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra başlayan anarşi ve karışıklıklardan istifade eden Zend aşireti lideri Kerim Han 1751'de idareyi ele geçirdi. Kerim Han ülkeyi idaresi altında birleştirdi ve 1794 tarihine kadar sürecek olan Zend hanedanını kurmuş oldu. İran'ı tam olarak denetimine alan Kerim Han Osmanlılara karşı saldırgan bir siyaset takip etme için fırsat kollamaktaydı. Küçük Kaynarca'dan hemen sonra böyle bir fırsat kendiliğinden ortaya çıktı. Bağdat valisinin idaresi altında olan Baban ve Köysancak beyleri olan iki kardeş arasındaki ihtilafın çatışmaya dönüşmesinden istifade eden Kerim Han 1774'te bölgede hakim olmak için Doğu Anadolu'ya saldırdı. Arkasından Basra'yı kuşatıp 1776'da işgal edilmesi üzerine İran'a savaş açılmıştı. Öte yandan Osmanlılarla Ruslar arasındaki gerginlikten istifade eden Kerim Han ile II. Katerina 1778'de Osmanlılar aleyhine taarruzi bir ittifak antlaşması imzalamışlardı. Ancak Kerim Han'ın 2 Mart 1779'da ölmesiyle bu ittifak hükümsüz kaldığı gibi başlangıçta Irak üzerinden İran'a akıncılar sevk edildiyse de İranlıları Basra'dan atamamıştı ancak Süleyman Paşa'nın Irakta yeniden memlûk iktidarını kurmasından sonra İranlılar ülkeden atıldılar. Böylece bölge tekrar göstermelik bile olsa Osmanlı hakimiyetine geçti. Ancak bundan sonra Irak'a olan saldırılar İran'dan değil güneyden çölden çıkan Vahhabi unsurlarından olacaktı.¹⁰³

E. Ruslann Kırım'ı İlhaka Adım Adım İlerlemeleri

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın müstakil bir hale getirilmesini gerçekleştiren II. Katerina bu ülkenin kendi sınırları içine katılması yönünde faaliyetlerde bulunuyordu. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu ise burasını tekrar eskisi gibi imparatorluğun ayrılmaz bir parçası kabul ederek kendi hakimiyeti altında tutulmasını temine çalışmaktaydı. Böylece

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

taraflar Küçük Kaynarca Barışını geçici bir mütareke olarak addetmiş sayılmaktaydı. Ruslar Kırım'daki nüfuzu ve gizli işgal taktikleri neticesinde Rusların kuklası ve taraftarı olan Şahin Giray'ın hanlığını perçinleştirmek amacındaydılar. Ancak II. Katerina'nın Osmanlı topraklarına karşı izlediği saldırgan politika karşısında diğer Avrupalı güçlerin yeni Rus ilerlemeleri karşısında taviz istemeleri onlarla olan ilişkilerini gerginleştirmişti.¹⁰⁴ Rusların Kırım'da takip ettikleri ince siyaset sonucunda değişik kesimlerden binlerce Kırımlı Anadolu'ya göç etmeye başlamıştı. İlk defa çaplı Kırım'dan başlayan göç hadisesi, daha sonraki yıllarda özellikle 19 ve 20. yüzyıl boyunca kaybedilen eski Osmanlı topraklarındaki milyonlarca Müslüman halkın Anadolu'ya göçmelerine örnek olmuştu. Böyle bir duruma alışık ve hazırlıklı olmayan imparatorluğa büyük toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik sorunlar getirecekti. Kırım misalinde olduğu gibi zengin ve soylu göçmenler İstanbul'da savaş yanlısı bir grup oluşturarak Kırım'ı Osmanlı hakimiyetine katmak için Rusya ile savaşa girilmesini savunmaya başladılar. Bunlar siyasî bakımdan bir ölçüde başarılı olmakla birlikte doğuda İran'la olan savaş sebebiyle tesirlerin tam anlamıyla harekete geçirilmesini engelledi.¹⁰⁵

II. Katerina'nın Kırım'ı tam anlamıyla elde etmesine yönelik politikalarını gerçekleştirmek için askerî harekete geçmesini sağlayan hadiseler maddeler halinde bir göz atmakta fayda vardır. Birincisi 1773'te başlayan Pugaçev isyanının 1775'te sona ermesi; ikincisi, 1774'te Osmanlı-İran sirtüşmesinin 1776'da savaşa dönüşmesi; Üçüncüsü, 1774'te Kuzey Amerika'daki 13 İngiliz kolonisinin bağımsızlık hareketinin çıkması ve 1776'da bu kolonilerin Amerika Birleşik Devletleri adı altında bir devlet kurarak İngilizlere karşı savaşın hızlanması neticesinde Osmanlı'nın dostları olan devletlerin Kuzey Amerika'daki sorunlarla uğraştıkları sırada Rusya'nın Güneydoğu Avrupa'da istediği gibi bir ortam yakalamasıdır.¹⁰⁶ Bütün bu fırsatların lehine gelişmesi üzerine II. Katerina harekete geçerek Kırım'ı işgal etmeye başladı. Kırım Hanı Devlet Giray da İstanbul'a kaçtı ve Ruslar da kendi yandaşları olan Şahin Giray'ı 1777'de Han olarak atadılar. Osmanlı İmparatorluğu Kırım'ın Rusya'ya katılmasıyla doğacak tehlikelerin endişelerini hissetmekteydi. Her şeyden önce Kırım'ın Rusya tarafından işgali İstanbul'un doğrudan bir tehdit altında tutulması demektir. Bu ise Kırım hakkında gösterilen hassasiyetin dini ve millî duygular yanında daha hayati bir endişe ile de kuvvet bulduğunu göstermekteydi. Şahin Giray Kırım'da kendi otoritesini sağlamak üzere Rus örneği bir merkezi hükümet kurup kendi yandaşlarını kilit noktalara tayin etti. Ulema ve ileri gelen Kırım ailelerini, etkinliklerini ortadan kaldırmak için birçok tedbirler aldı. Bunlardan birisi de ailelerle aşiretler denetiminde olan ordu yerine düzenli bir ordu kurmaktır. Bütün bu tedbirlerin Kırım Ruslaştırma siyasetinin bir parçası olarak gören Kırım halkının tepkileri giderek arttı ve Şahin Giray iktidarına karşı bir isyan çıkması üzerine Osmanlılar Selim Giray'la yandaşlarını 1778 Ocak başlarında Kırım'a gönderdi. Osmanlı harekatinin karşılık Ruslar harekete geçerek Şubat 1778'de bir Rus ordusunu Kırım'a gönderdiler. Selim Giray kaçmak zorunda kaldı. Rus ordusu isyancıları öldürüp Kırım'ı işgal ettiler. Yeniden tahta oturan Şahin Giray bu kez halk desteğine sahip olmadığından yalnızca Rus ordusuna güvenerek iktidarda kaldı. Zaten buna mukabil Osmanlıların giriştikleri iki deniz hareketinden de bir netice alınamaması üzerine Kırım'dan Türkiye'ye kaçışlar da hızlandı.

Osmanlılar Rusları Kırım'dan tek başlarına çıkaramayacaklarını bildikleri gibi güçlü Avrupa devletlerinden de ciddi bir destek de bulamamıştı. Gerçi yeni İngiliz elçisi Sir Robert Ainslie'nin Osmanlıların lehine bazı hareketleri ve uyarıları olmuştu. Ama Çeşme faciasından dolayı İngilizlere karşı bir güvensizlik de hakimdi. İşte böyle bir ortamda Rusların Kırım'dan çekilmelerini isteyen Osmanlılar bir uzlaşma aradıklarından Fransız elçisinin aracılığıyla görüşmeler Ocak 1779'da İstanbul'da Aynalıkavak sarayında başladı.

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

10 Mart 1779'da 'Aynalıkavak Tenkihnamesi' adında bir antlaşma imzalandı. Aynalıkavak'ta Osmanlı tarafını Reisülküttab Abdürrezzak Bahir Efendi temsil etmişti. Bu antlaşma 9 madde olup Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bazı sorun yaratan maddelerinin gözden geçirilerek tadil edilmesi esasına dayanmaktaydı. Bu antlaşma gereğince Kırım'ın müstakil kalması, Rus askerlerinin geri çekilmesi ve Babîali de Şahin Giray'ı hayat boyunca han olarak tanıması ile padişahın halifelik sıfatının geçerlilik kazanması tanındı. Her iki tarafta Kırım'ın işlerine ve bağımsızlığına müdahalede bulunmayacaklardı. Böylece Ruslar bir anlamda Şahin Giray'ın atanmasını Osmanlılara onaylatmakla Kırım'ın ilhakı önündeki resmi formalitelerin yolunu açmış oldu. Zaten Şahin Giray da Rus ordusu ve parası ile iktidarda durabilmekteydi.¹⁰⁷

Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlık savaşında İngilizlerle savaşta olan Fransa, Aynalıkavak'ta oynadığı rolden dolayı Rusların hasmı olan İngiltere'ye karşı tarafsızlığını sağladığı gibi Osmanlıları da zor durumdan kurtarmış görülmekteydi. Aslında ne İngiltere ne de Fransa Kırım meselesine kayıtsızlardı. İngiltere Amerika'daki kolonilerine sahip çıkma sevdasında; Fransa da İngilizleri kendi Kolonilerinde çıkan isyanlara destek vermekle büyük zarara sokma gayretindeydi. Zaten Polonya'nın 1772'de ilk taksimiyle Doğu Avrupa'daki dengeler Rusların lehine değişmeye başlamıştı. Öte yandan 1780 yılında Maria Teressa'nın ölmesiyle yerine geçen oğlu II. Joseph de II. Katerina'nın hayranı olup Avusturya'da Rusya ile birlikte Osmanlı topraklarından arazi kopartmak niyetindeydi. Artık Avrupa'daki güçler dengesi büyük ölçüde II. Katerina'nın istediği istikamete doğru kaymaktaydı. Nihayet II. Katerina'nın Kırım'ı ilhak etmek için eline büyük bir fırsat doğmuştu: 1781'de Kırım'da Şahin Giray'a karşı çıkan bir isyanı bahane eden II. Katerina Rus kuvvetlerini Kırım'a gönderip Aralık 1783'te tamamen işgal edilip buranın bir Rus vilayeti haline getirildiğini ilan ettiler. Bu işgal sırasında II. Katerina'nın Polonya valisi Potemkin 30.000 Kırımlıyı öldürmüştü.

Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunduğu kötü şartlarda özellikle Halil Hamid Paşa büyük ıslahat hareketlerine başlamak istediğinden dolayı yeni kayıplara yol açacak bir savaşa girmeyi tercih etmemekteydi. Zaten İngiltere ve Fransa'nın Amerika'nın bağımsızlık savaşı sebebiyle birilerine düşmelerinden dolayı da herhangi bir yardım göremeyecekleri gibi Avusturya İmparatoru'nun kız kardeşi Maria Antonette ile evli olan XVI. Louis de Avusturya'nın güdümüne girmişti. Bu durum Babîali tarafından endişe ile izlenmekteydi. Artık Avrupa'daki bütün dengelerin Rusya lehine döndüğünü hesaba katan Babîali, Rusya'nın Kırım'ı ilhak ettiği emrivakisini kabullenmek zorunda kalıp 9 Ocak 1784'te verdiği bir senedle bu ilhakı resmen de tanımış oldu. Bu senedle Küçük Kaynarca Antlaşması Kırım meselesi Rusların lehine halledilmiş bir biçimde tasdiki anlamına gelip yalnızca Padişahın Kırım Müslümanlarının dini lideri olarak hareket hakkı olduğu belirtilmekteydi.¹⁰⁸

Artık Kırım Hanlığı'nın Rusların tamamen eline geçmesi üzerine binlerce Kırımlı Osmanlı topraklarına göç ettikleri gibi çok geçmeden Ruslar Kırım'ı Osmanlılara karşı daha geniş çaplı bir yayılma ve saldırı hareketinin ana askerî üssü haline dönüştürmeyi başarmışlardı.

F. Osmanlı İmparatorluğu'nu Taksim Projesi: II. Rus-Avusturya İttifakı

1768-1774 savaşlarında Osmanlıları hezimete uğratan ve Küçük Kaynarca antlaşmasıyla Kırım'ın ilhakı önündeki engelleri aşan II. Katerina, Osmanlı toprakları üzerinde daha geniş emeller beslemeye başlamıştı. Avrupa'nın büyük güçlerine taviz verilmeden veya onlarla ortak hareket etmediği sürece isteklerine ulaşamayacağını bilen II. Katerina, genel olarak

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

'Yunan projesi' adıyla bilinen bir projeyi hayata geçirmek istemekteydi. Osmanlılarla iyi ilişkileri sürdürmek isteyen Avusturya İmparatoriçesi Maria Therese'nin 1780'de ölmesiyle yerine geçen oğlu II. Joseph de II. Katerina gibi Osmanlıların paylaşılması düşüncesindeydi. Bu ikili hemen harekete geçerek 1780 Haziranın başlarında Avusturya'nın sınır şehri olan Mohilev şehrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunu ciddi bir biçimde ele aldılar.¹⁰⁹ İki taraf lideri tarafından tespit edilen kararlar Petersburg'da gizli olarak imza edildi. Aynı zamanda II. Joseph Petersburg'dan sonra Moskova'yı da ziyaret ederek Viyana'ya döndü. II. Katerina ile II. Joseph arasındaki yakınlaşma ve görüşmeler Prusya tarafından endişe ile takip edilmekteydi ve gelişmeler hakkında Osmanlıları da bilgilendirmekteydi. Zira II. Katerina Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için Avusturya'nın muvafakati olmadan Osmanlılar üzerinde arzuladığı planları tatbik edemeyeceğini anladığından Prusya ittifakını terk etmek zorunda kalarak Avusturya ile anlaşmayı tercih etmişti. Bu gelişmeler karşısında Avusturya'nın Almanya'daki güçlü hasmı Prusya, Rusya-Avusturya birleşmesine büyük tepki gösterip İngiltere'ye yaklaştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün Avrupa güçler dengesi bakımından önemi büyüktü, zira modernleşme sürecinde olan Osmanlılar yayılmacı Rusya'ya karşı engel olduğu kadar İngiliz malları için büyük bir pazardı. İngiliz elçisi Ainslie ve Prusya elçisi Gaffron ve daha sonra Diez Babîli'yi askerî yeniliklere devam ve Rus yayılmacılığına karşı da direnme hususunda teşvik edip uyarmaktaydılar.¹¹⁰

Daha çok II. Katerina'nın emellerini gerçekleştirmesine yönelik olan Rusya-Avusturya ittifakı Avrupa'daki statükoyu kökünden sarsacak nitelik taşıymaktaydı. Bu planın genel amacı Osmanlıları Avrupa'dan atılması ve toprakların kendi aralarındaki dengeler gözetilerek paylaşılması esasına dayanmaktaydı. Ancak Eflak ve Boğdan voyvodalıklarında Datça adında bağımsız Ortodoks bir devlet kurulacak ve ilk Prensi olarak da Potemkin'in atanması ile burada güçlü bir Rus tesirini garanti altına almış olunacaktı. Belki de II. Katerina için bu planın en önemli noktası İstanbul Trakya, Makedonya, Bulgaristan ve Kuzey Yunanistan'la birleşerek yeni bir Bizans İmparatorluğu kurulması idi. Kurulacak imparatorluğun başkenti İstanbul olacak ve İmparator da II. Katerina tarafından bu iş için yetiştirilen ve adlandırılan 1779 doğumlu torunu Konstantin'e verilecekti. Buna mukabil Avusturya'ya ise Batı Balkanları, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Venedik'in elindeki Dalmaçya kıyıları düşecekti. Venedik'e ise Mora, Girit ve Kıbrıs verilecekti. Nihayet Osmanlı'nın Avrupalı kadim dostu Fransa'ya da yanlarına çekebilmek veya muhalefet etmemesi için de Mısır ile Suriye'nin verilmesi kararlaştırılmıştı. Ne var ki Amerika bağımsızlık savaşı sebebiyle İngiltere ile savaşta olan Fransa'nın bu meseleye ehemmiyet vermeye ne vakti ne gücü vardı. Ancak Prusya bu mesele hakkında daha duyarlıydı ve Osmanlıların lehinde bir tutum içinde gelişmeleri yakından takip etmekte, hatta küçük Konstantin'e süt emzirmek için Ege Adalarından Rum kadınlarının getirilmesi ise II. Katerina'nın emellerinin gülünçlük sınırına yaklaştırmaları üzerine II. Friedrich fantezi dolu böyle bir projenin gerçekleşme imkanı olmayacağını belirtmekle birlikte bu mesele için Rusya karşısında kesin bir tavır almak zorunda kalacağından da tedirgin olmuştu. Öte yandan Prusya Kralı, Avusturya ve Rusya'nın Prusya ile meşgul olmalarındansa, Osmanlılarla uğraşmalarını tercih ettiğini dile getirmekteydi. Diğer yandan da 1784 başlarında Rusya bu savaştan istifade ederek Kırım'ın ilhakını oldu bitti ile kabul ettirmiş ve Avrupa'dan da hiçbir ses çıkmamıştı. II. Katerina'nın dış politikası üzerinde çok etkili olan Potemkin'in Kırım'ı Rusların Karadeniz havzasında yayılmak için bir üs haline getirmesi Rusların bu planı gerçekleştirmek için tehlike sinyallerini vermesi bakımından önemliydi.¹¹¹

II. Katerina, Sivastopol ve Herson'u yeni oluşturduğu Karadeniz filosunun üsleri haline

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASİ DÖNEMİ (1703-1789)

getirdi. Küçük Kaynarca Antlaşması hükümlerince Balkanlarda Konsoloslukların himayesinde Rus ajanları ile Avrupa'dan kovulup Rusya tarafından Osmanlı topraklarına gönderilen Cizvit tarikatının mensuplarının bölgede huzursuzluk yaratacak kışkırtmalarda bulunmaları ve Ege'deki Rum korsanlarını Osmanlı ticaret gemilerine saldırmaları için teşvik etmekteydiler. Rusların bu kışkırtıcı faaliyetleri Osmanlılar tarafından büyük tepki görmekteydi ve devlet intikam almak ve gerekirse kuvvet kullanarak Kırım'ı kurtarmak niyetindeydi. Ancak savaş taraftarlarına I. Abdülhamid üzerinde derin etkisi olan Gazi Hasan Paşa tek başına karşı çıkmakta olup İngiltere ve Prusya'nın somut maddi ve askerî destek yerine yalnız tavsiye vermekle yetindiklerini vurgulamaya çalışmakla savaşı frenlemekteydi. Özellikle de II. Katerina Kuzey Karadeniz taraflarına bir teftiş seyahatine çıkmıştı. Potemkin'in buralarda yaptığı yenilikler ve askerî hazırlıklarını memnuniyetle gördükten sonra 18 Mayıs 1787'de II. Katerina Herson'da II. Joseph ile buluştu. Görüşmede iki hükümdar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı müşterek bir sefer için Avrupa'daki siyasî durumun müsait olduğu kanaatine sahiptiler.¹¹² Gerçekten de İngiltere Amerika'daki kolonilerini kaybettiğinden dolayı kendisini belli ölçüde Avrupa'dan tecrit etmişti; Fransa ise iktisadî ve malî sorunlarla karşılaştığı için toplumsal patlama noktasındaydı ve 1786'da Orta Avrupa'nın siyasî, askerî ve diplomasi dehası II. Friedrich'in ölmesiyle Prusya'da pek de ciddiye alınmayarak Osmanlı Avrupası'nı aralarında parçalamak üzere savaşa karar vermişlerdi. İki hükümdarın buluşmaları Osmanlılar tarafından yakından takip edilmekteydi ve politik tansiyonu patlama noktasına getirmişti. Özellikle Sadrazam Koca Yusuf Paşa (24 Ocak 1786-7 Haziran 1789) savaş yanlılarının başını çeken grup son gelişmeler karşısında üstünlük kurmaya başlamışlardı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu iç sorunlar ve tamamlanamayan askerî ıslahatlar yüzünden savaşa hazır da değildi. Üstelik barış taraftarı olan Gazi Hasan Paşa'da 1786'da Mısır'daki Memlûk beylerinin isyanlarını bastırmak için gönderilmişti. Artık Babîlî'de savaş taraftarlarının önündeki engel de kalmamıştı. Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın enerjik faaliyetlerinden cesaret alan ve nihayet de sabrı taşan Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile arasındaki ihtilafı hususların görüşmeler yoluyla halli konusunda yaptığı tekliflerin reddi üzerine 17 Ağustos 1787'de Rusya'ya savaş ilan edildi.¹¹³

Her iki ülke saldırmaya hazırlıklı olmadıklarından özellikle de Rusların ilk seferleri karada ve denizde kısa süreli ve sonuçsuz olmuştu. Her iki tarafın da savaşa hazırlıklı olmamaları ve sonbaharın da yaklaşmakta olduğundan saldırıya geçemediler. Osmanlı tarafında Gazi Hasan Paşa'nın Mısır'dan dönüp Sadrazamla çok sert bir tartışmaya girmesi ile Rusya'nın müttefiki Avusturya'dan bir ses çıkmadığı gibi Fransız elçisinin de teminatı üzerine bunun savaş ilan etmeyeceği varsayılması Osmanlıların harekete geçmelerini engellemişti. Buna mukabil Rus tarafının da Potemkin'in yeni bir saldırı düzenlemekteki yeteneksizliği ve II. Katerina'nın hususi gayretleriyle Rus hizmetine geçen Amerika ihtilâl kahramanı John Paul Jones ile Alman Nassau-Siegen prensi Charles arasında Karadeniz komutanlığı için anlaşmazlık vardı.¹¹⁴ Öte yandan II. Freiderich Wiliam da 1787'den beri siyasî istikrarsızlık içinde olan eniştesi Hollanda kralı V. William'ın iktidarını tekrar güçlendirmek için siyasî ve diplomatik yönden Fransızlarla mücadele etmekteydi. Bu yüzden 13 Haziran 1788'de Prusya, Hollanda ve İngiltere arasında yapılan Üçlü Birlik (Triple Alliance) Fransa kadar Avusturya ve Rusya'yı da tedirgin etmişti.¹¹⁵ Diğer taraftan Üçlü Birlik Rusya'nın Avrupa'daki yayılcı siyasetini önlemek için İsveç'i Rusya'ya karşı kışkırtıkları gibi Osmanlı-İsveç yakınlaşmasını da desteklemekteydiler. Bütün bunlar gösteriyor ki Rusya daha dikkatli ve hazırlıklı olmak zorundaydı. Avusturya'ya gelince o da Belçika'da çıkan isyan sebebiyle hemen savaşa dahil olmayıp takriben 6 ay gibi bir gecikmeyle 9 Şubat 1788'de müttefikinin yanında savaşa iştirak edecekti. Bu taraftan Osmanlılar beklenmedik ve hesaba katılmadık bir gelişme idi ve büyük şaşkınlık yaratmıştı.¹¹⁶

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

Savaşı çok arzulamasına rağmen Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın hazırlıklarını tamamlayamadan savaş ilanından uzun bir süre sonra düşmana hazırlanma fırsatını vermiş olması ise Osmanlıların en büyük hatası olarak görülmektedir. Tek cephe yerine şimdi iki düşmana karşı üç cephede harekete geçmek zorunda kalınmıştı. Savaşın başlarında özellikle Avusturya'ya karşı 30 Ağustos 1788'de Muhadiye ve arkasından da 20 Eylül'de Şebeş muharebelerini kazanmışlardı, fakat düşmanın takip edilmemesi ve ordunun avdet etmesi üzerine Avusturya karşı taarruzla kaybettikleri yerleri kurtarmışlardı. Bunda Sadrazam kadar ordunun eğitimsizliği, düzensizliği ve her türlü disiplinden uzaklaşması ve seçilen komutanların ehliyetsizliği rol oynamıştı. Bunlardan daha da önemlisi Osmanlıların aksine düşmanın faaliyetlerine kış aylarında da devam etmesi kara harplerinde genel bir yenilgiye sebebiyet verip, başta Hotin ve Yaş gibi önemli kalelerin elden çıkmasına sebep oldu. Savaşın üçüncü cephesinin merkezi Karadeniz'di ve burada Gazi Hasan Paşa'nın donanma hareketi Rusların kuşatmak istedikleri Özi önlerinde Rus ince donanmasına karşı beklenen başarıyı sağlayamadığı gibi, Rusların çok stratejik noktada olan Özi'yi kuşatmalarına engel de olamamıştı. 17 Aralık 1788'de Özi'nin Potemkin tarafından işgal edilip 25.000 masum ve müdafaasız sivil halkın öldürülmesi 18. yüzyıl Avrupa tarihinin en büyük katliamlarından birisidir. Bu katliam hem Avrupa'da derin tesirler yaratmış, hem de Osmanlıları büyük bir acı ve yeise boğmuştu.¹¹⁷

Bu hadiseyle Rus barbarlığı ve vahşeti şaşkınlıkla ve esefle karşılandı ve özellikle de İsveç ile İngilizler bu hadiseden sonra Rusya'ya karşı ciddi anlamda ilk tepkisini gösterdi.¹¹⁸ I. Abdülhamid bu gelişmeden dolayı büyük bir üzüntü duyarak felç olup yatağa düştü. Diğer taraftan 1788 savaşın ilk yılı olmasına rağmen cephelerdeki yıpratıcı savaşlar ve kayıplar sebebiyle Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu bir sonraki yılın baharında başlayacak savaştaki gelişmelerden endişe etmekteydiler ve her iki tarafta birbirlerine karşı üstünlük de kuramamışlardı. Bu yüzden Rusya'nın dışında bu iki devlette barış taraftarları artmaya başladı. Zaten Osmanlı İmparatorluğu, iki büyük kuvvetle aynı anda üç cephede savaşmanın sıkıntıları içindeydi. Osmanlılar için Özi'nin kaybedilmesi ve katliam hadiseleri büsbütün ümitsizlik ve bezginlik yarattığı gibi savaşa gerektiği kadar hazırlıklı olunmadığından 1788 savaşları eldeki imkanların önemli bir kısmını da tüketmişti. Avusturya'da ise 1788'de Osmanlılara karşı cephede sürekli yenilmeleri sebebiyle şanslarının olmadığı kanaati hakim olmuştu. Öte yandan Avusturya kendisine bağlı Belçika ve Macaristan'daki ihtilâl hareketlerinden dolayı diğer Avrupa devletlerinin müdahale etmelerinden de çekinmekteydi. Bundan dolayı II. Josph II. Katerina'ya Osmanlılarla birlikte bir barış yapılmasını teklif ettiyse de Rusya buna sıcak bakmadı.¹¹⁹ İşte böyle bir ortamda tekrar savaş hazırlıklarının sürdürüldüğü sırada Özi'nin kaybedilmesine üzülen hastalanıp bir tarafına felç inen I. Abdülhamid 6 Nisan 1789'da vefat etti. Yerine kardeşi III. Mustafa'nın oğlu III. Selim 7 Nisan 1789'da tahta çıktı. III. Selim'in cülusundan sonra Avusturya ve Rusya savaşı bütün hızıyla sürecekti ve I Abdülhamid zamanında İsveç ve Prusya ile başlatılan ittifak görüşmeleri sonucunda 12 Temmuz 1789'da Osmanlı-İsveç ittifakı¹²⁰ ile 31 Ocak 1790 Osmanlı-Prusya ittifakının önemi büyük olacaktı.¹²¹ Zira İsveç Baltık havalisinde Rusya ile savaşa tutuştu ve Prusya'nın Avusturya'yı Orta Avrupa'da tehdit etmesi Osmanlıları daha büyük yenilgiler ve kayıplardan kurtarmıştı. Öte yandan 1789 Fransız İhtilâli'nin Avusturya başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerini tesiri altına alması üzerine Prusya'nın baskısı altında kalan Avusturya ile eski statükonun korunması esasına dayalı olarak 14 Ağustos 1791'de Zıştovi Antlaşması imzalandı. Avusturya'ya göre askerî ve siyasî alanda daha iyi durumda olan Rusya da müttefikinin çekilmesi ve Avrupa'da giderek yalnızlığa düşmesi üzerine barış yapılmasını istemeye başladı. Nihayet 9 Ocak 1792'de imzalanan Yaş Barış Antlaşması Zıştovi'ye göre daha olumsuz şartları içermekteydi. Böylece 1787'de I. Abdülhamid zamanında başlayan savaş 1792'de III.

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

Selim Dönemi'nde noktalandı.

Doç. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 12 Sayfa: 479-511

Dipnotlar:

1. Bu konuda genel bilgi için bkz: S. Faroqi, "Crisis and Change 1590-1699", (ed. H. İnalcık ve D. Quataert), Economic and Social History of the Ottoman Empire, (Cambridge, 1994), s. 411-636.
2. Yeniçağ başlarında ve sonrasında Avrupa'da siyasî, iktisadî ve sosyal alanlarda değişim ve bunun dünyaya tesirleri hakkında bkz: C. J. H. Hayes, A Political and Social History of Modern Europe, vol. I: (New York, 1920).
3. Osmanlı-Safevi siyasî ilişkileri için bkz: B. Kütükoğlu, Osmanlı İnan Siyasî Münasebetleri, (İstanbul, 1962).
4. İ. Ortaylı, "18. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim, Makaleler 1, (Ankara, 2000), s. 377-386.
5. Karal bu terimin ilk defa Fazıl Mustafa Paşa tarafından kullanıldığına dair bilgiyi vermekle birlikte hangi kaynaktan yararlandığını zikretmemektedir. Bkz. E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, V. (Ankara, 1983), s. 61.
6. Nizam-ı Cedid teriminin Lale Devri sıralarında kullanışı hakkında bkz: N. Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, (İstanbul, 1978), s. 48.
7. Osmanlılarda devlet kademelerinde kalem ehlinin yükselişi hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bunlardan en seçkinleri için bkz: N. Itzkowitz, Mehmed Raghıb Pasha: The Making of an Ottoman Grand Vezir, Doktora Tezi, Princeton University, 1959 ve aynı yazar "Eighteenth Century Ottoman Realities", Studia Islamica, XVI (1962), s. 74-93; R. Abou-EI-Haj, "The Ottoman Vezir and Pasha Households 1683-1703: A Preliminary Report", JAOS XCIV (1974), s. 438-447 ve son olarak da R. Ahıskalı, Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl), (İstanbul, 2001).
8. Metin Kunt, "Siyasal Tarih (1600-1789)", Türkiye Tarihi 3, (Yayın Yön. S. Akşın) (İstanbul, 1995) s. 19-73, özellikle bkz: s. 49-52.
9. Edirne Vakası hakkında çok sayıda araştırma vardır. Bunlar için bkz: H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/1, (Ankara, 1978), s. 15-46 ve R. Abou-EI-Haj, The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics, (Leiden 1984).
10. Osmanlılarda genel Batı imajı hakkında bkz: B. Lewis, Muslim Discovery of Europe, (New York, 1982) ve Erken dönem Osmanlı aydınlanması veya Batıyla yüzleşmesi bakımından genel bir araştırma için bkz F. M. Göçek, East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century, (New York, Oxford, 1987).
11. Osmanlılarda sürekli ıslahat yapma ihtiyacının analizi için bkz: K. Çiçek, "Niçin Sürekli Reform Yapmak Gereksinimi Duyuyoruz?", Yeni Türkiye, 4 (Mayıs-Haziran 1995), s. 50-58. Ayrıca bu konu hakkında bkz: S. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I. (Çev. M. Harmancı) (İstanbul, 1994), s. 307-310.
12. Osmanlıların askerî teknolojisi ve Batı ile mukayese hakkında özel bir çalışma için bkz: J. Grant, "Rethinking the Ottoman "Decline": Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries", Journal of World History, 10/1 (1999), s. 179-201 ve R. Murphey, "The Ottoman Attitudes towards the Adoption of Western technology: The Role of the Efrençî Technicians in Civil and Military Applications", in Contributions à l'histoire économique et Sociale de l'empire Ottoman (Paris, 1983), s. 287-298.
13. Kunt, Siyasal Tarih (1600-1789), s. 53-54.
14. Bu dönemde I. Petro'nun Avrupa'da yayılma hırsı ve planları hakkında bkz: D. J. Hill, A History of Diplomacy in the International Development of Europe, vol. III (New York, 1967), s. 91-302.

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

- 15.M. A. Yalçınkaya, "Rakoczi, Ferenc II", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, (1999) c. II, s. 447-448.
- 16.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 312-313.
- 17.İ. Ortaylı, "Kırım Hanlığının Ocak 1711 Tarihli Bir Ünersali", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim, Makaleler 1, (Ankara, 2000), s. 365-368.
- 18.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 62-77.
- 19.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 314. Ortaylı da bu antlaşmanın 28 Ocak tarihinde ilan edildiğini belirtmektedir. Ortaylı, 1711 Tarihli Bir Ünersali, s. 367-368.
- 20.Prut seferi, savaşı ve antlaşması hakkında bilgi veren çok sayıda eser ve çalışma mevcuttur. Bu konuda en detaylı çalışma Kurat tarafından gerçekleştirilmiştir. A. N. Kurat, Prut Seferi ve Barışı, I-II, (Ankara, 1951-1953).
- 21.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 315.
- 22.Voyvodalıkların Fenerli Rum Beyleri tarafından idaresi hakkında genel bir çalışma için bkz: Z. Sözen, Fenerli Beyler: 110 Yılın Öyküsü (1711-1821), (İstanbul, 2000).
- 23.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 97, 101.
- 24.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 316-17.
- 25.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 109-139.
- 26.Hill, A History of Diplomacy, s. 372.
- 27.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 140-146; C. Tukin, "Pasarofça", İA. IX s. 514-523; L. Casels, The Struggle for the Ottoman Empire, 1717-1740, London 1966, s. 14.
- 28.Pasarofça "Antlaşması'nın Avusturya'nın doğu politikasındaki yeri, Avusturya'nın kaçırdığı tarihi fırsatın değerlendirilmesi ve bunun Osmanlıların Prut'taki başarılarıyla mukayesi için bkz: A. Hassal, The Balance of Power, 1715-1789, (London 1908), s. 109-111.
- 29.Damat İbrahim Paşa'nın Avrupa ülkelerine yönelik izlediği dış politika hakkında bkz: Uzunçarşılı, a.g.e., 147-152.
- 30.Bu şahıslar hakkında bkz: Temaşvarlı Osman Ağa, Kendi Kalemile Temaşvarlı Osman Ağa, yay. H. Tolasa, (Konya 1986) ve M. A. Yalçınkaya, "Zülfikar Paşa", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, (1999) c. II, s. 703-704.
- 31.Yirmi sekiz çelebi Mehmet ve Paris elçiliği hakkında yerli ve yabancı çok sayıda eser vardır. Bunlardan en seçkini ve sosyo-kültürel açıdan değerlendirileni Göçek tarafından yazılmıştır. Göçek, East Encounters West.
- 32.Osmanlıların Avrupa'ya olan bakış açılarındaki değişim kadar Avrupalıların da Osmanlılara bakış açılarındaki değişiklikleri Quataert çok kısa fakat sade bir şekilde özetlemiştir. Bkz: D. Quataert, The Ottoman Empire, 1700-1922, (Cambridge 2000), s. 6-11.
- 33.33 Göçek, East Encounters West, s. 24-61.
- 34.Lale Devri hakkında genel bilgi için en önemli çalışma olarak bkz: Ahmed Refik, Lale Devri, (İstanbul 1913).
- 35.Göçek, East Encounters West, s. 72-81.
- 36.Göçek Mehmed Said Efendi'nin babasının maiyetinde Fransa'da bulunması hakkında bilgi verdiği gibi onun 1732-1733'te İsveç'e büyükelçi olarak gidişi ve faaliyetlerini de değerlendirerek babasının elçiliği ile de karşılaştırmaktadır. Bkz.: Göçek, East Encounters West, s. 85-94. Mahmud Raif Efendi'nin Türk dış politikasındaki yeri ve önemi ile Nizam-ı Cedid ıslahatlarındaki faaliyetleri hakkında genel bir eser için bkz: K. Beydilli-İ. Şahin, Mahmûd Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri. Türkçe Yazma Nüsha ve 1798 Tarihli Fransızca Tab'ının Tıbbıbasımı. (Ankara 2001); M. A. Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)", OTAM 5 (1994), s. 385-434 ile "Mahmud Raif Efendi (İngiliz), Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, (1999) c. II, s. 72.
- 37.Özellikle 18. yüzyılda Avrupa kökenli mühtediler ve uzmanlar hakkında çok kapsamlı çalışmalar olmamakla birlikte son zamanlarda bu kişiler hakkında yapılan çalışmaların arttığını görmekteyiz.

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

Ahmed Refik başta olmak üzere bu konuda İ. H. Uzunçarşılı, E. Z. Karal, Niyazi Berkes, S. J. Shaw, Kemal Beydilli, İ. Bostan ve V. Aksan gibi çok sayıda araştırmacı bu konularda araştırmalar yapmışlardır.

38. Türk matbaacılık tarihi ve gelişimi hakkında bkz: S. N. Gerçek, Türk Matbaacılığı. Müteferrika Matbaası, (İstanbul 1939) ve N. Berkes, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği", Belleten, XXVI/104 (1962), s. 715-737.
39. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 172-173.
40. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 324.
41. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 189-194.
42. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 182-189, 195-203.
43. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 204-218.
44. III. Ahmed'in bu konuda I. Mahmud'a verdiği nasihatı Uzunçarşılı Abdi tarihinden alıntı yaparak nakletmektedir. Bkz: Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 210.
45. De Rochefort'un kimliği ve Osmanlılara önerdiği ıslahat projesi için bkz: Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 46-51.
46. Humbaracı Ahmed Paşa hakkındaki bilgileri 18. yüzyıl ıslahatları hakkında bilgi veren eserlerde bulmaktayız. Bkz: Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 321-326 ve Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 66-68.
47. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 324-325 ve Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 67-68.
48. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 327-330 ve Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 329-330.
49. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 219-222.
50. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 222-230.
51. Uzunçarşılı Avusturya-Rus ittifakının 1733'de yapıldığını kaynak vermeden zikretmektedir. Ancak, Hassall, bu ittifakın 25 Ağustos 1726'da I. Katerina zamanında yapıldığını belirtmektedir. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 253 ve Hassall, The Balance of Power, s. 114-119.
52. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 230-234.
53. Nystad antlaşması ve Avrupa'daki tesirleri hakkında bkz: Hassall, The Balance of Power, s. 62-63.
54. Kardinal Fleury ve Fransız elçisinin Osmanlıları Polonya meselesinde savaşa sokmak için harcadıkları çabalar için bkz: Hassall, The Balance of Power, s. 96-99.
55. Hassall, The Balance of Power, s. 117-120 ve Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 253-263.
56. Hassall, The Balance of Power, s. 120-127 ve Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 267-291.
57. Hassall, The Balance of Power, s. 121-127 ve Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 263-267, 291-294.
58. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 333.
59. M. İlgürel, "Birinci Mahmud", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, XI. s. 142 ve M. M. Aktepe, Mehmed Emnî Beyefendi'nin (Paşa) Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi, Ankara 1974, 10-12.
60. Reşat Ekrem, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923, İstanbul 1934. S. 97.
61. Reşat Ekrem, Osmanlı Muahedeleri, s. 97.
62. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 295-297 ve Hassall, The Balance of Power, s. 128.
63. Osmanlı'nın çözülme dönemi olan 18. yüzyıl aynı zamanda ayanların dönemi olarak da bilinir. Bu dönemi en iyi tasvir eden araştırma B. McGowan tarafından yapılmıştır. Bkz: B. McGowan, "The Age of Ayans, 1699-1812", (ed. H. İnalcık ve D. Quataert), Economic and Social History of the Ottoman Empire, Cambridge 1994, s. 639-758.
64. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 299-309.
65. İranla yapılan barış müzakereleri hakkında bkz: A. Budak, Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği (1746-1747), KTÜ, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Trabzon 1999, s. 17-39.

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASİ DÖNEMİ (1703-1789)

- 66.M. M. Aktepe, "Mahmud I. ", İA. c. 7. s. 158-165.
- 67.Emecen bu dönemi 'En uzun barış dönemi ve "Şahane Rehavet"ın sonu' olarak belirtmektedir. Bkz: F. Emecen, "Kuruluşta Küçük Kaynarca'ya", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi c. I (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 5-63, özl. Bkz. 61-63.
- 68.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 337-341.
- 69.Osmanlı İmparatorluğundaki merkezi çözümler hakkında detaylı bilgi için bkz: McGowan, The Age of Ayans.
- 70.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 334-336.
- 71.Avrupa'da Prusya'nın yükselişi, Avusturya Veraset Savaşı ve Diplomatik İhtilâl hakkında çok sayıda çalışma olmakla birlikte bu konuları en iyi analiz eden eserlerden birisi kuşkusuz Hassall'ın kitabıdır. Bkz: Hassall, The Balance of Power, s. 130-143. 18. yüzyılda Prusya'nın Osmanlılarla olan ilişkileri ve tahlili için bkz: K. Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar-XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri, (İstanbul, 1985).
- 72.Bu dönemde Fransa'nın Osmanlılar hakkındaki düşünceleri ve izlediği dış politikanın esasları için bkz: İ. Soysal, Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasî Münasebetleri (1789-1802), Ankara 1987, s. 45-47.
- 73.Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, s. 33-78.
- 74.Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, s. 79-95.
- 75.Bu savaşın çıkışına neden olan hadisler ve gelişimi için bkz: Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 356-375; Hassall, The Balance of Power, s. 305-313.
- 76.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 375-391; Hassall, The Balance of Power, s. 315-318 ve V. Aksan, Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783), (çev. Ö. Arıkan), (İstanbul 1997) s. 102-153. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 336-337.
- 77.Soysal, Fransız İhtilâli, s. 43-47 ve Hill, A History of Diplomacy, s. 627-636.
- 78.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 391-398. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 337-338.
- 79.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 398-404.
- 80.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 404-410 ve Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 344-345.
- 81.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 413-414.
- 82.Polonya'nın ilk taksimi hakkında detaylı bilgi için bkz: Hill, A History of Diplomacy, s. 674-676.
- 83.II. Friedrich'in 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ve sonrasındaki tutumu ve Osmanlılara yaklaşımı hakkında detaylı bilgi için bkz: Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, s. 97-107.
- 84.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 414-419.
- 85.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 419-422.
- 86.Hill, A History of Diplomacy, s. 677.
- 87.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 341 ve K. Çiçek, "III. Mustafa (1757-1774)", Osmanlı 12, (Henedan), 188-192.
- 88.M. İlgürel, "III. Mustafa", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, XI. s. 163-165.
- 89.Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 76-85.
- 90.Baron de Tott'ın Osmanlı hizmetinde bulunuşu ve çalışmaları hakkında bkz: Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 342, 479-481 ve G. David, "Baron de Tott, François", TDVİA, c. 5, 83-84.
- 91.Küçük Kaynarca antlaşması hakkında çok sayıda eser ve bunlardan en önemlileri için bkz: Uzunçarşılı, ag. e., s. 422-425, Hassall, "Partition of Poland and the Treaty of Kukchuk-Kainardji", The Ballance of Power, s. 324-325 ve Hill, A History of Diplomacy, s. 677-78.
- 92.Avusturya ile Osmanlılar arasında 6 Temmuz 1771 tarihinde gizli bir antlaşma imzalanmıştır ancak Avusturya'nın tutumu yüzünden bu ölü bir antlaşma olarak kalmıştır. Hill, A History of Diplomacy, s. 669, 77-78.

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASİ DÖNEMİ (1703-1789)

- 93.I. Abdülhamid hakkında yapılan en kapsamlı çalışma Sarıcaoğlu tarafından meydana getirilmiştir. Bu eser arşiv, yazma, seyahatname, sefaretname ve hatırat türündeki birinci ve ikinci elden her türlü kaynak kullanılarak meydana getirilmiş orijinal bir çalışmadır. Bkz: F. Sarıcaoğlu, Kendi Kaleminden Bir Padişah Potresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789), (İstanbul, 2001).
- 94.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 473-484 ve Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 340-342, Sarıcaoğlu, I. Abdülhamid, s. 188-201.
- 95.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 346.
- 96.Sarıcaoğlu, I. Abülhamid, s. 144-152, Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 482-485 ve Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 347-348.
- 97.K. Beydilli, Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne ve Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826), İstanbul 1994.
- 98.M. A. Yalçınkaya, "Türk Diplomasininin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü, The Journal of Ottoman Studies-Osmanlı Araştırmaları XXI, (2001) s. 109-134.
- 99.Halil Hamid Paşa'nın azli ve idamı konusundaki en son analiz için bkz: Sarıcaoğlu, I. Abdülhamid, s. 147-152.
- 100.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 429-442, 509-518 ve 603-618; Sarıcaoğlu, I. Abdülhamid, s. 183-188.
- 101.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 429-442, 509-518.
- 102.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 343-44.
- 103.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 455-464.
- 104.II. Katerina'nın hayatı, Avrupa ve Osmanlılara karşı izlediği dış politika hakkında genel bilgi için bkz: J. T. Alexander, Catherine the Great, Life ana Legend, NewYork, Oxford, 1989.
- 105.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 443-447 ve Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 345.
- 106.Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Avrupa'daki gelişmeler hakkında bkz: Hassall, The Ballance of Powers, s. 337-355.
- 107.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 447-453 ve Aksan, Ahmed Resmi Efendi, s. 170-182.
- 108.Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, s. 109-141ve İngiltere'nin bu dönemde Kırım işgali karşısındaki tutumları hakkında bkz: A. İ. Bağış, Britain and Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire: Sir Robert Ainslie's Embassy to İstanbul 1776-1794, İstanbul 1984, s. 5-21.
- 109.Yunan Projesi ve Mohilve görüşmesi hakkında kaynaklar hem fikir olmakla birlikte bazı kaynaklar Alexander ve Hassall Mayıs 1780 de bazıları Beydilli ise Haziran 1780 olarak vermektedirler. Alexander Mohilev görüşmesinin 24 Mayıs 1780'de olduğunu belirtmektedir, bkz: Alexander, Catherine the Great, s. 242, Hassall, The Ballance of Powers, s. 355. Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, s. 122.
- 110.Alexander, Catherine the Great, s. 243-246, Hassall, The Ballance of Powers, s. 355-57. Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, s. 122-127 ve Bağış, Britain and Struggle, s. 23-52.
- 111.Alexander, Catherine the Great, s. 247-50, Hassall, The Ballance of Powers, s. 368-69. Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, s. 122-141.
- 112.Alexander, Catherine the Great, s. 259-61, Hassall, The Ballance of Powers, s. 386-87 ve Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 349. Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, s. 139.
- 113.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 499-507 ve Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 349. Beydilli, Büyük Friedrich ve Osmanlılar, s. 122-141.
- 114.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 519-522 ve Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 350.
- 115.The Triple Alliance'in kuruluşu, gelişimi ve faaliyetleri hakkında bkz: Hassall, The Ballance of Powers, s. 381-386 ve Bağış, Britain and Struggle, s. 53-81.
- 116.Hassall, The Ballance of Powers, s. 388-393ve Soysal, Türk-Fransız, s. 39.
- 117.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi IV/1, s. 522-543 ve Sarıcaoğlu, I. Abdülhamid, s. 34-35.

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASI DÖNEMİ (1703-1789)

118.Hassall, The Ballance of Powers, s. 389-391, 399.

119.Hassall, The Ballance of Powers, s. 392-93 ve Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, s. 350-351.

120.Sarıcaoğlu, I. Abdülhamid, s. 230-231.

121.Bu antlaşma hakkında detaylı bilgi için bkz: K. Beydilli, 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana gelişi-Tahlili-Tatbiki), İstanbul 1984).

KAYNAKLAR:

- Abou-El-Haj, R., "The Ottoman Vezir and Pasha Households 1683-1703: A Preliminary Report", JAOS XCIV (1974), s. 438-447.
- Abou-El-Haj, R., The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics, (Leiden 1984). Ahıskalı, R., Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl), (İstanbul, 2001).
- Ahmed Refik, Lale Devri, (İstanbul 1913).
- Aksan, V. H., Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783), (çev. Ö. Arıkan), (İstanbul 1997) s. 102-153.
- Aksan, V. H., "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires", JEMH, 3, 2 (1999), s. 103-134.
- Aksan, V. H., "An Ottoman Portrait of Frederick the Great", The Ottoman Empire in the Eighteenth Century, ed. by K. Fleet, (1999), s. 203-215.
- Aksun, Z. N., Gayr-i Resmî Tarihimiz Osmanlı Padişahları, (İstanbul, 1997).
- Aktepe, M. M., "Mahmud I.", İA. c. 7. s. 158-165.
- Aktepe, M. M., Mehmed Emnî Beyefendi'nin (Paşa) Rusya Sefareti ve Sfaretnamesi, Ankara 1974, 10-12.
- Alexander, J. T., Catherine the Great, Life ana Legend, NewYork, Oxford, 1989.
- Anderson, M. S., The Eastern Question 1774-1923, (London, 1966).
- Bağış, A. İ., Britain and Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire: Sir Robert Ainslie's Embassy to İstanbul 1776-1794, İstanbul 1984, s. 5-21.
- Berkes, N., Türkiye'de Çağdaşlaşma, (İstanbul, 1978), s. 48.
- Berkes, N., "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği", Belleten, XXVI/104 (1962), s. 715-737.
- Beydilli K. -İ. Şahin, Mahmûd Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri. Türkçe yazma Nüsha ve 1798 Tarihli Fransızca Tab'ının Tıpkıbasımı. (Ankara 2001);
- Beydilli, K., 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana gelişi-Tahlili-Tatbiki), İstanbul 1984).
- Beydilli, K., Büyük Friedrich ve Osmanlılar-XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri, (İstanbul, 1985).
- Beydilli, K., Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne ve Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826), İstanbul 1994.
- Beydilli, K., "Bonneval'in İzinde: Muhtedî sman Bey veya Avusturyalı Firârî General Karlo de Kotzi" Osmanlı Araştırmaları XI (1991), 73-99.
- Bostan, İ., "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", Belleten, LIX/225 (1995), s. 353-394.
- Budak, A., Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği (1746-1747), KTÜ, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Trabzon 1999, s. 17-39.
- Casels, L., The Struggle for the Ottoman Empire, 1717-1740, London 1966, s. 14.
- Çiçek, K., "Padişah Biyografileri", Osmanlı 12, (Henedan) (Ankara 1999), s. 17-246.
- Çiçek, K., "Niçin Sürekli Reform Yapmak Gereksinimi Duyuyoruz?", Yeni Türkiye, 4 (Mayıs-Haziran1995), s. 50-58.

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASİ DÖNEMİ (1703-1789)

- David, G., "Baron de Tott, François", TDVİA, c. 5, 83-84.
- Emecen, F., "Kuluştan Küçük Kaynarca'ya", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi c. I (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 5-63, özl. Bkz. 61-63.
- Faroqhi, S., "Crisis and Change 1590-1699", (ed. H. İnalcık ve D. Quataert), Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, (Cambridge, 1994), s. 411-636.
- Fisher-Galati, S., "Revolutionary Activity in the Balkans in the Eighteenth Century", Actes I cong. Int. et Balkan et Sud-Est Europe IV (1969), s. 327-337.
- Gerçek, S. N., Türk Matbaacılığı. Müteferrika Matbaası, (İst. 1939).
- Göçek, F. M., East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century, (New York, Oxford, 1987).
- Grant, J., "Rethinking the Ottoman "Decline": Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centruies", Journal of World History, 10/1 (1999), s. 179-201.
- Hassall, A., The Balance of Power, 1715-1789, (London 1908), s. 109-111.
- Hayes, C. J. H., A Political and Social History of Modern Europe, vol. I: (New York, 1920).
- Hill, D. J., A History of Diplomacy in the International Development of Europe, vol. III (New York, 1967).
- Itzkowitz, N., "Eighteenth Century Ottoman Realities", Studia Islamica, XVI (1962), s. 74-93;
- Itzkowitz, N., Mehmed Raghib Pasha: The Making of an Ottoman Grand Vezir, Doktora Tezi, Princeton University, 1959.
- Itzkowitz, N., Mübadele-An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors, (Chicago, 1970).
- İlgürel, M., "Birinci Mahmud", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, XI. s. 142.
- İlgürel, M., "III. Mustafa", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, XI. s. 163-165.
- İnalcık, H., Osmanlılar'da Batı'dan Kültür Aktarması Üzerine", ed. H. İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, (İstanbul 1993), s. 425-430.
- Karal, E. Z., Osmanlı Tarihi, V. (Ankara, 1983), s. 61.
- Kunt, M., "Siyasal Tarih (1600-1789)", Türkiye Tarihi 3, (Yayın Yön. S. Akşin) (İstanbul, 1995) s. 19-73.
- Kurat, A. N., Prut Seferi ve Barışı, I-II, (Ankara, 1951-1953).
- Kütükoğlu, B., Osmanlı İnan Siyasî Münasebetleri, (İstanbul, 1962).
- Lewis, B., Muslim Discovery of Europe, (New York, 1982).
- McGowan, B., "The Age of Ayans, 1699-1812", (ed. H. İnalcık ve D. Quataert), Economic and Social History of the Ottoman Empire, Cambridge 1994, s. 639-758.
- Mowat, R. B., A Histort of European Diplomacy 1451-1789, (London 1928).
- Murphey, R., "The Ottoman Attitudes towards the Adoption of Western technology: The Role of the Efrenci Technicians in Civil and Military Applications", in Contributions à l'histoire economique et sociale de l'empire Ottoman (Paris, 1983), s. 287-298.
- Murphey, R. Ottoman Warfare, 1500-1700, (London, 1999).
- Ortaylı, İ., "18. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim, Makaleler 1, (Ankara, 2000), s. 377-386.
- Ortaylı, İ., "Kırım Hanlığının Ocak 1711 Tarihli Bir Ünersali", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim, makaleler 1, (Ankara, 2000), s. 365-368.
- Özkaya, Y., Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Ankara 1977.
- Quataert, D., The Ottoman Empire, 1700-1922, (Cambridge 2000), s. 6-11.
- Reşat Ekrem, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923, İstanbul 1934. S. 97.

XVIII. YÜZYIL: ISLAHAT, DEĞİŞİM VE DİPLOMASİ DÖNEMİ (1703-1789)

- Sarıcaoğlu, F., Kendi Kaleminden Bir Padişah Potresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789), (İstanbul, 2001).
- Shaw, S., Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I. (Çev. M. Harmancı) (İstanbul, 1994), s. 307-310.
- Soysal, İ., Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802), Ankara 1987, s. 45-47.
- Sözen, Z., Fenerli Beyler: 110 Yılın Öyküsü (1711-1821), (İstanbul, 2000).
- Temaşvarlı Osman Ağa, Kendi Kalemiyle Temaşvarlı Osman Ağa, yay. H. Tolasa, (Konya 1986).
- Tukin, C., "Pasarofça", İA. IX s. 514-523;.
- Tukin, C., "Küçük Kaynarca", İA. IX s. 1064-1071;.
- Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı Tarihi, IV/1, (Ankara, 1978), s. 15-46.
- Uzunçarşılı, İ. H. "Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi", Belleten, XLIV/175 (1980), 511-533.
- Unat, F. R., Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, (yay. Haz. B. Sıtkı Baykal), Ankara, 1968.
- Yalçınkaya, M. A., "Mahmud Raif Efendi (İngiliz), Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, (1999) c. II, s. 72.
- Yalçınkaya, M. A., "Rakoczi, Ferenc II", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, (1999) c. II, s. 447-448.
- Yalçınkaya, M. A., "Zülfikar Paşa", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, (1999) c. II, s. 703-704.
- Yalçınkaya, M. A., "Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)", OTAM 5 (1994), s. 385-434.
- Yalçınkaya, M. A., "Türk Diplomasinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü, The Journal of Ottoman Studies-Osmanlı Araştırmaları XXI, (2001) s. 109-134.
- Yalçınkaya, M. A., "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", OTAM 7 (1996), s. 319-338.